

ВАСИЛЬ
СТЕФАНІЙК

ВИБРАНІ
ТВОРИ

УКРАЇНСЬКЕ
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО

ЛНБ України ім.В.Стефаника

01158951 (U)

ДЛЯ НАДАННЯ
КРАСЯЧКА

КРАСЯЧКА
1952

1952

2012
ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

с. 2764

ВИБРАНІ ТВОРИ

РЕДАКЦІЯ І КРИТИКО-БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС
С. КРИЖАНІВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
Київ 1945 Харків

с. 188764

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР

№ 34 382

Benjamin C. M. [unclear]

ВІД РЕДАКТОРА

Ще за життя Василь Стефаник висловив бажання виправити і видати літературною мовою свої новели, писані покутським діалектом. Першою спробою такого видання були „Твори“ В. Стефаника, що вийшли в Державному Видавництві України 1927 року. Про це видання Стефаник у листі до видавництва писав: „Дякую вам за вашу умілу роботу, яка мене разом із покутським діалектом зблизила до читачів великої України. Через те ви, як мій довірений і співробітник, уважайте „Кленові листки“ як авторське поправлене видання“.

В основу нашого видання покладено збірник „Твори“ В. Стефаника, виданий 1927 року. Готуючи його до друку, я намагався зберегти особливості художньої мови Стефаника і тому лексику і синтаксу залишив майже непорушними, пояснивши місцеві слова з покутського діалекту у підрядкових примітках. Виправлено у бік наближення до літературних норм особливості покутської вимови, важкої і незрозумілої для ширшого кола читачів, та запроваджено сучасний правопис.

У збірник додано більшість з новел, написаних Стефаником в останні роки життя. Твори подаємо в хронологічному порядку.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

Критико - біографічний нарис

I

Василь Семенович Стефаник народився 19 травня 1871 року в селі Русові, Снятинського повіту, Станіславської області, в сім'ї заможного селянина. Батько його був статечний, твердий газда. Мати Оксана, ніжна й турботлива, була добрим генієм майбутнього письменника. До речі, батько письменника став прообразом галицького селянина Семена в новелі „Вона — земля“, а матері присвячено новели „Вечірня година“ і „Нитка“.

Змалку Василя віддано до початкової школи у селі Русові, а далі—до Снятинської чотиривиділової (чотирикласної). Вже тут він відчув велику зневагу з боку вчителів—поляків та німців—до селянських дітей і до всього селянського.

1883 року, після закінчення чотирікласної школи в Снятині, Стефаника віддають до польської гімназії в Коломиї. В класі він разом з іншими „мужицькими“ синами займає останню лаву. Школярі-панічі глузували з селяків, з їхньої мови, одягу та поведження. Вчителі так само знущалися з них, били, і Стефаник у своїй автобіографії з почуттям великого болю згадує, як учитель німецької мови сказав йому: „Іди, хаме, свині пасти“. „А професор натуральної історії Вайгель,—згадує письменник,—бив мене по руках тростиною тому, що я не міг досягнути образка з намальованою гієною, бо образок високо причеплений, а я був ще малий. Потім цей учитель своїм прутом підоймив сорочку, яка спадала верх штанців, і показував класі пояс мого голого тіла. Класа ревля з утіхи, я вийшов зараз із класи і пішов на свою квартиру“.

Викликали батька, батько справив синові „панський одяг“, щоб не глузували в школі, але ледве Василь зайшов переодягнений у панське вбрання до класу, як його знову зустрів „ураган насмів“.

Ми ці факти переказуємо тому, що вони мали великий вплив на формування характеру Стефаніка. Постійні глузування, підкреслювання низького походження селянських синів дуже вразили його. В свідомості хлопця змалку народжувалось почуття своєї окремішності від панівних класів. Це було стимулом до раннього пробудження соціальної і національної свідомості і майже з дитинства штовхало до зближення з революційно настроєними людьми. Гімназійна наука йшла собі своїм порядком, а формування світогляду, ідейний розвиток—своїм, поза гімназією, і навіть всупереч їй, бо, як каже Стефанік у своїй автобіографії: „гімназія, крім формального навчання й ворожого відношення до нас, українців-учнів, нічого нам не давала“.

У Коломийській гімназії зав'язується дружба Стефаніка з Лесем Мартовичем та Левом Бачинським, що тривала усе життя. Організується таємний гурток учнів, що мають на меті читати реферати по селах, закладати читальні, збирати гроші на нові книжки й часописи. Бібліотека цього гуртка складається з 400 томів книжок українською, російською та польською мовами.

Одною з перших значніших книжок, яку прочитав Стефанік, був твір П. Мирного та І. Білика „Хіба ревуть воли, як ясла повні“. Надовго зайняв увагу молодого гімназиста також російський письменник Гліб Успенський. Про нього Стефанік говорить у своїй автобіографії: „Він мав на мене в гімназії найбільший вплив“.

В товаристві учнів поширювалися соціалістичні ідеї, із захватом читалися статті Драгоманова та Франка. Наслідком цієї „читальняної“ діяльності було те, що Стефаніка разом з Мартовичем та багатьма іншими учнями 1890 року було вигнано з Коломийської гімназії. Вже з 7 класу вони вчилися в Дрогобицькій гімназії.

Тоді ж, за гімназійних часів, відбувається перша зустріч Стефаніка з Іваном Франком, якого він дуже любив і все життя був з ним у найдружніших відносинах.

До тих же років належать і перші літературні спроби, про які Стефанік згадує в автобіографії: „Писати я почав дуже рано, ще в гімназії, та величезний талант Мар-

товича просто паралізував мене, і я ніколи не признався, що я також письменник“.

Є згадка, що ще в гімназії, 1890 року, Стефаник написав образок „Форналь Антін“. Цей образок згодом послужив матеріалом для першої новели Стефаника „Синя книжечка“. В своїх листах Стефаник говорить про літературну спілку, яка була в нього з Мартовичем, і що „Нечитальник“ — перше оповідання Леся Мартовича — вони написали разом.

В Дрогобичі, 1892 року, обидва приятелі закінчують гімназію і здають іспит на атестат зрілості. Далі шляхи друзів розходяться. Лесь Мартович записується до Чернівецького університету на юридичний факультет, а Василь Стефаник, мабуть з бажання свого батька, подався на медичний факультет до Краківського університету.

Про університетські часи Василя Стефаника ми знаємо дуже мало. Вони продовжувались з 1892 року з перервами аж до 1898 р. Невідомо, як глибоко студював Стефаник медичні науки, але пізніше він писав в автобіографії: „З тою моєю медициною вийшло діло без пуття, бо ані тої науки не любив, а вже ніяк не міг мордувати хворих своїм обстукуванням та обшукуванням“. В студентські часи він багато читає, добре знайомиться з новою європейською літературою, бере діяльну участь у громадському житті, агітує по селах за українських кандидатів до парламенту та сейму, зокрема за Івана Франка. За це його кілька разів садять до криміналу. В ці роки він знайомиться з найвидатнішими українськими та польськими письменниками і взагалі, як натура жвава, діяльна, вразлива, з головою поринає в громадське та літературне життя. Знайомство з Вацлавом та Софією Морачевськими мало великий вплив на формування майбутнього письменника. Він знову береться за перо і починає наполегливу працю, щоб, як він писав, „вийти з ліса різних напрямів літературних, котрі мене тепер на роздоріжжю напали і кожний тягне в свій бік“. З 1896 року починається ця лабораторна праця, яка на першій порі знаходить свій вияв у прегарних листах до приятелів — Вацлава і Софії Морачевських, до майбутньої дружини Ольги Гаморак та інших близьких письменникові людей.

Спершу Стефаник, перебуваючи в полоні різних напрямів літературних, під впливом польських та австрійських модерністів пише поезії в прозі, але поступово

переходить до реалістичних образків з селянського життя, повних трагічності і співчуття тяжкій долі селянина.

Восени 1897 року редактор чернівецької газети „Праця“ Вячеслав Будзиновський надрукував перших сім новел Стефаніка, а двома роками пізніше, 1899 року, виходить з друку перша збірка новел Василя Стефаніка „Синя книжечка“, видана в Чернівцях заходом і з передмовою доктора Смаль-Стоцького. Через рік виходить книжка новел „Камінний хрест“ (1900 р.), а ще через рік „Дорога“ (1901 р.). В 1905 році у Львові виходить збірка вибраних новел „Моє слово“. В ці збірники увійшло все, що написав Стефанік за перший період своєї творчої діяльності в 1897—1901 роках.

Після цього у Стефаніка наступає довга перерва, що тривала мало не п'ятнадцять років, коли нічого не вийшло спід його пера. І це в той час, коли його слава як письменника пішла далеко за межі Галичини, коли він, здавалось, був у розквіті свого таланту. Чому Стефанік мовчав, чим пояснити цю паузу?

1 січня 1900 року вмирає мати Стефаніка, яку він палко любив. До цього долучаються сімейні неприємності—розрив з батьком, що „за маму скоро забув і діти кривдив“, в цей же час якось невдало кінчається лікарська та наукова кар'єра Стефаніка. Стефанік захворів на нервовий розлад, його опановують чорні, безнадійні настрої. Крім особистих болів, його дуже вражало тяжке становище галицького селянства, яке швидко обезземелювалось і масами емігрувало до Америки. Цей болісний процес він талановито змалював у новелах „Камінний хрест“ та „Кленові листки“. Всі ці причини можуть частково пояснити те, чому так раптово урвалася блискуче почата літературна діяльність Стефаніка.

В 1903 році Стефанік повертається „по невдалій медицині“ до свого рідного села Русова на постійне мешкання. В тому ж році він уперше приїздить на велику Україну, на свято відкриття пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві. Перебуваючи в Києві та Полтаві, він знайомиться з кращими тогочасними українськими письменниками—М. Коцюбинським, Лесею Українкою, М. Старицьким, В. Самійленком та іншими. Ця поїздка, особливо відвідини могили Т. Г. Шевченка, справила на нього незабутнє враження.

В 1904 році Стефанік одружується зі своєю давньою приятелькою Ольгою Гаморак і переходить на життя до

тестя в сусіднє село Стецево, де живе до 1910 року. Родина Гамораків — це друга сім'я Стефаника. Дружина його Ольга, як можна бачити з листування, була виключно гуманною, скромною, доброю і високоосвіченою людиною. Вона жила і боліла інтересами письменника, глибоко розуміла його творчу індивідуальність, ставала йому в допомозі в найтяжчі хвилини життя.

Час між 1900 — 1910 роками був періодом великого тріумфу Василя Стефаника в літературі. У зв'язку з революційними подіями 1905 року в Росії та еміграцією великих шарів людності з Галичини до Канади, колосально підвищувався інтерес передових кіл суспільства до селянської проблеми, зокрема до становища галицького селянства, яке поміж усіх селян світу перебувало в найгіршому стані. Твори Стефаника виходять українською мовою в Петербурзі 1905 року та в перекладі російською мовою також у Петербурзі 1907 року.

В 1904 році виходять окремою збіркою у Львові „Кленові листки“ польською мовою в перекладі і з передмовою М. Мочульського, а в 1905 році виходять у Празі „Повідки“ (оповідання) чеською мовою у перекладі К. Рипачка. У хроніці „Літературно-наукового вісника“ раз-у-раз находимо повідомлення про переклади новел Стефаника німецькою, французькою та іншими мовами. Іван Франко пише про нього в статтях: „...се правдивий артист із божої ласки, яким уже нині можемо повеличатися перед світом“.

Однак після останньої новели „Суд“, у збірці „Моє слово“, написаної десь 1902 року, починається перерва в письменницькій роботі Стефаника, про котру ми вже згадували. Вона триває до 1916 року. Що робить у цей час Стефаник? Він бере найактивнішу участь в громадському житті, всюди виступаючи в оборону інтересів селянства. З 1908 до 1918 року Стефаник був послом (депутатом) до австрійського парламенту від селянської радикальної партії і жив наїздами у Відні, але в парламенті „не виголошував ніяких промов“.

У 1914 році, напередодні війни, вмирає дружина Ольга, залишивши на нього господарство та трьох малих синів. Події імперіалістичної війни вразили і розбуркали письменника. З 1916 року починається новий період його літературної діяльності. Під вражіннями війни „знову народилося в ньому слово“. В 1916 році, під час перебування

у Відні, Стефаник пише першу свою воєнну новелу „Дитяча пригода“.

Жовтнева революція в Росії та галицька революція 1918 року розбуджують надії на соціальне і національне визволення, на краще майбутнє для українського населення Галичини. У ці часи Стефаник, як поважана народом людина, бере діяльну участь у громадському житті, виступає на різних вічах, працює головою різних культурних та господарських організацій. Але через деякий час починається окупація Західної України польськими військами, і останнє десятиліття свого життя письменник змушений доживати під панською Польщею. Ці роки він майже безвиїзно живе у рідному селі Русові в скрутних матеріальних умовах, пише свої останні новели, згадує друзів, що „одні пішли в підземелля, у ясний сховок, другі гріються на сонці теперішніх можновладців“.

У 1926 році вийшла з друку перша книжка його воєнних і післявоєнних новел „Земля“.

В 1921 році було відзначено 50-річчя з дня народження, а 1927 року—30-річчя літературної діяльності Стефаника. В 1936 році він тяжко хворів, була паралізована права рука і права нога, серце відмовлялося працювати, і це призвело до трагічного кінця. 7 грудня 1936 року Стефаник помер на 65 році життя.

II

В літературі Василь Стефаник вперше виступив з реалістичними новелами, зібраними в „Синій книжечці“. Довоєнна творчість Стефаника майже цілком присвячена змалюванню тяжкого економічного становища галицького селянина та тих душевних драм, які воно породжувало. При всій психологічній спрямованості його творів, момент соціальний, чи навіть матеріальний, є головним, а все інше походить від нього. Скупчивши увагу навколо однієї проблеми—становища галицького селянства,—письменник досить повно змалював селянське життя у різних його проявах—в праці, сімейних відносинах, громадських відносинах і т. д. Правда, він залюбки малює лише темні сторони селянського життя—нужду, голод, зубожіння, смерть, але тут ми натрапляємо на поєднання трагічності оточуючої поета дійсності з нахилом до трагічного у характері митця. Розглянемо з цього погляду теми і мотиви тих 39—40 новел, що становлять доробок

1897—1901 років, тобто всього довоєнного періоду творчості видатного новеліста.

Ось опис нужди і голоду у славнозвісній новелі „Новина“. Спокійним, епічним тоном розповідає Стефанік: „В селі сталася новина, що Гриць Летючий втопив у річці свою дівчину. Він хотів утопити й старшу, але випросилася“. Чому так вчинив Гриць Летючий? Може, це якась хвора людина, чи якийсь лиходій? Ні, це звичайний селянин - бідняк, що після смерті дружини не спроможний був прогледувати своїх дочок і, доведений до відчаю, бачучи, що вони з холоду й голоду стали схожі на мерців, вирішив їх утопити.

З великою художньою силою подано в новелі картину утоплення дітей і переживань Гриця: „Скажу панам, що не було ніякої ради, ані їсти що, ані в хаті затопити, ані випрати, ані голову змити, ані ніц. Я кару приймаю, бо я завинив, та й на шибеницю“. Нічого надзвичайного, проста матеріальна скрута, породжена обставинами життя.

Новела „Новина“ є одним з кращих творів Стефаніка. Вона стала в своєму роді класичною. В чому ж сила її впливу? В реалізмі, в прекрасному знанні життя селян, у великій правдивості і майстерності, з якою це життя змальовано. Серед листів Стефаніка до В. Морачевського є розповідь про дійсну подію, з якої потім постала ця новела. Ось що розповідає він в листі:

„В сім селі сталася новина. Михайло утопив у Пруті дівчину свою, а друга випросилася“. Далі Стефанік переказує цю подію. В новелі, звичайно, є багато змін проти фактів, розказаних у листі. Одні деталі висунуті наперед, інші відсунуті в тінь—у всьому видно руку вправного письменника-реаліста. В новелі дівчата звуться Гандзуня і Доцька. В листі ж говориться: „Шкода, що нема тепер русалок, Катрусі було б ліпше, як Гандзуні“. В листі: „Михайло перебрів Прут, та й пішов до Коломиї“, а в новелі маємо зовсім інший психологічний опис цього моменту: Гриць побоявся входити в воду, де втонула його донька, і пішов до мосту. Отже сюжети Стефанікові підказувала оточуюча дійсність. На закінчення свого листа він пише: „Отаких якихось історій так багато дієся по селах, що вони, як опирі, кров випивають. Все то є матеріали до заповнення „новинок“ газетярських. Ой, так гірко!“

У новелі „Синя книжечка“, здається, першій із написаних Стефаніком, змальовано образ селянина - невдахи, що „все йшло йому з рук, а ніщо в руки“. Умерла жінка, померли два сини, Антін почав пити горілку, пропив хату, грунт, город, взяв собі синю книжечку службову та й іде у білий світ найматися. Прощається з хатою, з рідним селом, з людьми. Стефанік не наголошує спеціально соціального моменту, переносячи центр уваги в площину сімейної трагедії, а проте тут ми бачимо найтипніше явище — процес болісної розлуки селянина з землею, пролетаризації села. Антін з „Синьої книжечки“ постає перед нами як типове явище того часу в Галичині. Його позбавлено землі, а звідси пияцтво, розор і загальна деморалізація. Економічна скрута спричиняє й різні сімейні драми. Саме так змальовано у Стефаніка родинне життя галицького селянина. В скупих рядках його оповідань — незрівняне багатство мотивів, настроїв, типів та характерів, а отже досить повно і всебічно описане сільське життя.

У новелі „Лесева фамілія“ подано не тільки „стан душі“, як любили говорити тодішні критики про Стефаніка, а й яскраву та рельєфну картину сімейного неладу на ґрунті матеріальної скрути.

Страшна в своїй буденності трагедія змальована в цьому „образку“! Діти, що б'ють батька, спостерігачі, охочі до скандалів, що під'юджують до бійки, сам Лесь, що з великого сорому лягає на землю і просить дітей його бити, переживання матері, що хоче виправдати перед народом свій вчинок, а потім впадає в розпуку з безчестя, яке впаде на голову її і синів за те, що підняли руку на батька. Кожна ситуація трактується з погляду психологічного, але тут нема копірвання в психології, бо кожний вчинок має пояснення в соціальних обставинах, що його породили. Нічого незвичайного, ніяких виключних ситуацій не шукає Стефанік. Адже такі сцени, певно, можна було спостерігати в кожному селі. Безпросвітне селянське життя не давало ніякої розради, і селянин шукав її в шинку. Такі психологічні етюди ми бачимо в новелах „В шинку“, „Побожна“, „Майстер“, де яскраво змальовано ідіотизм сільського життя, що призводить до сварок, бійки, пияцтва, помсти.

Новела „Катруся“ має ту саму тему, що й „Новина“. Батьківська любов у цій новелі призводить до ненавмисної жорстокості. Дуже добре показано в ній про-

столінійність, правдивість характеру селянина. Батько, везучи хвору Катрусю до лікарів, говорить їй в очі, що витратився на її лікування, що грошей нема звідки взяти, надій на одужання дочки також нема, і так, поволі на-строюючи себе, клене свою хвору дитину, зичить їй смерті та разом гадає про те, що й похоронити її не буде за що, коли вона помре. Та невірно було б думати, що батько не любить своєї доньки. „Тато витягнув з пазухи яблуко та й якимось несміливо подав доньці. Ніколи він ще не давав їй ніяких лакітків“. Але немає в нього думки сховати правду від дочки: „Я би собі мизинного пальця врубав та й би не жалував. Я за тебе маю у людей честь, як за хлопця, бо робітниця на все село. Синку, я на тебе дув як на пінку, та й виджу, що вмреш“. Змальований стан жахливий у своїй правдивості та безвихідності.

Особливо полюбляє Стефаник змальовувати трагічне становище „зайвих ротів“ у родині—старих дідів та бабів, хворих, калік тощо. Старі діди та баби населяють оповідання Стефаника так, як вони населяють кожну селянську хату. Молодим та здоровим не солодко у галицькому селі, а старим і зовсім зле. Це люди, що в боротьбі за існування залишаються поза життям.

Є в Коцюбинського страшне оповідання „Що записано в книгу життя“. Там розповідається, як син вивозить стару матір до лісу на смерть, бо не в силі її прогудувати. Написане воно пізніше, ніж новели Стефаника на цю тему. Коцюбинський показує, як людина перемагає в собі звіря: син повертається до лісу і забирає матір назад до хати. Оповідання Стефаника страшніші у своїй безпощадній правдивості—там немає такої міри озвіріння, але немає й такого прояву людяності. Вони ще страшніші тим, що показують тихі, буденні трагедії селянської душі, ті трагедії і драми, які відбуваються день при дні, навіть без усвідомлення значення і суті їх, бо трагічне все життя приречених на голодне конання людей.

Стефаник написав чимало новел про старих бабів та дідів, що про них смерть забула, люди забули, власні діти їх зневажають. Різні ситуації змальовано в новелах „Діти“, „Озимина“, „Ангел“, „Сама саміська“, „Осінь“, „Шкода“, „Засідання“, „Святий вечір“, та всі вони про-няті спільним мотивом—страшне становище зайвого рота в родині, трагедія повільного голодного конання,

свідомість своєї непотрібності в старих, які зажилися на світі. А основа всіх цих старечих драм криється в страшній матеріальній скруті.

Письменник глибоко заглядає в душу своїх героїв, образи та події завжди трактуються не в натуралістичному, а в психологічному плані, для нього не так має значення зовнішня сторона події, як її внутрішня і майже неодмінно трагічна суть.

Коли простежити еволюцію, яка відбулася в творчості Стефаніка на протязі перших п'яти літ досить інтенсивної творчості, не важко помітити, що вона йшла від натуралізму до психологічного реалізму, часом нагіть до символізму. Поміж першими образками-нарисами з „Синьої книжечки“, які іноді сам Стефанік звав фотографіями з природи, поміж рисами в душі Гліба Успенського, як от „В корчмі“, „Побожна“ або „Засідання“, і такими психологічними новелами, як „Май“, „Злодій“, „Басараби“, є велика різниця.

Бувши у вищій мірі об'єктивним спостерігачем та художником, Стефанік не міг обминути теми класової диференціації села. Найбільш яскраво класові суперечності змальовані у новелі „Палій“. Два контрастні сільські типи виступають у новелі — страшний у своїй зажерливості сільський багач Андрій Курочка та його наймит Федір. У першому абзаці новели подано надзвичайно сильний, виразний портрет сільського багатія: „Сільський багач Андрій Курочка сидів коло стола і обідав — не обідав, а давився кожним куснем. Домашня челядь входила до хати, вносила заболочені цебра, сварилася, метушилася і виносила їх між худобу. Багацькі діти і слуги були брудні і марні. Вони двигали на собі необтесаний і тяжкий ярем мужицького багатства, котре ніколи не дає ні спокою, ані радості ніякої. Сам багач найгірше томився у тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підганяв своїх дітей і наймитів“. В цьому гідному подиву по своїй стислості і майстерності малюнку передано все єство сільського багатія, об'єктивним способом малювання його показано так, що він викликає ненависть і огиду.

Лаконічно розповідає автор ціле життя сільського наймита, який віддав багатієві всю свою силу, а на старість мусить помирати з голоду. З наростанням подій у повісті зростає в читача симпатія до наймита Федора і відразу до захланного експлуататора Курочки. В ма-

ренні-спогаді проходять перед нами одна за одною картини життя Федора та його родини, наростає стихійний протест проти визискувача, бажання помсти, яке реалізується в кінці підпалом маєтку багача. Прекрасно подано побутові сцени, де зарібники працюють, гуляють, б'ються, зневажають панів і шинкарів, сидять під арештом і т. д. Стефаник у цій повісті продемонстрував перед нами видатний талант „битописателя“, як і в новелах „Суд“, „Злодій“, „Підпис“ та інших. Звичайно кажуть, що новелам Стефаника бракує дії, що весь розвиток сюжету автор переносить в площину психологічну. Це не зовсім так. „Палій“ сповнений не тільки переживань, але й подій. Згадаймо, як прекрасно змальовано конфлікт, що розгорівся між заможною частиною села й наймитами на виборах у селі. В цій сцені подано гостру сатиру на вибори в колишній Галичині — провінції австро-угорської імперії — та показано виразне класове розташування сил: „Коло громадської канцелярії стояло дві купи. Одна облерта, чужа на селі, апатична, друга чиста, біла, охоча — наймити й газди. З одної й другої купи хтось викликуваний заходив до канцелярії і голосував. Економ аж захрип, бо кожному наймитові мусив називати пана, вийти й шинкаря“.

На виборах спалахує конфлікт між заможною і наймитською частинами села.

Правдиву, далеку від соціальної ідилії картину бачимо ми в повісті „Палій“. Вона кінчається тим, що Федір підпалює добро багатія, щоб відплатити за всі кривди. Мотиви помсти ті ж самі, що й у Хоми Гудзя в „Фата Моргана“ Коцюбинського:

— Я чужого не хочу, лиш най моє вигорить!

Всюди, де життєва правда під пером об'єктивного художника переважає естетські канони модернізму, — Стефаник на висоті народного письменника.

Подальше зубожіння українського селянства в Галичині призводить до ліcitaцій — спролування землі за борги та еміграції до Канади. Тисячі сімей збували рештки убогих ґрунтів та майна, зривались з насиджених місць і мандрували за океан. Мрія про Америку — то була, може, єдина світла мрія у селянина, єдиний промінь світла у його безпросвітному становищі. Ніхто не знав, чи буде справді краще там, за океаном, але що не буде гірше, ніж тут, — бо гірше вже бути не може, —

це відчував кожен. І з такими думками вирушав селянин в далеку путь.

„Якби до тої Канади не було морів, то я їх (дітей) у міх забрав би та й пішки б туди з ними йшов, щоб їх занести далеко від цього поругання. Я б ті моря берегами обходив...“ — каже з мукою селянин Іван в „Кле-нових листках“ про свої діти.

Нічого й говорити, як болісно відбивався цей процес розлуки з рідною землею на психічному стані селянина, як пригнічував його. Старий газда Іван Дідух („Камінний хрест“) з намови дітей та жінки покидає свій клапоть поля на горбі, над яким він трудився все своє життя, і вибирається до Америки. Прощаючись з селом, рідною хатою, а особливо з клаптом поля на горбі, що його все життя поливав потом, він ніби хоронить себе і на знак цього зносить на той горб важкий камінний хрест, вибивши на ньому своє та жінчине ім'я.

Перед нами трагедія селянина, що розлучається з землею. Письменник малює ступневе піднесення розпачу до найвищого рівня, до голосіння: „Співанки знав колись та й на ньому забув, силу мав та й на ньому лишив“. Камінний хрест перетворюється на символ того страшного тягара, що мусить нести селянин усе життя, — тягара важкої праці коло землі.

Та знов таки основа творчості Стефаніка — в реальному житті, і загальний тон всього оповідання також реалістичний. Чому дід Іван на старість вибирається з сім'єю до Канади та так горює? На це він дає просту і ясну відповідь: „Ця земля не годна скільки народа здержати та й кільки біди витримати. Мужик не годен і вона не годна, обое вже не годні. І саранчі нема і пшениці нема. А податки накипають: що платив лева, то телер п'ять, що їв солонину, то телер бараболю“.

Не міг оминати глибоко народний талант письменника і такої селянської біди, як рекрутчина. В двох коротеньких новелах „Виводили з села“ і „Стратився“ змалював він трагедію селянського сина, що його забрано на цісарську службу.

Нарешті в багатьох новелах Стефаніка ми знайдемо так чи інакше трактовану проблему взаємовідносин батьків і дітей.

Як сповнити свої батьківські обов'язки щодо дітей, як прогодувати та виглядіти їх, щоб вони не померли з голоду, що чекає в майбутньому тих селянських дітей —

так стояло це питання в галицьких селах. Найкраще з цього погляду оповідання „Кленові листки“.

„Кленові листки“—вершина творчості Василя Стефаника. В ньому подана різнорідна гама почувань і настроїв—від поетичної картини гуртка дітей, що сидять, як перепелиці, край печі, аж до страшної картини конання матері. З якою любов'ю говорить про дітей батько, з якою любов'ю малює образи дітей Стефаник! А як він добре знав психологію цих маленьких людей, що у всьому хочуть бути як дорослі! Образи дітей в творчості Стефаника—це окрема і дуже цікава для дослідника його творчості тема.

Смерть страшна, але й життя страшне—ось який висновок роблять часто герої Стефаника. Страх перед дійсністю, чорною дійсністю капіталістичного світу мимоволі проймає душу, коли читаєш його новели. В цьому й осуд талановитого митця австрійській монархії, що завела у безвихідне становище мільйонні маси селянства, приречла його на голод, еміграцію та вимирання. Але ж мусить бути вихід з цього становища! Цього виходу письменник нам не показує, можливо тому, що й сам того виходу не бачить, а також тому, що вважає зайвим для митця „ставлення політичних програм“, за його висловом. Звідси примиренність з долею, пасивність багатьох його персонажів.

Та все ж наростає супротивна хвиля протесту проти соціальної і національної несправедливості, якої Стефаник, як вдумливий художник, не міг не помітити і не показати. Він пише свого „Палія“, в численних листах пише, що мужиків страшно засуджують в політичних процесах, що мужики несуть розплату за поступ цілої нації, а от з інтелігенції на лаві підсудних не видно нікого. І ось про одного такого мужика, засудженого в політичному процесі, він пише зворушливу новелу „Лист“.

З широкого кола тем і мотивів довоєнної творчості треба окремо спинитися на такій характерній для селянських письменників, славнозвісній філософії землі, що червоною ниткою проходить крізь усі його новели. Поки селянин тримається землі, він певний себе і свого місця в житті; як тільки він втрачає ґрунт під ногами, то починається його деморалізація і всі рясні щоденні трагедії, що звалюються на його голову. Ніхто в українській літературі не змалював з такою проникливістю силу землі, як Стефаник.

Старих і дітей, смерть і народження, безугавну працю, злидні й голод, сні і дійсність, безземелля і здирство лихварів, самосуд, пиятику, забобонність, недуги, похорони, злодійство і багато інших сторін селянського життя показано в коротеньких новелах Стефаника. Всі вони позначені печаттю трагічності. Ось чому не знайдемо ми в новелах Стефаника пісень щастя, кохання, не побачимо веселості. Може, тільки повели „Підпис“ та „Мамин синок“ не позначені драматизмом ситуації, і то лише тому, що сама тема материнської любові вимагала ліричних тонів, геніально підказаних Шевченком („У нашій раї на землі...“).

Цілий ряд новел Стефаника, як от „Басараби“, „Май“, „Сон“, „Майстер“, „Злодій“, „Такий панок“, присвячено певним психологічним студіям на ґрунті селянського життя. В новелі „Май“ зроблена спроба показати психологію не тільки окремої людини, а також юрби, маси.

Стефаник є в нас найвидатнішим майстром психологічної новели. Як новатор, він особливу увагу приділив розробці новелістичного жанру. Шукання Стефаника не йшли в напрямку культивування якогось певного літературного стилю, хоч би й імпресіонізму, а в напрямі створення в нашій літературі жанру нової психологічної новели. Не дарма він найбільшою заслугою української літератури новішого часу вважає створення новели, зазначаючи: „Тепер у нас є хлопська новела“.

Цими зауваженнями ми далеко не охопили навіть тематичного діапазону творчості Стефаника, а тим більше кола ідей, мотивів, настроїв. Та не в самій тільки тематиці полягає оригінальність його творчості. Про село писали й до Стефаника і після нього. Але так, як писав Стефаник, не писав ніхто ні до, ні після нього. Цю своєрідність Стефаника ми намагалися весь час підкреслити.

Аналізуючи соціальний зміст його творів, ми бачимо в ньому народного письменника, співця горя і злиднів галицького селянства. Говорячи про почуття своїх героїв, про їх біль і муку, він вкладає пристрасть митця в своє слово: „Я писав тому, щоб струни душі нашого селянина так кріпко настроїти і натягнути, щоб з того вийшла велика музика Бетховена. Це мені вдалося, а решта — це література“ — говорить Стефаник в одній із своїх статей.

Внутрішній світ художника — явище складне. Мотиви, що спонукають митця до творчого акту, — різноманітні. Ми вже наводили чимало пояснень причин довгого мовчання Стефаніка. Нарешті ця довга мовчанка скінчилася, і безпосередньою причиною цього були, як і в Марка Черемшини, події, що до глибини душі стрясли галицького селянина і його поетів, — події імперіалістичної війни.

Імперіалістична війна розбудила Стефаніка до активного творчого життя, і вже 1917 року появляється друком новела „Дитяча пригода“, а за нею ряд інших. Аж у 1926 році з'являється книжка „Земля“, що містила вісім новел, написаних за цей час.

Індивідуальний стиль Стефаніка в своїй основі залишився незмінним — це той самий потяг до трагічного, який ми спостерігали у нього і раніше. Але сама людина мусила змінитися за 15 років, докорінно змінилися і обставини життя, і літературні напрямки. Воєнні і післявоєнні новели Стефаніка — реалістичніші, в них ми бачимо щось нове, у всякому разі дуже відмінне порівняно з новелами довоєнного періоду. Стефанік, не зраджуючи основного героя своєї творчості — селянина, показує його в нових і справді трагічних обставинах імперіалістичної війни та не менш трагічних обставинах довгорічного панування на Західній Україні панської Польщі. Отже головними тематичними лініями в повоєнній творчості Стефаніка є такі: 1) події імперіалістичної війни та їхнє відображення в житті і свідомості галицького селянства, 2) західно-українське село в умовах польського панування, 3) ліричні та автобіографічні мотиви.

Імперіалістична війна, що, як світова трагедія, розгорілася на полях Галичини, окупація її то царськими, то австрійськими військами, невдала галицька революція 1918 року та захоплення Західної України панською Польщею — ось ті великі події, що примусили Стефаніка взятися за перо, щоб знову таки поставити свій хист, своє слово на оборону селянства і його життєвих прагнень. За час довгої мовчанки талант письменника не збіднів. Нові події він зустрів у всеозброєнні свого художнього слова. Але зміст його новел інший, і настрій не той. Уже не темне, затуркане галицьке село встає перед нами в новелах Стефаніка, а село, розбур-

кане війною, в якому вже кинуті зерна соціалістичних ідей та ідей національного визволення. Це село виростило вже і свою інтелігенцію, найвиразнішими представниками якої був Іван Франко і сам Стефанік.

Воно було спочатку зруйноване і знищене чотирма роками імперіалістичної війни, потім збуджене й окрилене розвалом австро-угорської імперії та наступною революцією в Росії і на Україні, згодом обдурене націоналістичними ватажками, що продавали свій народ оптом і в роздріб, і, нарешті, зовні притихле і принишкле на якийсь час під час польської окупації. Мрії його про об'єднання із своєю матір'ю—Радянською Україною—тоді не здійснились. В усіх складних перипетіях європейської історії потерпілою стороною були саме трудящі маси і насамперед трудяще селянство, що складало основну масу населення Західної України. Все, що було в ньому здорового і дужого, віддало село на війну, та й сама війна ішла тут же, серед гір і долин. По селу гатять гармати і руйнують його вщент. Газди зриваються з насиджених місць, тікаючи світ за очі від смерті. Австрійські жандарми підозрівають їх у зраді. Як огненний смерч, іде по галицьких селах війна, руйнуючи все на своєму шляху.

В новелі „Вона-земля“ Стефанік з сумлінністю письменника - „битописателя“ малює картину розору села під час війни. В ній знову виступає властива Стефаніковим героям філософія землі. Вірний цій філософії, старий Семен радить Данилові:

„Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби його голова у старім гнізді застигла, як у яру при чужій дорозі“.

У новелах „Марія“ та „Сини“ постає зруйнована війною сім'я — мати, що позбулася синів та чоловіка, батько, що позбувся синів і дружини. Але сімейна трагедія тут має й інші причини та мотиви, зовсім відсутні у довірених творах Стефаніка, — це мотиви національної романтики. Війна та наступна революція розбудили національні прагнення серед галицького селянства. Для нього мрії про Україну зв'язані перш за все з прагненням визволитись з чужоземного ярма, з мріями про панську землю та народну владу, про возз'єднання з великою Україною. Але ці законні мрії і прагнення українського народу використали в своїх цілях українська буржуазія та буржуазно-націоналістична інтелігенція. Вони туманяли

темну і політично-сирову селянську масу гаслами про самостійність, а тим часом взяли її кров, її синів для здійснення своїх антинародних замірів і не раз, і не два продавали свій народ чужоземним імперіалістам. Стефанік, не зважаючи на своє щире захоплення перспективами соціального і національного визволення земель Західної України, не розумів цієї темної гри українських націоналістичних кіл, і тому в цих новелах невірно трактував події війни і наступної революції на Західній Україні.

В новелах „Дитяча пригода“ та „Пестунка“ письменник показує війну в сприйманні малих дітей і робить це із визначною майстерністю. В „Дитячій пригоді“ бачимо дітей в найтрагічнішій ситуації, на полі бою, біля трупа загинулої від кулі матері:

„Видиш, Насте,—каже маленький хлопчик Василько до ще меншої сестрички,—куля бринькнула та й убила маму, а ти винна: чого ти ревіла, як той жовнір хотів маму обіймити? Це тобі що вадило? Утікали ми, а куля свиснула... А тепер уже не будеш мати маму, підеш служити“.

Контраст між розважною, буденною розмовою хлопця і картиною бою незмірно підсилює враження. Вперше картина бою виступає перед нами в такому несподіваному ракурсі—в сприйнятті малого хлопця, що разом з маленькою сестричкою вночі, біля мертвої матері спостерігає війну.

Тут для трагічного таланту Стефаніка картин було досить. Але він дуже скупко користувався ними, присвятивши кожній темі лише одну психологічну студію, один образок. Характер такої психологічної студії, показ війни та її наслідків очима малих дітей бачимо в мініатюрній новелі „Пестунка“.

Три подальші новели воєнного циклу посувають далі Стефанікову лаконічну епопею селянського життя—вони присвячені змалюванню західно-українського села в перші післявоєнні роки.

Почався ще один великий акт трагедії народу Західної України, одірваного від свого материнського кореня,—землі її були захоплені польськими імперіалістами. Ставлення Стефаніка і його героїв до цього нового гніту—цілком виразно негативне. Зазвучали нові мотиви в творчості Стефаніка—ненависть до нових завойовників та мрії про визволення. Старе село, що його змалював нам письменник, пасивно сприймало всяке лихо, що падало

на його голову, а село повоєнне знало не тільки гніт, а й пробіски волі, коли здавалось, що віковична мрія про визволення спід чужоземного гніту от-от здійсниться, і народ сам стане ковалем своєї долі. І ось тут приходить новий поневолювач. У новелі „Воєнні шкоди“ віїт гірко жаліється на нових можновладців:

„Нема спокою ні вдень, ні вночі. Давай їм їсти, давай горілки: ходи з ними по селу за бунтівниками; шукай гверів, шукай листів з Відня, розкопуї землю та шукай зраду на Польщу“.

З епічною простотою і спокоєм малює письменник наростання подій, ненависть галицького села до нової польської влади. Лише одною рисою показує він ставлення до польського комісара різних верств села.

Заможний селянин мерщій ховається за вугол хати, приповідаючи: „Відки Польща тільки тих підпанків набрала? Возимо та й возимо та й перевозити не гідні. Ліпше піду, сховаюся, а жінка най каже, що я в млині. Вже мені боком лізе оту саранчу возити“.

Про те ж саме гомонять улюблені Стефаникові герої— старі діди та баби в новелі „Morituri“. Вони, зібравшись в свята на сходини в голяра Тимка, міркують про сучасність. Дотепи їх грубі та солоні. Випивши по чарці, перекидаються словами про молодих:

„—Така у них тепер настала забава, але вони мають розум, не бійся молоді; світом бували. Польщі анї-анї не хотять, а панські ґрунти хотять розілітити.

— Бігме, добре, ніц не кажіть; тепер з цею Польщею ніхто не годен вигримати: і маєткове, і доходове, і від псів, і від гноївки... але дещо на світі є.

— Та коби могли вибороти!“

В цій новелі Стефаник ще раз показує наростання революційних настроїв серед молоді та співчуття їм старшої частини села. Ви-окохудожньо, правдиво показав Стефаник соціальні взаємовідносини у повоєнному селі. Панська Польща стала „тюрмою народів“, а читач уже сам доходить висновку, що таке становище довго тривати не може. Ми знаємо, що 17 вересня 1939 року було історичним днем, коли мрія народу Західної України про визволення була здійснена силами Червоної Армії, яка прийшла на допомогу нашим єдинокровним братам-українцям і визволила їх з неволі, дала можливість вільно жити в своїй Радянській державі. Серед новел повоєнного періоду велике місце в Стефаника займають новели

мемуарно-біографічного характеру. Є серед цих творів поезії в прозі, нариси, спогади. Уподобавши якусь тему, Стефаник любить повертатися до неї знову.

В повоєнних новелах немає вже тієї трагічності, що така була характерна для попередньої його творчості. Менше трагізму — ознака реалістичного світовідчування, адже не одні тільки трагедії бувають у людському житті. Так, один з лейтмотивів творчості Стефаника — це радість і горе, що їх дають діти. В новелі „Роса“ в образі діда Лазаря виглядає ніби сам старий Стефаник — в ній звучить радість Лазаря за свої діти та внуки, примирення зі світом, як у Шевченка: „Молюсь і знову уповаю“. І вже неодмінно в таким чи іншим вигляді виникає тема України — діти і внуки Лазаря мріють про неї, живучи під гнітом панської Польщі.

Стефаник дуже любив друга своїх юнацьких літ Леся Мартовича і присвятив йому кілька творів та спогадів. Йому присвячено мемуарне оповідання „Людмила“ та спомин „Перший твір Леся Мартовича“.

В автобіографічних новелах „Слава-йсу“ та „Серце“ багато дано для розуміння Стефаника як людини, його характеру, ідейних переконань. Тут видно й певні творчі зв'язки, і родинне оточення, і літературні симпатії та антипатії, вплив певних людей на формування свідомості, дещо з його політичної діяльності. Для біографа і для розуміння його творчості ці дві новели дають багатий матеріал.

Такі новели, як „Мати“, „Дурні баби“, „Червоний вексель“, „Межа“, є ніби розвитком тем та мотивів із попередньої творчості письменника.

Хоч Стефаник писав дуже мало, але пізнавальна і художня цінність його художніх нарисів життя і побуту повоєнного села Західної України дуже висока, бо дає нам широку, об'єктивну картину цього життя, якої не дав жоден інший письменник Західної України найновіших часів. У цих речах більше оптимізму, іноді навіть гумору, якого годі було шукати в його попередніх творах. Він досконало володіє формою монологу й діалогу, оповіданням од першої особи.

Коли підсумувати повоєнну творчість Стефаника, то висновок можна зробити такий: вся вона спрямована проти пануючих класів, вся вона поставлена на оборону бідного, експлуатованого мужика, політично спрямована проти польського панування.

Його новели про імперіалістичну війну ми сприймаємо нині, в обстановці другої світової війни, як обвинувальний висновок талановитого майстра слова паліям війни і всій капіталістичній системі, що породжує такі війни.

Сильний у своєму запереченні старого світу, Стефаник слабкий в своїх позитивних ідеалах майбутнього людства. Тут він залишається на позиціях загальнолюдського гуманізму та національної романтики. Однак, живучи в націоналістичному оточенні, він всі останні роки свого життя з вірою і надією дивився на Радянську Україну, зазначаючи в своїй автобіографії: „Не знаю чому, та тільки зазначую, що українці з Великої України по душі мені ближчі, як з Галичини“.

Ми повинні цінити і шанувати письменника, який через все своє життя проніс огонь великої любові до простого трудящого люду і ніколи не обезчестив свого імені служінням неправді. В цьому плані Стефаник є гідним спадкоємцем великого Франка, і не дарма він говорить у новелі „Серце“: „Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм“.

Хоч як любив Стефаник той мистецький принцип, що примушує освітлювати події не з власного погляду, а через сприйняття їх героями, але його об'єктивізм завжди переходив у симпатію до пригноблених і знедолених і в ненависть до експлуататорів. Автор не виявляє цього безпосереднім втручанням у події, але з певного освітлення певних подій ми ці симпатії і антипатії автора ясно бачимо. Стефаник був органічно зв'язаний зі своїм оточенням, жив серед своїх героїв, радів їхніми радощами і болів їхніми болями. Про це він говорить в одному з своїх листів:

„Я встидаюся, що є письменником, а все, що написав, то не як письменник, чоловік, що робить ремесло з свого письменства, лишень як одиниця, *що надзвичайно любила своє оточення*“.

Ця щирість і правдивість, прогресивність ідейних позицій та надзвичайно висока мистецька культура всієї кількісно невеликої творчості Стефаника ставить його ім'я, як ім'я художника-реаліста і новатора, видатного майстра психологічної новели, в ряд краших імен української художньої літератури, в ряд її класиків.

СТЕПАН КРИЖАНІВСЬКИЙ

АВТОБІОГРАФІЯ

Мій батько Семен та матір Оксана повмирали та ще мої сестри — Марія (старша від мене на два роки) та Параска й мої братики — Юрко та Володимир. Від ма-чухи живуть тепер чотири сестри та один брат. Моя жінка, Ольга з Гамораків, умерла на початку року 1914 й оставила мені троє хлопців: Семена, тепер університетського студента, та Кирила й Юрка, гімназистів у Кол мії. Я лишився вдівцем. Се минуле й теперішнє моєї родини в числах.

Я вже дитиною знав із розмов моїх батьків, що маю йти до школи. Мій батько, як заможний мужик, жив близько з місцевим поміщиком Йосифом Теодоровичем. Це був на свій час гарний чоловік, приятель селян, учасник повстання Гарібальді та польського року 1863. Він і намовив батька давати найстаршого сина до школи. Підставою було те, що хлопець дуже добре „бравси очинашу“. З тими „очинашами“ був для мене й сестри Марії великий клопіт. Мати по буднях тяжко працювала, і коли ми ввечері пригонили товари з поля, то зараз засипляли, і нас не могли добудитися до вечері, а вже говорити вечірні молитви під проводом матері не було сили нас примусити. І моя бідна мама знайшла на це таку раду. Кожної неділі перед вечером провадила нам сім предовгих молитов, щоб стало до другої неділі. Клячати було тяжко, і по довгих торгах мати дозволила нам брати під коліна кожушанку. По молитвах ми діставали нагороду — або книшиків або букату цукру. На вигоні ми бавилися з дітьми до ночі. Такий був клопіт із богом та далеко гірше з чортом. У нас було багато наймитів, старших і менших, і я з ними жив усе в найбільшій дружбі, виносив їм батьків тютюн та все

те, що вони просили. Зате розказували багато казок та показували місця, де ночують відьми, опирі, де являлися мерці, а де сиділи правдиві чорти.

— „Ти лиш прикинься, що спиш та чекай так, аж твоя мама буде йти спати, то напевне побачиш, як вона в мисочках лагодит чортам несоленої страви“.

Своєю дорогою, я ніколи не міг дочекатися, щоб моя мама йшла спати, бо все скоріше засипляв і не бачив нічого. До своєї матері я мав жаль, що вона опікується такою поганню, і трохи не розумів її побожності, від якої мені так боліли коліна. Та найгірше було, як мій тато спровадив до стодоли киратову молотілку. Тоді в stodолі наплодилася така сила чортів, що вночі проходжі далеко обходили наше подвір'я. Мені, малому, стало так тісно, що я навіть удень не мав місця до забави, бо всюди кишіло від дідьків та відьом.

Врешті, я плакав і зважився мамі сказати, щоб не кормила ночами чортів, бо вже з ляку не можу показатися на двір. Мати розповіла все це батькові, він мене розпитав про все й ганьбив наймитів, що „так дитину страшіють“. Я і в сільській школі, як там мене дали на науку, находив багато чортяк, і моя мама ходила до вчителя та просила, щоби він своїм учням роз'яснив, що в школі ніякої нечистої сили нема.

Вже може яких десять літ пізніше ми оба з Мартовичем їхали до двірця в Залучу, щоби залізницею дібратися до Коломиї, де ми вчилися в гімназії. Нас відвозив Проць, наймит, уже старший. Був вечір, і Мартович, як усе, почав шукати теми для веселої розмови. Процеві розказував, що мій батько, який цілком певно мав приятеля — чорта, дав мені маленького чортика, щоби мені послуговував та помагав учитися та вчителів обдурювати. Цілу дорогу Мартович дуже детально описував Процеві характер, натуру й заняття малого чортика через цілий день і ніч. Весело було з Мартовичем, як усе, та так ми під'їхали до Прута вже ніччю, щоби переїхати брід. Та тут Проць заявив нам рішуче, що як ми оба перед ним не перехрестимося, і то три рази, то він не поїде у воду. Мартович ревів з радості, і ми мусили хреститися. То вже всі наші товариші в Коломиї знали на свою радість, як ми переходили Прут.

Із сільської школи в Русові я перейшов до виділової школи в Снятині, який від Русова віддалений 8 кіло-

метрів. Тут уже я почув ведику погороду для мене і для всього селянського від учителів.

Тут мене зачали бити, хоч дома мої батьки ніколи мене не били. Скінчивши в Снятині 4 виділову, я по феріях¹ поїхав із моїм батьком до Коломийської гімназії здавати вступний іспит. Моя мама потихо, щоби батько не чув, намовляла мене, щоби я не вчився і в цей спосіб вернувся назад додому. Жалую й тепер, що матері не послухав. У великій залі першої класи польської гімназії в Коломиї ми, селянські хлопці, зайняли послідню лавку. Товариші наші в лакерованих чобітках глузували з нас та насміхалися. Як же ж учитель німецької мови сказав мені: „Idź, mudju, świnie paść“², то ціла класа зареготала, а професор натуральної історії Вайгель бив мене тростиною по руках, тому що я не міг досягнути образка з намальованою гієною, бо образок високо причеплений, а я був ще малий. Потім цей учитель своїм прутом підоймив сорочку, яка спадала верх штанців, і показував класі пояс могого голого тіла. Класа ревла з утіхи, я вийшов зараз із класи й пішов на свою квартиру. Під плотом моєї квартири сиділа сліпа жебрачка — Павлина, вона там жебрала цілий день, а вночі моя господиня приймала її на ніч до кухні, і я лише її одній розповів свій смуток, і вона, щоби мене розрадити, дала мені з торби яблучка та ще кілька дрібних монет на цукерки.

Вечером вона в кухні розповіла моїй господині, що мене в школі спіткало, і зараз написали до мого батька, щоби приїздив, а батько, як приїхав, то скаржив учителів у директора гімназії, а мені справив панське одіння. Видко, що сукно того одіння не було першого сорту, бо я не міг стерпіти запаху того сукна й дуже високо носив голову. Як я появився переодітий уже в класі, то ураган насміхів стрівув мене, так що я ледве дійшов до послідньої лавки. До того часу й відтоді дотепер я не чув більшого стида, і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той стид мене не отруїв.

Від баби Павлини я довідався, що десь коло нас близько мешкає молода швачка, яка ані в бога не вірує, ані панів не признає, лиш хоче, щоби всі люди були однакові.

¹ Ферії — канікули.

² Іди, хамє, свині пасти.

Я дійсно вислідив мешкання тої страшної швачки, пізнав її й таки трохи боявся: це була Павлик, сестра Михайла Павлика, знана зі скандальних процесів у 80 роках минулого століття для австрійського правосуддя¹.

Мені кілька місяців помагав учитися Іван Плешкан, старший гімназист із сусіднього села. Він дав мені читати Квітчину „Марусю“; тієї „Марусі“, крім перших кількох карток, я й дотепер не читав, хоча тоді дістав за непрочитання книжки доброго ляпаса. Аж у 3 класі перечитав я повість Мирного та Білика — „Хіба ревуть воли, як ясла повні“. В 2 класі тато умістив мене на квартирі в якогось Томаша. З своїми господарями я сидів у кухні, а далші дві кімнати замешкували якісь паночки. Я їм приносив пиво та горілку, а вони давали мені цукерки; а як по піврокові відвідав мене вже згаданий Теодорович, то в цій хвилині забрав мене до свого готелю, а господиню Томашеву дуже ганьбив. Я аж геть пізніше дізнався, що мешкав у таємнім домі розпусти. Та все таки ті нещасні дівчата були ласкаві до мене, далеко більше ласкаві, як усі вчителі.

Ще в нижчій гімназії я ближче зійшовся з Лесем Мартовичем та Львом Бачинським. Мартович був надзвичайно здібний. Вже в 4 класі гімназії писав поезії проти вчителів і проти бога, повні злоби й насмішки. Знов Л. Бачинський був спокійніший і серйозний, і всі його слова докладно відповідали його вчинкам. Він і тепер, як провідник політичної партії, лишився такий самий і належав до найкращих промовців серед галичан.

З ними я, як менше здібний, товаришував і належав до таємного кружка учнів, які збиралися по передмістях, щоби разом читати реферати та складати гроші на нові книжки та часописи. Бібліотека цього кружка складалася з 400 томів, в більшості українських, а то були й польські й російські. В 4 класі ми за спільні гроші спровадили два величезні томи писань Гліба Успенського поросійськи. Не знаю, чи хто з моїх товаришів перечитав Успенського, але я через два роки з ним не розлучався і, хоч дуже тяжко було зрозуміти жаргон його „Разтеревой улицы“, то все я його перечитав, і він мав на мене в гімназії найбільший вплив.

Гімназія, крім формального навчання й ворожого відношення до нас, українців, учнів, нічого нам не давала.

¹ Це були перші українські соціалістичні процеси в Галичині, на яких засуджено Павликів, Франка, Терлецького й інших.

Ми усунулися в своє таємне товариство, а як уже трохи підготувалися, то щонеділі й свята виходили читати відчити по читальнях, або нові читальні закладати. Наслідком цієї читальняної діяльності було те, що мене разом з багатьома іншими прогнали з Коломийської гімназії, і я вже в 7 класі був у Дрогобичі. Директором цієї гімназії був звісний український діяч 80 років минулого століття, Олександр Борковський. Він заходив часто до нас із Мартовичем на квартиру і, бачивши, крім писань Франка та Драгоманова, ще цілу заграничну соціалістичну пресу, диспутував із нами, стараючись вибити нам із голови соціалістичні ідеї.

Мати мого товариша з гімназії, п. Тігерманова, розповідала мені багато про Івана Франка. Між іншим говорила, що такої великої голови в Австрії нема, що він міг би вже давно бути міністром, якби не соціалізм, якому він пішов на службу. Тоді Франко перебував із своєю сім'єю в селі Нагуєвичах, під Дрогобичем. Перший раз я його zobачив із великою 'кобелею під пахою на ринку, в Дрогобичі. Кілька днів пізніш я пішов до Нагуєвич і від пастухів довідався, що „Ясьо ловить у потоці рибу“. Я з берега запрезентував себе, і він просив мене носити за ним кошіль із рибою. Він вихапав рибу руками без ніяких приладів, а як наловив повний кошіль, то виліз із води, і ми пішли до хати, великої білої хати в дуже гарнім положенню, з просторими господарськими будинками. На вечерю ми тої риби багато з'їли, по вечері він бавив дітей і робив коректу своєї збірки оповідань — „В поті чола“. Так я перший раз видів і зазнайомився з Іваном Франком, з яким удержував ціле життя найдружніші взаємини і якого, може єдиного з українських великих письменників, найбільше любив.

Року 1892 я зложив у Дрогобичі іспит зрілості й цього ж року восени виїхав до Кракова вчитися медицини. З тою моєю медициною вийшло діло без пуття, бо ані тої науки не любив, я вже ніяк не міг мордувати хорих своїм обстукуванням та обшукуванням.

Тут я зазнайомився і заприятелював з Вацлавом Морачевським і з його жінкою Софією з Окуневських. Вони приїхали з Цюриху, обоє високоосвічені, і я від них користувався широким європеїзмом. Вони ж і мали на університеті на мене глибокий вплив. В Кракові я заприятелював також із нашим поетом Богданом Лепким — це чи не найніжніший чоловік, якого я в житті стрічав.

З польських письменників і поетів я найближче жив із Станіславом Пшибишевським і Владиславом Орканом. З Виспянським, Каспровичем, з Тетмаєрами я був добре знайомий і сходився з ними в редакції „Zusia“. Крім того, брав я живу участь у діяльності польської партії соціалістичної і зійшовся близько з Ігнацим Дашинським.

З Кракова по невдалій медицині вернув я до Русова й проживаю тут дотепер.

Від 1904 року, коли то я оженився з донькою мого приятеля, Кирила Гаморака, мешкав я в мого тестя в Стецевій аж до 1910 року.

Від 1908 до 1918 року був я послом до австрійського парламенту, де не виголошував ніяких промов, бо мови парламентарні моїх клубових товаришів за малими виїмками були такі скандальні, що я волів мовчати і встигався лише за своїх, коли б не за себе самого.

Два рази я був на Україні. Перший раз 1903 року в Полтаві, на святі Котляревського, де зазнайомився з молодими письменниками. Другий раз був у Києві на початку 1919 року, за директорії. Не знаю чому, та тільки зазначую, що українці з Великої України по душі мені ближчі, як з Галичини.

Писати я почав дуже рано, ще в гімназії, та величезний талант Мартовича просто паралізував мене, і я ніколи не признавався, що я також письменник.

На університеті пропадали мої дрібні нариси по українських редакціях у Галичині. Аж 1897 року Вячеслав Будзиновський перший раз надрукував кілька моїх дрібничок у часописі „Праця“. Решту читачі знають.

Товариш Іван Лизанівський¹ мусить вибачити, що своєю біографією не можу зацікавити читачів на Україні й що ця біографія далі чи не більша, як усі мої писання разом.

Я народився 14 травня 1871 року й дотепер дуже мало написав, а якщо Лизанівський притисне мене до муру, то я ще другим разом і про це напишу.

Василь СТЕФАНІК

Русів, 9 лютого 1926 року

---

¹ І. Лизанівський — редактор творів В. Стефаніка.

СИНЯ КНИЖЕЧКА

Отой Антін, що он-де п'яний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий. Все йшло йому з рук, а ніщо в руки. Купить корову, та й здохне, купить свиню, та і решетину дістане. Кожний раз отак.

Але як умерла йому жінка, а за нею й два хлопці, та й Антін як не той став. Пив та пив, та пив; пропив букату¹ поля, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від вйта² синю книжку службову та й має йти десь найматися, служби собі шукати.

Сидить отам п'яний та й рахує, щоб село чуло, кому продав поле, кому город, а кому хату.

— Продав та й амінь! Не мое та й решта! Не мо-о-е. Ей, коби дід мій та підвівся з гроба. Моспане, чотири воли як слимузи³, двадцять чотири морги⁴ поля, хаті на ціле село. Все мав! А онука, аді⁵.

Показував селові синю книжечку.

— Ой п'ю, та ще буду. За своє п'ю, нікому до того діла немає. А він мені каже: „Мой⁶, ґрунт просцяв-ес“. Печатку прибиває та й картає! Е, я ще не таких вйтів бачив.

— Бодай тобі так умирати легко, як мені тепер легко.

— Йду я з хати, геть цілком вже виходжу, та й поцілував поріг, та й іду. Не мое та й решта! Бий, як пса, від чужої хати. Можна — прошу. Було мое, а тепер чуже. Виходжу на двір, а ліс шумить, словами говорять: „Вернися, Антоне, до хати, вернися, мой!“

¹ Буката — смуга, шматок поля.

² Вйт — сільський староста.

³ Слимуз — слимак.

⁴ Морг — майже півдесятини.

⁵ Аді — поглянь.

⁶ Мой — означає: ей ти, або чоловіче.

Антін б'ється обидвома кулаками в груди, аж гомін селом іде.

— Знаєте, жаль такий прийшов, що раз жаль! Виходжу назад до хати. Посидів, посидів та й виходжу... не моє, що маю казати, коли не моє...

— Бодай так моїм ворогам конати, як мені було із своєї хати виступати.

— Виходжу я надвір та й ні, таки обмарило. Зелений мох на хаті, треба б її пошивати. Камінь — вода... не я тебе буду, небого, пошивати. Камінь, — аби камінь, і він тріснув би з жалю.

Антін по цім слові гатить руками в землю, як у камінь.

— Сів я на приспу¹. Ще небіжка мастила, а я глину тачками возив. Лиш хочу встати, а приспа не пускає, ступаю — не пускає. А мені жаль, не жаль, ні! Але таки гину... Сиджу я та реву, так реву, якби з мене хто паси дер. Люди ззираються на покаяніє.

— А ось отам коло воріт та піп прощі² казав. Увесь мир плакав. Порядна, каже, жона була, працюовита...!

— Перевертайтеся в гробі, небожата, бо я лайдак³. Пропив усе до нитки. І полотно пропив. Чуеш, Маріє, та й ти, Васильку, та й ти, Юрчику: тепер батько буде в рантухових⁴ сорочках ходити та панкам води доношувати...

Антін тепер показує на війтову хату.

— Але війтиха — добра жінка. Винесла мені хліб на дорогу, щоб війт не бачив. Най пан бог твоїм дітям годить, де вони поступлють. Най вам бог усім дає ліпше, як мені...

— На який гатунок⁵ я маю на чужій приспі сидіти? Йду. Лиш поступив я з неї, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони сльозу за сльозою просікають. Заплакала за мною хата. Як дитина за мамою — так заплакала.

— Обтер я полою вікна, щоб за мною не плакали, бо даремно, та й виступив цілком.

— Ой, легко, як каміння гризти. Темний світ навперед мене...

Антін обводить рукою довкола себе.

¹ Приспа — призьба.

² Проща — прощальна промова по вмерлому.

³ Лайдак — поганець, ледащо.

⁴ Рантух — дешеве тонке полотно.

⁵ На який гатунок — яким способом, через що.

— Є ще ось-де гроші, але буду пити. З нашими людьми нап'юся, з ними пустю. Най знають, як із села я виходив.

— Дивись, в пазусі маю синю книжечку. Оце моя хата, і моє поле, і мої городи. Іду собі з нею на край світа! Книжечка від цісаря¹, всюди маю двері отворені. Всюди. І по панах, і по підпанках, і по всякій вірі!

1897 р.

---

¹ Цісар — австрійський цар.

ВИВОДИЛИ З СЕЛА

Над заходом червона хмара закаменіла.

Довкола неї зоря обкинула свої біляві пасма і подобала та хмара на закривавлену голову якогось святого. Ізза тої голови промикалися проміння сонця.

На подвір'ї стояла гурма людей. Від заходу било на них світло, як від червоного каменя — тверде й стале. З хати ще сипалося багато народу. Як від умерлого — такі смутні виходили.

За людьми вийшов молоденький парубок із обстриженою головою. Всі на нього дивилися. Здавалося їм, що та голова, що тепер буяла в кривавім світлі, та має впасти з пліч — десь далеко на цесарську дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем впаде на дорогу та буде валятися.

Мама стояла на порозі.

— Ти вже йдеш, синку?

— Йду, мамо.

— А ти ж на кого нас покидаєш?

Жінки заплакали, сестри руки заломили, а мама біла головою до одвірка.

Підійшов до сина тато.

— Сідаймо, синку, на фіру¹, бо колію² спізнимо.

— Ще цю ніч переночуй у мене, синку. Я тебе так гірко пістувала, дула на тебе, як на рану... Я тебе разом з сонцем виряжу й плакати не буду. Переночуй, переночуй, дитинко!

Взяла сина за рукави та й повела до хати.

Мир подався до воріт.

Незабавки вийшла мама з сином. Лице мала бліде, як крейда.

¹ Фіра — віз.

² Колія — залізниця.

— Синку,— питався тато,— а мені хто, небоже, кукурудзки висапає?

Мужики заревіли. Тато впав головою на віз і трясся, як лист.

— Гей, ходім!

Мама не пускала.

— Миколайку, та не йди бо! Та заки¹ ти повернешся, то пороги в хаті поскривлюються, то вугли погниють. Мене не застанеш уже, і, відай, сам не прийдеш.

Обняла сина за ноги.

— Воліла б я тебе на лаву лагодити!

Пішли.

Хто стояв коло воріт, то йшов рекрута відводити.

Переходили ліс. Листя встелило дорогу. Позагиналося в мідяні човенця, щоб з водою осінньою поплисти в ту дорогу за рекрутом. Ліс переймав голос мамин, ніс його в поле, клав на межі, щоб знало, що як весна утвориться, то Миколай на нім вже не буде орати.

За лісом стали в полі. Рекрут взявся прощатися з селом:

— Бувайте здорові: і свої, і чужі. Як чим докорив, то забудьте, але благословіть в далеку дорогу.

Всі поскидали капелюхи.

— Повертайся здоровий назад, та не забаряйся.

Син із татом сіли на фіру. Мама вхопилася руками за колесо.

— Синку, візьми мене з собою. А ні, то буду полем бігти навпростець та й тебе здогоню.

— Люди добрі, візьміть - но жінку, бо руки собі помить.

Люди силоміць відтягли від воза і держали. Фіра рушила.

— Йди здоров, Миколаю!— кричала громада.

Тої ночі сиділа на подвір'ї стара мама та захриплим голосом заводила:

— Відки тебе визирати, де тебе шукати?!

Доньки, як зозулі, до неї говорили.

Над ними розстелилося осіннє склепіння небесне. Зорі мерехтіли, як золоті чічки², на гладкім залізім тоці.

1897 р.

¹ Заки — поки.

² Чічки — квітки.

СТРАТИВСЯ

Коля летіла в світи. В кутику на лавці сидів мужик та плакав. Аби його ніхто не бачив, що плаче, то ховав голову в писану тайстру¹. Сльози падали, як дощ. Як раптовий дощ, падали, що нараз пуститься та й незабавки уймається.

Твердий такт залізниці гатив у мужицьку душу, як молотом.

— Та ще снівся мені недавно. Десь я беру воду з криниці, а він десь на самім споді у такій подертій кожушині, що, господи! Ось-ось утопиться.

„Миколайку, синку“,— десь я йому кажу,— „а ти ж тут що дієш?“

А він мені вповідає:

„Ой, тату, не годен я у війську вибути“.

— Кажу я йому: „Терпи, та науки берися, та чисто коло себе ходи“.— Та й ось вже навчився...

Одна сльоза покотилася долів лицем та й впала на тайстру.

— Іду до нього та знаю, що вже його не застану. Але чи буде до кого вернутися? Бігла за мною полем, кервавими сльозами просила, щоб її взяти. Ноги їй посиніли від снігу, верещала, як не сповна розуму. Але я нагнав коні та й втік. Може десь там серед поля вже домерзає... Було стару взяти. А нам же тепер чого треба? Най гроші йдуть, най худоба з голоду гине! Таким трупам, як ми, та нащо нам? Торби най пошіе та підемо просючи між люди в те місто, що Миколаєва могила в нім буде.

Притулив лице до шибки, та й сльози по вікні спливали.

¹ Тайстра — торба.

— Ой, стара, тото ж діждалися ми на сивий волос вінка. Тото, небого, десь б'єш головою в стіни, тото до бога ридаєш!

Старий схлипав, як мала дитина. Плач і колія підкидали сивою головою, як гарбузом. Сльози плили, як вода з нори. Мужикові причувся голос його старої, як вона біжить боса та просить, аби її взяв з собою. Але він коні батогом та батогом. Лиш зойк чути по полю, але далеко.

— Напевне, вже її не застану. Коли б ще мене сховали разом з Миколою в могилу. Най би ми гнили разом, як вкупі не можемо жити. Най би над нами й пес не гавкнув на чужій стороні, але най би ми вкупі були. Де ж він сам буде в чужій чужиниці!

Колія бігла світами.

— А шкода, що був виріс, як дуб. Бувало, що візьме в руки, те й горить йому в тих руках. Було одну втяти ще малому...

Колія добігала до великого міста.

Виходив з людьми. На вулиці лишився сам. Мури, мури, а межі мурами дороги, а дорогами тисячі світил в один шнур понавішувані. Світло в пільмі потопало, дрижало. Ось-ось впаде і чорне пекло зробиться.

Але світила пускали коріння в пільму й не падали.

— Ой, Миколайку, коли б я тебе хоч умерлого видів. Вже й мені, синку, тут буде амінь!

Сів під мур. Тайстру поклав на коліна. Сльози вже на неї не падали. Мури подавалися один д'одному, світила сходилися всі до купи й грали барвою, як райдуга. Замкнули мужика, щоб його добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюди примандрував. Став дощ на-кратати. Ще гірше скулився та й взявся молити.

— Матінко Христова, всім добрим людям стаєш на порятунок. Миколаю святий!..— та й бився в груди.

Поліціант надійшов та й справив до касарні¹.

— Пане вояк, а то тутечки вмер Миколай Чорний?

— Він повісився у вільхах за містом. Тепер лежить у трупарні. Ідїть цею вулицею в долину, а там хтось вам покаже.

Вояк пішов дальше вартувати. Мужик лежав на вулиці та й стогнав. Як пролежався, то пішов вулицею в долину. Ноги делькотіли, як підвіяні і шпоталися².

¹ Касарня — казарма.

² Шпоталися — запліталися.

— Синку, синку, та й ти стратився!.. Скажи мені, синку, що тебе у гріб загнало? Нащо ти душу стратив?! Ой, привезу я розрадочку мамі від тебе. Марне пропадем.

У трупарні на великій білій плиті лежав Миколай. Гарне волосся плавало в крові. Вершок голови відпав, як лупина. На животі був хрест, бо навхрест пороли та позшивали.

Тато припав на коліна в ногах Миколая та молився. Цілував ноги сина, бив головою в плиту.

— Ой, дитинко, ми тобі з мамою весілля лагодили та музики наймали, а ти собі геть від нас пішов..

Потім підніс трупа, обняв за шию та й питався, як коли би радився.

— Скажи ж мені, скільки служеб наймати, скільки на бідних роздати, аби тобі бог гріха не писав?..

Сльози падали на трупа та на білу студену плиту. Плачучи, вбирав сина на смерть. У біленьку мережану сорочку, у пояс вишиваний та в капелюх із павами його убрав. Писану тайстру поклав під голову, в головах поклав свічку, щоб горіла за страчену душу.

Такий годен та гарний парубок у павах! Лежав на студеній, мармуровій плиті та ніби усміхався до свого тата.

У КОРЧМІ

Коло довгого стола сидів Іван та Проць. Котили по столі завзяті слова і, схилившись, слухали, що стіл говорить. Нарікали та й пили. Проця жінка біла, а Іван його вчив бути паном жінці.

— Ого, вже най того вола шлях трафить¹, що його корова б'є!—казав Іван.—Якби мене жінка мизинним пальцем кинула, то я б їй капурець² зробив, на винне яблуко розпосочив би! Мой, та же це покаяніє на увесь світ, аби жінка лупила чоловіка, як коня! Але я б її скоро до пам'яті привів, так би спам'ятав, щоб не пам'ятала, куди ходить. Вигострив би сокиру на точилі та й би руки по лікті обрубав. Лиш раз, два, та й вже руки геть!

Сказав оце Іван та й здійняв руки вгору, як коли б мав гадку злетіти. Подав голову назад, очі вп'ялив у Проця та чекав, що Проць йому скаже.

Проць помахував головою, та й нічого, сирота, не сказав, бо що мав казати, коли все правда.

— Мой, ти, паршику, не теліпайся над книжкою, як шибеник на грабку, але давай, брате, горілки. Я платю, а ти давай, бо мій кримінал³, а твоя смерть. Не гендлюй⁴ зо мною, але сип тої браги!..—казав Проць та й бив кулаком у стіл.

Корчмар сміявся, наливаючи горілку. Газди⁵ стали пити. Нахиливалися до себе й відхиливалися, як би дві галузки, що ними легенький вітер колише.

— Та гадаєш,—казав Іван,—що я б чекав на шандарів⁶, аби мене брали? Лише б руки обрубав, та й

¹ Шлях трафить — лайка: грім поб'є.

² Канурець — кінець, капут.

³ Кримінал — тюрма.

⁴ Гендлювати — торгувати.

⁵ Газда — хазяїн, господар.

⁶ Шандар — жандарм.

сардак¹ на себе та й на мелдунок². Встид за встид, але я б сказав панам, що мене жінка била, а я руки обтяв. Може б яку днину посидів, а може б і годину не пацив³...

По цім слові пили горілку. Так гірко пили, як кров, кров свою — так кривилися.

— Процю, брате, видиш, п'ємо горілку, ти мене ча-стуєш, але п'ємо свою працю, свою кервавицю. Кров свою п'ємо. Шинкарям бенькарти⁴ годуємо. Але радію тобі, щиро тобі наказую, припри собі жінку, най вона до тебе руки не простягає. Мой, та же ти сміхом став по селу, жінка б'є та духу наслухає, а ти газдою маєш бути?! Я б таку жінку дзумбелав⁵ та в ступу б запрягав та канчук дротяний з клинка б до неї стягав.

Іван вийняв гроші й хотів собі заплатити за горілку, але Проць змів гроші на землю, бо дуже розсердився.

— Іванку, за що мене, брате, пореш без ножа? Я маю охоту тебе зачастувати, бо ти мене, як якийсь казав, як мама рідна, на добре радиш. Не тич мені грошей, але пий.

Та й знов пили.

— Або говори з нею по-доброу. Як прийдеш додому, та й кажи жінці так: „Гей, жінко, де ти мені присягала? Чи на смітті, чи в церкві? Чи рабин нас вінчав, чи ксьондз шлюб давав? Ти до мене руки простягаєш, а я ручки втну. Аді внеси стілець та сокиру, та й будемо рахуватися“... Так ти їй заповідай та, може, напудиш⁶...

— Іванку! Ти, небоже, моєї жінки не знаєш. Та же вона така тверда на серце, що й ката не побоїться. Я часом хочу їй дати погрозу, але вона, що має під рука-ми, то як мене впоре Щоб її дохторі так по смерті пороли! „Ти, марнотрате“, — каже, — „ти що видиш, та до корчми тягнеш, та ще мене хочеш збиткувати?!“ Але, кажу тобі, що я такий від неї битий, такий парений, що прийдеться мені від хати йти. Але, кажу, може їй бог руки без мене всушить, може, я допрошуся цього в бога.

— Чекай на бога, чекай, дурний, а вона буде бити, аж на вітер здіймати. О, вже ти такий газда своїй жінці,

¹ Сардак — свита.

² На мелдунок — з'явився б до суду.

³ Пацити — нести відповідальність, сидіти в тюрмі.

⁴ Бенькарт — байстрюк.

⁵ Дзумбелав — гнуздав.

⁶ Напудиш — налякаєш.

як вербовий заніз у ярмі. Плюнути не варт на такого газду.

Проць закашлявся, аж посинів. Іван поклав обидва кулаки в зуби та й гриз. Потім скреготав зубами на всю корчму.

— А йди сюди, орендарю! Гей, ти — вчена голова, та тому з нас шкуру лупиш; скажи мені, чи є такий параграф, аби жінка чоловіка била? Чи є такий рихт¹? Ти читаєш у книжках, аж скаправів он, то десь там воно повинно найтися. Як цісар такий параграф написав, най я знаю. Бо як цісар таке право видав, то най моя також мене б'є. Руки складу нахрест, а вона най бучкує. Як право цісарське, то має бути цісарське!

Орендар казав, що такого права не дочитався. А Процеві казав, що повинен йти додому, бо жінка буде сварити.

Проць плюнув, пролупив очі і довго дивився на орендаря. Хотів сварити, але обміркувався та й встав з лави.

Ідучи додому, горланив на ціле село:

— Коли ж бо не боїться, що сине за нігтем, не боїться...

— Але я руки обітну, як вербу підчімхаю². А це ж куди? Як прийшла, то був бузьок на хаті, а тепер? Де, де тому край?

Чути було, як Проць приспівував: „Де, де-е та де тому край?..“

Як доходив до хати, то замовкав, а на воротях геть затих.

1897 р.

---

¹ Рихт — право.

² Підчімхаю — підрубую.

ПОБОЖНА

Семен та Семениха прийшли з церкви та й обідали—мачали студену¹ кулешу в сметану. Чоловік їв, аж очі вилазили, а жінка почтиво їла. Раз-по-раз втиралася рукавом, бо чоловік кидав на неї цяточками слини. Таку мав натуру, що цьмакав і пускав слиною, як піском в очі.

— Не можеш ту башту трохи приперти, не можна хліба з'їсти...

Семен їв і не припірав башти. Трохи його жінка вколола отим словом, але він возив далі сметану з миски.

— Чмакає, як штири свині. Боже, боже, таку маєш губу нехарапутну, як у старої конини.

Семен іще мовчав. Трохи був і винен, а, подруге, хотів добре попоїсти. Врешті встав і перехрестився.

Вийшов надвір, дав свиням пити і вернувся, щоб лягати.

— Дивись, насадився, та й лягає, як колода... Ану-ко, чи він покаже де носа? Гние отак кожного свята та й неділі.

— Чого ти собі гудза² зо мною шукаєш? Як я тобі зав'яжу гудз, то ти його не розв'яжеш, я тобі дам гудза!

— Я б тебе щонеділі живого кусала.

— Коби то свиня мала роги...

— Стоїть у церкві, як баран недорізаний. Інші газди, як газди, а він такий зателепаний, як холера. Мені аж лице лупається за такого газду.

— Ото, бідна головко, та й втратю царство небесне! Нагаруйся цілий тиждень, та ще в церкві гаптах³ стій. Стій уже ти за мене, а я і так боже слово вислухаю.

¹ Студена — холодна.

² Гудз — вузол; шукати гудза — шукати зачіпки, придиратися.

³ Гаптах — німецька військова команда: *Nacht*: наше: струнко!

— Ой, вже ти слухаєш слова божого. Одного лу-
мера¹ не знаєш, що ксьондз казав на казанню². Станеш
насеред церкви, як сновида. Дивишся, а очі вже пішли у
стовбїр; дивишся, а рот вже розхилився, як ворота; ди-
вишся, а слина тече вже з рота. А я дивлюся, та й земля
підо мною горить зі стиду.

— Уступися від мене ти, побожна, най я трохи очі
прижмурю. Тобі однак молоти, а я ледве тлінний.

— Бо не стій у церкві, як слуп³. Лиш ксьондз стане
з книжки читати, а ти вже очі вилупиш, як цибулі. Та
й махаєш головою, як конина на сонце, та й пускаєш
нитки слини, як павук, такі тоненькі... лиш що не за-
харкотиш у церкві. А моя мама казали, що то нечисте
закрадається, та чоловіка на сон ломить, аби божого
слова не слухав. А коло тебе нема бога, ой, бігме, нема!

— Агій на тебе, та же най до твоєї голови дідько
причепиться, не до моєї! Ото, побожна?! Мой, та ти
записалася в якесь архіримське⁴ братство та гадаєш, що
вже свята? Та я тобі так шкуру спишу, як у книжці,
такими синіми рядами... Зійшлися газдині в братство.
Ніхто такого не чув та й не видів. Одна мала дитину
дівкою, друга вдовою, третя найшла собі без чоловіка—
самі порядні газдині зійшлися. Та якби вас тоті ченці
знали, що ви за челядинка⁵, то вони б вас буком з церкви.
Дивіть, які мені побожні, лиш хвоста на заді хибує!
Книжки читають, образи купують, таки живі до раю!

Семениха аж заплакала, аж затремтіла.

— То було мене не брати, як мала дитину! Ото я
собі долю напирала. Та же за тебе була б і сука не
пішла, за такого вола невмиваного. Ще молися богу, що
я собі світ з тобою зав'язала, бо був би ти ходив отак
до гробової дошки.

— Бо був дурний, злякомився на поле, та й відьму
взяв до хати. Я б тепер і свого додав, щоб відчепитися!

— Ой, не відчепишся! Я знаю, ти б хотів ще другу
взяти з полем, але не бійся, мене не доїси і не дїб'єш.
Я таки буду жити, таки мусиш на мене дивитися. та й
решта!

— Та жий, поки світа та сонця...

1 Лумер — номер, число.

2 Казання — проповідь.

3 Слуп — стовб.

4 Архіримське — архірейське.

5 Челядинка — жіноцтво.

— Та й до братства буду ходити, та й що мені зробиш?

— О, вже ти в тім братстві не будеш, хіба би мене не було! Я ті книжки пошпуряю, а тебе прив'яжу. Вже ти мені не будеш приносити розуму від ченців...

— Ой, буду, буду та й вже!

— А відчепися від мене, бо як візьму яке лихо, то й перевалю.

— Мамко, мамко, то ж ти мене видала за кальвіна¹, отож ти мені світ зав'язала. Гляди, в неділю береться бити.

— Ну, дивись, а це ж я розпочинав сварку? Та міркуйте собі, що це за побожна? Ей, небого, коли ти так, то я тобі трохи прикоротаю, я тобі писочок трохи припру. Та же через цю побожну треба би хату покидати. Оце біда, але буду бити!

Семениха втікала надвір, але чоловік ймив² у сніях і бив. Мусів бити.

1897 р.

---

¹ У галицьких селян слово „кальвін“ означає те саме, що недовірок.

² Ймив — схопив.

САМА САМІСЬКА

У тій хатині, що лізе під горб, як перевалений хрущик, лежала баба. Мішок під боком, а чорна, тверда подушка під головами. Коло баби стояв на землі кусень хліба та й збанятко¹ з водою. Діти, як ішли на роботу, то лишили бабі, аби мала що їсти й пити. Бідно діялося, та не було що ліпшенького бабі добирати. А сидіти коло слабої в гарячий час, то, бог бачив, не було як.

В хатині бреніли мухи. Сідали на хліб та й їли; залізли в збаня та й воду пили. Як понаїдалися, то сідали на бабу. Лізли в очі, в рот. Баба постогнувала, але мух не могла відогнати. Лежала на землі та дивилася блукаючими очима на хрест, що був у сволоці вирізаний. Спалені губи з трудом розривала та білим язиком їх зволожувала.

Крізь шибки падало світло сонячне. Краски веселки грали по зморщенім лиці. Страшно було глянути на бабу в такім освітленні. Мухи зумкотіли, різнобарві світла волочилися разом із мухами по бабі, а вона мляскала губами та білий язик показувала. Подобала хатина на якусь закляту печеру з великою грішницею, що каралася від початку світа та до суду-віку каратися буде.

Як сонце вже злізло бабі в ноги, як уже стануло коло того мотузка, що ним міх зав'язувався, то баба почала качатися по землі та збаняти шукати.

— Аді, аді, ого!

Баба тихенько стала. Лиш рукою відганяла мари.

Спід печі виліз чорт із довгим хвостом, та й сів коло баби. Баба з трудом обернулася від нього. Чорт сів знов навперед баби. Взяв хвіст у руки та гладив ним бабу по лиці. Баба лиш кліпала очима, затиснувши зуби.

¹ Збанятко — кухлик.

Нараз вилетіла з печі хмара малих чортенят. Зависли над бабою, як саранча над сонцем, або як турма ворон над лісом. Впали потім на бабу. Залізали у вуха, у рот, сідали на голову. Баба боронилася. Великим пальцем тикала до середнього й хотіла так донести до чола, щоб перехреститися. Але малі чортики сідали всі на руку та й не допускали хрест на собі зробити. Старий щезник намахував, аби баба пусте не робила.

Баба довго змагалася, але перехреститися не була годна. Врешті чорт обняв бабу за шию та й зареготався, але так, що баба зірвалася на коліна і впала лицем до вікна.

Відси летіли на бабу їздці. В зелених кабатах¹ із люльками в зубах, на червоних конях. Вже наступали, вже бабі амінь!

Замкнула очі. Земля у хаті розпукалася², а баба в розколибину сточувалася і падала в долину. Летіла все у спід та у спід. Десь у споді чорт ймив її, завдав на себе та й почав летіти з нею, як вітер. Баба рвонулася та й головою грянула до столу.

Кров потекла, баба схлипнула та й умерла. Голову перекинула коло ніжки від столу і широкими, мертвими очима дивилася скоса на хату. Чорти перестали гарцювати, лишень мухи з розкішшю лизали кров. Позакривавлювали собі крильця, і щораз більше їх було в хаті червоних.

Сідали на чорні горшки під піччю та на миски на миснику, що на них були змальовані їздці у зелених кабатах, із люльками в зубах. Всюди розносили бабину кров.

1897 р.

---

¹ Кабата — військова куртка, або свита.

² Пукати — тріскати.

ЛИСТ

*Політичним арештантам
мужикам на святій вечір.*

У хаті було так ясно, що баба Грициха виділа кожний палець Іванків, де він до стіни притулився.

Сонце спускалося насамперед на ліс, що стояв на горі перед хатою, на його галуззі лишало всі свої дорогі камені блискучі, а ліс бив проміннями у вікна хати.

І таких їх було багато в хаті, що баба виділа кожнісінький палець Іванів на стіні.

— Мой, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві Аді, що ти із стін поробив. По землі собі бігай.

Іванко бігав від порога до стола та возив на нитці коліщатко від ниток та й казав бабі:

— Не бійтеся, я вже, бігме, не буду.

Коло баби на печі сиділа маленька Марійка, з заплетеною кісочкою, як мишачий хвостик.

— Боже, боже, як народові тісно стало жити, а як свята надійдуть, та й нарід таки веселиться,— гадкувала собі баба.

Лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос — отака баба.

— Ба, дядько Василь ідуть до нас із Миколою Семеновим, із тим, що в школах він вчиться.

— Тікай із землі, біжи до баби на піч!

До хати увійшов Василь із школярем.

— А у вас, мамо, на печі різдво? Віншую¹ вас щастям, здоров'ям, аби-сьте ще прожили між нами,— віншував син мамі та й цілував в руку.

— Ой, синку, мені різдво не в голові! Я, дитинко, всі дні оплакую і свято, і будень,— казала баба, та й сльози в очах показалися.

¹ Віншувати — вітати, поздоровляти.

— А я прийшов письмо від Федора прочитати, бо вчора на пошті прийшло. Семенів, аді, прочитає.

— Та що приписує: дужий він, чи слабує?

Василь витягнув лист із череса, подав школяреві, а цей взяв читати:

— „Коханий мій брате, Василю, і ви, мамо!

Кланяюсь до вас на різдво і віншую вас на ці свята. Заколядував би вам колядку з криміналу, але боюся, що вітер мою коляду в лісі стратить та й під ваші вікна не привіє“.

Стара мама обсипалася слізми, а Василь мовчав.

„Тут арештанти як заколядують, то аж сирий мур розсипається, аж ржа із ґратів опадає. Як поведуть голосом, то аж дозорці наслухають. А така коляда в неволі сумна та страшна! А собі то я вночі геть чисто нагадав за коляду. Як ще я хлопцем ходив колядувати, як ви, мамо, мене в тата просили, аби пустили в коляду, а потім, як ми парубками вже ходили із скрипкою колядувати. Бувало, станемо, як ліс, під вікном. Колядуємо, а скрипка плаче між нами, як дитина. Ми ще дужче, а скрипка рівно плаче, і ніколи ми її не могли переколядувати. Аді, отепер чую, як та скрипка плакала, таки ось-де плаче“...

— Ой, сину, сину, то-то діти осиротив,—шептала баба.

„Але годинами, мамо, то так мені в цих мурах страшно, що не годен я сам на ліжку лежати, та й іду до другого, бо вмер би. Як собі нагадаю за Настю, що вона через мене пішла в землю, та мені діти нанівець осиротила, та й кров живцем із серця капає. А крізь ґрати видко звізди. А я на них дивлюся, як вони, котрі більші, та менші за собою провадять. І почитую собі на велику, що це Настя, а на малі, що це Марійка зараз за нею, а це Іванко, а це Василько“...

— Ой, синку, не бери ти собі такий великий туск до голови! — крикнула баба, якби оце Федір говорив до неї, а не писав.

„Та й все мені привиджується похорон Настин. Ідете ви, ідуть діти за деревищем, ідуть люди. А корогвами вітер носить та й питає: „А чоловік цієї жінки де подівся?“ А подерта корогва йому все каже: „В Станіславі, в криміналі!“

— Ой, замурували тебе, сину, в неволі,— так зітхала баба.

„Я гадав, аби неправду корчувати, а то вони мене з корінем вирвали, жінку вбили, та й діти лишили на волю божу. Коби ти, брате Василю, і ви, мамо, щоб ви за мої діти дбали. Аби їм голову в суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх нґжа не їла. А найдужче, аби ви, мамо, на найменшу Марійку позір дали. Аби воно, маленьке, не слинило сорочки, та аби воно не плакало, бо слина в груди вжирається. Знаєте, що як сирота плаче, то всі ангели плачуть“...

— Обчісую я твої діти щосуботи, та й сорочки їм перу щотижня, та й пускаю старі сльози за водою,— відповідала баба.

„А ти, брате Василю, дбай за мої хлопці. Не пускай їх у мішку по дощеві ходити, але ти їм сардачинки поший. Навчи їх на розум, як би й я, а не пусти попід плоти. Зроби з них газдів, та й наказуй, аби свого тата та й маму не забували, бо їх тато не був лайдак, але своє право тримав“...

— Ой, Федоре, не пущу я твої хлопці попід чужі плоти, але навчу їх, як рідні,— вже Василь казав.

„А ту ниву під ланом засійте пшеницею, бо то добра нива, недавно гноєна. Та й робіть так, аби моїм дітям кривди не було, бо я маю таку гадку, що відси я вже не годен вийти. Та й припишіть мені геть за все, що дома діється? “

Кланяюсь до тебе, брате, та й до вас, мамо, та й до дітей моїх. Федір“.

Баба ревно плакала, а обоє діти за нею.

— На-ко тобі грейцер¹, на-ко, але не плач. Аді, чуеш, що тато каже, щоб ти баби слухав, щоб ти не пустував.

Казав оце Василь до Іванка та й дав йому новенький грейцер.

1897 р.

¹ Грейцер — крейцер, копійка.

ДІТИ

Поклав граблі коло себе, сів потім на межу, закурив люльку та й гадка гадку пошибала. А далі говорив на четверо гоней¹ заголосно.

— Най я трошки спочину супокоем, бо лиш дома покажуся, то й зараз дідові роботу найдуть. Таки невістка, коби здорова, круть-верть, та й зараз запіворить²: „Та бо ви не сидіть“...

— А то господь, що над нами, видить, що я лиш ногами перебираю. А руки, аді, як згребло, а вже місяць не голений, а до церкви вже дорогу забув. У чім піду, коли все з плечей забрали?

По межі, по межі та й дідів голос цілим полем вандрував, та й усі оберталися в сторону, за дідом. А він скаржився, не переставав:

— Ой, сьогодні такі діти! Але мене ще, богу дякувати, з пам'яті не викинуло, я ще знаю, яку бесіду в нотаря ми мали. Сухенький був панок, з борідкою, та й він так роз'яснював синові. „Дідові,— каже,— допоки його живота, то має йому бути його постіль, він має спати, він має вилежуватися, аби й до схід сонця. А вже як,— каже,— його на лаву покладете, та землю припорпаєте, то ти тоді з лави на дідову постіль перебирайся. А бабі,— каже,— має бути бабина піч, вона най вигрівається, най богу молиться, а як уже її обмиєте та й руки навхрест складете, то тоді най невістка вже лізе на піч, бо вона її“.

Осінній вітер грався сивим волоссям дідовим.

— Але коби нотар десь вечером подивився до хати. Снн на постелі, невістка на печі, а я із старою на землі,

¹ Гони — нива вузенька та довга.

² Піворити — кричати, гримати.

на соломці валяємося. А це ж по правді, а де бог є? В цих людей уже нема бога, ой, нема...

Ще й головою казав, що нема бога в молодих людей.

— Здыхайте старі, бо вам шкода ложки страви. Молочко поїдають, сирець поїдають, а ми, як щенята, на них дивимося. А я їм коровку дав, овечки дав, плуг дав, усе дав. Як люди дають та так і я дав. А сьогодні вони вповідають, що ви старенькі, слабенькі та й їжте маленько. Отак нам уповідають наші діти.

Голос дідів здригнув, та й дід урвав бесіду.

— Та й поховають нас, як псів, бігме, чобота на ногу не покладуть...

Громада бузьків спала на очерет і злопотіла крильми над дідом, аж злякався. В теплі краї збиралися відлітати.

— Ого, вже осінь. Отак, отак та й різдво не забариться.

— Але яке воно розумне, хоч птаха, лиш що не говорить. Йому зле, а воно собі шукає ліпшого. Взимі нема жаби та й студінь. А воно знає наперед. Не так як чоловік, що мусить свої три дні на місці коротати.

Встав з межі, сховав люльку, взяв граблі та й пустився додому. Ще кілька разів обертався за бузьками. Та й став.

— Ба, хто би мені добрий сказав, чи я ще з бабою дочекаю, аби їх назад видіти, як повернуться? Відай¹, уже котресь із нас бризне, відай, уже бузьків не будемо видіти...

1897 р.

---

¹ Відай — мабуть.

ПОРТРЕТ

Як коли б голуб над його головою білі крила розхилив, як коли б споза білих крил сине небо прозирало.

Великий фотель тулив у собі старого пана. Голова його хиталася, як галузка від вітру — раз-по-раз, безупину. Губи все щось жували. Руки дрижали — не хотіли нічого держатися.

— Моці нема ні жодної... загітку ніякого, студінь у кістках. Час вже, ой, ча-асі Тіло землею пахне, до землі важить...

Загасла люлька. Всі сили зібрав докупи, аби наново запалити. Відхилювалася як жива, виминала пальці, тікала, як би дровичася. Розкинула попіл по всій одежі. Вже курила й успокоїлася. Та цибух розігрався — все вимикався з губів.

Як осінній листок на рвучій воді.

Один фотель стояв твердо, як молодий дужий птах, що тримав старого на крилах.

— Вічная пам'ять, господи, помилуй, та й ямка, та й гур-гур! Та й по всім.

Червоні промені сонця вбігли через вікно, як на рятунок, аби зв'язати всі сили старого докупи.

Портрет і фортепіан зачервонілися. Глянув на них і цілий затрясся, як у лихорадці. Фотель скрипів, ледве видержував.

— Далеко, далеко... Одна однісінька... Вже не побачу, ой, ні. Коби хоч раз на минутку... Яка пешена була...

Старече знесилля термосило ним, як би конче хотіло викинути з фотелю, щоб панувати безгранично.

Схопився за поруччя й не давався, як той, що топиться та хвилям не дається.

Дивився на чорний, довгий фортепіан.

— Я, татку, буду на нім грати, як з левом бавитися. Доведу його до встеклості¹ і люди будуть умирати зі страху. Зимний піг їм на чолі виступить. Або погладжу його по голові, і він ляже мені під ноги, як вірний пес. А публіці, татку, буде здаватися, що вона свого лева під ноги взяла... А на кінець заграю їм пісеньку. Буде їм здаватися, що походжають по різнобарвних квітках і по шовковім зіллю. Аж спотикатися будуть. Та й будуть видіти, як дівчина рве барвінок, як злотить його і сріблом посрібляє, і почують її пісню. Така то буде пісня, що всі стануть добрі й веселі. Ой, татку, як я буду грати, грати!

— Отак казала, а якже! Україна, нарід, Мікльошич... Пещена була... Та й далеко... Коби хоч на минутку побачити...

Пробував знов люльку запалити.

1897 р.

---

¹ Встеклість — злість, лють.

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА

Не міг сісти, так його щось гнало від стіни до стіни. Ходив та ходив по хаті. Обстановка хатня й кути замазувалися і пропадали у вечірнім сутінку, а в голові зарисовувалися давні образи щораз виразніше.

— Оце така хвилина, коли малі діти вибігають із хати на толоку й граються дуже весело, нервово. В таку пору дівчата не хочуть гонити товару додому, бо кажуть, що як зоря вечірня на небо виходить, то голос по росі стелиться, — і співають, аби голос стелився. А взимі то мами прядуть кужіль та й співають свої дівочькі співанки, але так сумно, якби банували за молодим віком. Діти сходяться разом до купи й шепочуть на печі та й засипляють без вечері. Чудна якась вечірня година.

Ходив та гладив себе рукою по чолі, як би хотів усі свої думки замкнути в голові, щоб не повилітали, бо щиро хотів їх перегадувати.

— Ба, не знати, що він діє? Такий був добрий товариш. Добре пам'ятаю, як ми раз сиділи в нього в садку. Відай, тоді він говорив за ті білі хмарки. Біла хмарка, казав, із золотими берегами сунеться по небі та лишає поза собою білі лілії, а сама йде далі та сіє, сіє того цвіту по синім небі — та й за годину нема ні хмарки, ні лілій. Лиш голубе небо морщиться, як голубе море. Правда, він тоді чогось сумував.

Ходив, а очі його ставали такі добрі, як у дитини.

— От, я вже забув кінець. Приходиться вже мамині співанки забувати! А ще донедавна тямив. Зараз. Я займив з Марійкою вівці в поле, в сіножаті. Марійка вишивала собі рукави, такі у фасольки. Фасольки вишивала на червоно, хвостики синьо, а межі поміж фасольками обкидала чорною волічкою. Я мусів завертати вівці, бо

Марійка була старша. Але була одна білоголова вівця, та така влізлива, що жодній сіянці не дарувала. Та й я скинув окрайку, і ми її спутали. Був спокій. Я бігав розперезаний попід верби та свистав, та галасував на все поле. А потім Марійка мене закликала їсти. Їли ми хліб і сир із листка...

Вже сидів на м'якім кріслі, і хлоп'ячі спомини гонили його, як сон, на якісь цвітисті поля, що цвітів на них дуже багато і можна їх рвати, рвати.

— Потім прийшли до нас мама. Верталися з поля, бо їсти носили робітникам. Дали нам їсти молока й оглядали Маріїні рукави. Та й наказували Марійці, щоб ніколи не брала три нитки, лише дві поза іглу, бо фасольки будуть череваті. А мені казали, аби не качатися з гори, бо сорочку підру або собі черево покалічу. „Ти, парубче, не брикай, як кінь по полю, розперезаний, але сиди собі коло Марії та овець пильнуйте“. А я лежав собі коло мами та лупив ногами в траву, а мама казали: „Ти не годен ані годинки тихо посидіти?“ Та й тоді злетів бузьок на млаку¹ таки коло нас. Мама ймили мене, посадили на коліна та й почали співати:

Ой, не коси, бузьку, сіна,
Бо ся зросиш по коліна.
Та най тота чайка косить,
Що набакир шапку носить.

Збирав усі сили пам'яті, щоб нагадати решту співанки, і не міг. Очі посумніли.

— Зараз, зараз. Мама пішли додому, а я бігав до вечора за бузьком та приспівував: „Ой, не коси, бузьку, сіна“...

Розбігався, як той хлопець, що хоче яр перескочити, і над самим яром усе стримується. Говорив голосно перші вірші співанки, і не міг далі нагадати. Зітхнув, і чорний обвід коло очей ще більше почорнів.

— Боже милий, вже не годен я надточити тої нитки, що урвалася! Вона вже тоді рвалася, як мені мама мили ноги й чисті онучки видирали з старої сорочки, а тато чобітки обтирали. Всі ми тоді плакали, бо мене пускали в світ на науку. І ходив я по тім світі, і гнувся, як лоза, для ковалка хліба, і чув на собі сотки гордих очей. Махнув рукою, як би хотів відігнати ті горді очі.

¹ Млака — сіножать.

— По довгих роках я поїхав до мами. Тата вже не було. Згорблена стара, з костуром у руках сиділа на призьбі та грілася на сонці. Не пізнала. А потім мене привітала. „Наша, синку, Марія вмерла. Я тобі не писала, аби не сумував. Та як умирала, то все за тебе допитувала. Ми її дурили, що ти над'їдеш. А таки того дня, що вмерла, то казала, що коби тебе хоч крізь вікно, хоч через поріг уздрила. Та й умерла“. Отак рвалася та нитка...

Несвідомо говорив мамину співанку: „Ой, не коси, бузьку, сіна“...

— Пішли ми з мамою на могилу. Ледве мама добилася. „Аді, синку, оце Маріїн гріб. Я вже насадила рути і барвінку, і хрест дала змалювати, але ще вишеньки не посадила, аж восени посажу“. Сіли ми коло гробу, і мама оповідали мені за біду Марійчину. Чоловік злий, діти малі, біда в хаті. Вітер здував із вишень білий цвіт. Цвіт падав на гріб і на нас. Здавалося, що той цвіт зростається з маминим білим волоссям, що роса з цвіту спадала на мамине лице. А я нагадував собі, як ми з Марійкою вівці пасли...

Гарячі сльози впали на стіл.

— А потім мама вмерла. Гріб мамин недалеко від Маріїного. Цвіт із маминої вишеньки падає на гріб Марії, а з Маріїної на мамин гріб. Був я там раз. Сидів межі тими гробами, і нагадалася мені мамина співанка. Коли не знаю вже кінця. Посидів я там та й пішов із могили. Лиш вишневий цвіт із гробів летів за мною, як коли би тим цвітом сестра й мама просили, аби я не йшов...

Ще довго ходив по хаті та несвідомо шептав:

Ой, не коси, бузьку, сіна,
Бо ся зросиш по коліна.
Та най тота чайка косить,
Що набакир шапку носить.

ЗАСІДАННЯ

Радні¹ поволі стягалися до канцелярії. Кожний, заки входив до хати, висякався в снігах, обтирав ніс полою від кожуха і долонею ще доправляв. Отак кожний ішов межі люди. „Слава-йсу“,— „Навіки слава“— та й сідав на лаві, що стояла довкола хати.

Радних було вже з половина. Старші сиділи ближче до стола, а молодші трохи подальше. В куті коло печі стояли сінники один на другім, а коло них чорна бляшана банка. Це був шпиталь. То як раз, або два рази до року написав лікар письмо до громади, що того а того дня буде в селі, то війт кликав до себе поліціяна Тому.

— Вже, небоже, мусиш завтра прихарити² канцелярію, бо, аді, прийшло письмо, що дохтор приїде. Обшуруеш трохи підлогу, посиплеш піском, розкладеш сінники по підлозі, понакриваєш їх лантухами, поналиваєш тої смердячої води з банки по кутках, та й очі заткаємо. Є припис, що шпиталь має бути на холеру, то й мус бути!

Отак поліцай робив раз або два рази до року з канцелярії шпиталь... А як радні потім сходилися на раду, то всі пчихали й казали: „Але бо паскудно смердити!“ Ті, що були у війську, говорили, що певно лікар робив „реперацію“ і обмертвлював, та від того так вертить у носі. А Павло Дзіньо, то вже добре мався. Він усе дрімав на раді. То, як радні пчихали від сопуху шпитального, то все казали:

— Павло м'який на голову, та ми лиш пчихаємо, а він таки спить. Треба дохторові сказати, аби нам не обмертвлював радних, бо рада буде до нічого.

¹ Радний — член сільської ради, обраний селянами.

² Прихарити — причепурити.

Павло не боронився, лишень глядів перестрашеними очима на радних, а лице його ставало ще чорніше як було. Його поміркували в раді „намість дурного“ — та й усі з нього сміялися.

Тепер радні сиділи на лаві та й балакали — поволі, ліниво. Кожний сидів, як йому було ліпше і як навик. Іван Плав'юк, що сидів коло самого стола і був найстарший, схилився на черево, склав руки як до молитви, всунув їх межі коліна та й плював, покурюючи люльку. Долоні, ніс і коліна сусідували з собою. Отак він сидів та вповідав за ярмарок.

— Дайте мені спокій з такими ярмарками, як теперішні! Крамарі з панами цілий світ займили. Хто продає — крамар, а хто купує — пан! А люди десь-не-десь, що грубшу яку штуку продають. Телятко, коровку—то ще, ще, але волів уже мало.

— Та бо тісно стало! А кожний собі гадає: куплю телятко, прикохаю, десь трохи полови запарю, гарбузів кину, та й, уважаєте, щось приросте на обкидок. Тісні роки настали!

— Правда, що тісні. Десь давно то, бувало, ксьондзи гійкали нарід, аби не пив, аби не гайнував, а тепер, видите, нарід і не п'є, і не гайнує, а грейцера рівно не видить. Геть нарід приперся, а на великдень таки рідко котрий солонину має. Так тяжко, вам кажу, як з каміня, за той грейцер!

— Все перевекслювалося¹. Та же давно й цеї худоби не було видко. Тепер худоба сама периста — тирольська, а давно була сама біла. Я ще не такий дуже давній газда, а по жінці взяв такі білі воли, як сніг, а роги мали такі, що у ворота не влізали. То, бувало, так бігли, як коні. А як їхав я до міста, то дзумбелав². Кажали, що то була венгерська худоба, як ніби за цю кажуть, що тирольська. Та й тоді була тана³ худоба, де-де-е!

— Тано продавалося та й тано купувалося, але ліпше було. Аді, та же то не лише худоба інакша настала, а свині ж давно такі були? Були, видите, усілякої масти і шерсть по них довга, і драганисті на ногах, а теперішні самі білі і гладкі. То як станеш на свинській

¹ Перевекслювалося — перемінлося.

² Дзумбелати — гнuzдати.

³ Таній — дешевий.

торговиці, то так ними усіяно, як білим цвітом. Лиш мазури¹ поміж них з черевами походжають.

— То є, відай, усякий гатунок. А ніби люди всі однакові? Якось був я в Коломиї та й дивлюся: іде якесь таке, як дідько, господи, мені прости! Чорне лице геть цілком і руки. Гадаю собі: та цей, аби де став уночі на мості, та й би кожному треба воду освятити. Та бо, бігме! Якийсь чоловік казав, що то такі люди є під сонцем.

— Та вже, певне, що є всякий гатунок. Мій Василь, як був у Відні при війську, то казав, що видів такі сви-ні, що ані вух, ані рийки, ані ніг не видно, лише тільки толуб.

— Є всього на світі, а біди найбільше...

Бесіда станула, бо війт надійшов.

— Та що, гей, чувати в місті, війте?

— Коби гроші, то в місті би добре. Виджу, пани лиш зайдуть на ресторацію, та й п'ють, та поїдають щонайліпше, і гроші мають. Коби хоть на тиждень перекинутися в пана!— говорив війт.

— Як у якого пана. Бо є такі, що на соломі сплять, а зубами обіськаються. Зверху камазелька², а сорочки нема. Лиш притулить на груди трошки полотенця та й убрався. А не один такий голоден, щоби макуху їв,— казав Проць, що давно у дворі служив.

— Та ще був я в секретаря зза тої толоки. Щось він мені там белендів та й каже, що коби— каже, у вашім селі менше люди тих казетів на пошті спроваджували. То, каже, ошуканство. Мужиків, каже, є щось дуже багато. То як лише двадцята пайка дасть по левові³ за казету, то й зробляться тисячі тисяченні грошей задурно, запусто. Такий панок, каже, все сам понаписує, туману пустить, замастить, загладить, а мужики дурні, каже, читають та аж облизуються, що панське поле на люди перейде.

— А ви, певне, стояли та потакували? — питав молодий радний Петро Антонів.

— Ні, брався з ним за - барки за якогось там латюгу⁴, що туманить людей! Добре ксьондз із Грушевої казав, що нарід дається на підмову всяким кримінальникам, а

¹ Селяни в Галичині поляків звуть мазурами.

² Камазелька — жилетка.

³ Лев — австрійські гроші вартістю біля карбованця.

⁴ Латюга — гололранець.

потім, каже, прийде що до чого, а во ни ізнирли, а дурний нарід сидить по арештах. А то ж мало попосочили та покалічили?! Я лиш не люблю, як мені хто під ніс підкидає. Ніби я громаду продав або зрадив? Ніби пхаюся у вибір? Вибираєте, кого хочете, а я стою на боці.

— Ви би пхалися, але ми кричимо: ацю! Ви би ще й дітям ковбаси принесли додому, — говорив Петро Антонів.

— Мовч! — закричав вїйт, — мовч, бо скажу тебе закувати, ти, шмаркачу! Та дивіться, газди, чи я з ним свині пас?

— Ви мені носа не обтирали, а на мою бесіду можете так потакувати, як секретареві.

Сварка починала вже ставати бійкою, і старий Іван вмшався в діло.

— Ти, небоже Петре, не будь угурний¹, та же знаєш, що молодий мусить старшому змовчати. Один чоловік такий, що не боїться нічо, а другий та й боїться. Я сам, газди, все за громадою стояв і стою, але, бігме, на ваш збір не пішов би. Якось я з осени був у місті. Надибає мене злісний² та й каже: „Ходіть на збір та хоч на старість подивитесь, як мужики докупи еднаються“. Кажу я йому: „Бігме, я б не пішов! Воно добре, що еднаються, бо як то приповідають, що громада — великий чоловік, але я не піду. Я, кажу, зріс і посивів, а ще в криміналі години не сидів. А тепер треба мені на старість нечести? Та же здається мені, що би кожна маленька дитина в селі показувала: аді, дядько Іван та в арешті сиділи! Не піду, та й не піду! Мій Микола ходить, але я не піду“.

Якось старий Іван цим та не тим, та й улагодив сварку. Але гнів лишився однако.

— Але ми балакаємо та балакаємо, а ви, вїйте, не кажете, чого ви нас поскликали? — питався Іван, щоб сварка не обернулася.

— Вже я вас не буду скликати, коли б я добув своє, то й плюю на уряд та най вам шмаркачі вїтують.

— Але, але, ви гадаєте, що вїита не найдемо, ми би з села на цілу околицю вїтів настачили, — не дарував Петро.

---

¹ Угурний — впертий.

² Злісний — лісничий.

— Та щось старший брат¹ має на раді казати,— говорив вїйт.

Старший брат церковний, Василь, почав говорити:

— От не знаю, чи то в четвер, чи в п'ятницю, та прибіг до мене писарчин парубок. „Ой, каже, вуйку, я видів, як стара Романиха спід церкви дошку несла“. Пішов я на другий день під церкву та й, якурат, нема одної дошки. То ще з тих, що від дзвіниці лишилися. Воно, правда, що то вже здрихлавіли ті дошки, але як то спід церкви рунтати²? Та й видите, така стара жінка та й киває того, що не до неї. Пішов я до ксьондза та й оповідаю, а ксьондз кажуть, що мається на раду дати знати, бо, кажуть, як то церкву обкрадати! Я б, до пса, вже нічо не казав, якби воно моє, але церковне, то треба його боронити — оскаржував Василь.

Всі радні мовчали, бо хто б то надіявся, що стара Романиха та злодійка. Ніколи по селі не було за неї чутки, аби вона крапа.

За хвилю увійшла Романиха. Стара, обдерта, з синім лицем. Станула коло дверей та й почала борзо крізь плач говорити:

— Я, газдики, вкрала ту дошку, таки украла, аби-сьте знали, як мене мій син на старість обсербує³. Та я в хаті не маю віхтика соломки, аби хоть покурити. Я сиджу на печі та й замерзаю. Цілому селові шию та пряду, та й пальці мені деревіють. Очі мені вже скаправіли⁴. То ще стільки я зашию, аби душу погодувати — нема грейцера на топливце. Та я свому синові всю свою кришку дала, лиш собі один кут лишила, а він навіть до мене раз на місяць не подивиться. Щоб увійшов та: „Бісе, чи чорте, що ти дієш?“ Ні та й ні!

— Але спід церкви красти? Та же ваші гони, жінко, вже не довгі, та пам'ятайте і на той бік, аби-сьте що принесли. Ви — стара жінка, та я кажу, щоб вас не замикати, ані бити, лишень дасте лева на церкву, та й ідіть собі з богом, а більше, аби я не чув за ніяку крадіжку — судив вїйт.

Романиха кинулась, як опарена.

— Ой, вїйточку, та я вмру, та не буду лева мати. Де мені лева, де, де, де?

¹ Старший брат — член церковної ради.

² Рунтати — рушити, красти.

³ Обсербувати — доглядати, піклуватися.

⁴ Скаправіти — гноїтися.

— Мусі— була відповідь.

Радні мовчали. Чули, що баба дуже бідує, і знали, що лева немає. Але вкрала, що правда, то правда, та й ще спід церкви. Вже мали гадку сказати, щоб потрошки давала, по шістці¹, по дві, як почав говорити Петро Антонів.

— Я би, люди, казав, аби таку бідну вдову не карати. Церква, відай, не зогріється вдовиним левом. Десь то вповідають, що давно церкви западалися, і робилося на тім місці озеро безконечне. Якби таких кєрєавих лєвєв удовиних набрати та покласти в скарбону² церковну, та й, відай би, жодна церква не стримала слєз удовиних. Це, відай, би було не по правді. Та замість, аби церква бабі дала, то ще має від неї брати того студеного лева? Я якось був у баби за прядивом. Вхожу, а в хаті студєніще, як у газдєвськєй стайні. На опічку горить каганець такий, як зерєнце пшєниці, та й тєльки всього вогню в хаті. Баба сидить та мє пальці, як дєрєв'яні. Я би казав, газди, аби ви не казали їй платити того лева.

Вїйт злєсно поглянув на Петра. Радним як коли б камїнь із серця спав. Всі одним голосом заговорили, ощ не треба бабиного лева. І старий Іван сказав:— „А хай бог сохєранить!“

Щє казали прикликати сина бабиного, і старий Іван узєв його картати.

— Мой, мой та же вона тебе на лані під корчем ховала та холоду шукала. Та же вона тебе обпирала й облєтувала, і плакала, як ти до бранки йшов, а ти їй вїхтика соломи не кинєш? Єй, коби я був вїйтом, я би тебе на останнє вогниво скував!— проказував Іван.

1897 - 98 р.

¹ Шістка — 10 копійок.

² Скарбона — каса.

З МІСТА ЙДУЧИ

Перший:

— Лишень самого полотна з п'ятдесят звоїв по смерті лишилося. Такого богатиря пошукати. Хліб стояв від десяти років немолочений—там були маетки! А яка сума?! Та же небіжчик рік-від-року продавав пару волів за штириста левів. Де та сума, де ті маетки? Та й не знати, хто тими грішми загрівся? Прийшла смерть та й мусив усе покидати!

— Бувало, прийдемо до нього колядувати. Виколядуємо, що виколядуємо, а він виходить із хати та й: „Прошу, браття, до хати, най вам фай.о подякую за колядку“. Входимо до хати, пообсаджує за стіл та й каже: „Прийматимете як є, бо якби я не одинокий, то жінка би якось прилагодила, а так най жінка з богом спочиває на могилі, а ви вибачайте“. Та й сам нас приймав. Бувало, понакладає такі хліби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки¹. А солонини як унесе, то така, як долоня завгрубшки. Такої сьогодні і в різничок не видно. Горілки вже стільки було, щоби вужі мали доста. То, бувало, п'ємо та їмо, а він просить, як на весіллі: „Пийте, браття, як не стане, то ще принесу, напийтеся у старого!“. То п'ємо та колядуємо старому:

Будь же нам здоров, пане Максиме, в неділю,
В неділю рано дзелене вино сажене.
Віншуєм тебе щастям, здоров'ям в неділю,
В неділю рано дзелене вино сажене.
Чесний, величний, а в бога вдячний, в неділю...

— То як уже виколядуємо, а він н'є порцію до нас та сльози обтирає. „Як стара моя, каже, жила, то ви і їй колядку колядували, а тепер нема кому заколяду-

¹ Фунтоза мука — біла мука.

вати та й старому сорочки випрати. Я, каже, не знаю, у котрий кут головою вдарити, де притулитися? То, знаєте, аж нам сльози стануть в очах, як він зачне за свою самотність оповідати. Так ми сиділи не раз добрих три години в Максима. Бувало, вже зберемся, а він не пускає. „Є, каже, в мене і їсти, і пити, як якийсь казав: і хліб, і до хліба,— та ще забавтеся, бо, безпечно, як умру, то в цій хаті не будете напиватися. Лиш мене,— каже,— припорнають, а мій Тимофій все пустить— все до цинтя¹. Я, каже,— старий, аби брехати, а ви, молоді, житимете, то видітимете“. Та й, аді, так сталося, як небіжчик віщував.

Другий:

— Якось паламариха на сапанні вповідала, що він, небіжчик, не любив до корчми заходити. Лиш, каже, раз або два в рік вперізував черес, клав у „злодійку“ п'ятку та й гайда до корчми! Правда, що не любив ходити до корчми, але вже як пішов, то сороки й ворони нили — пив хто не хотів! А десь по опівночі вертався додому вже добре горівчений. То, каже, всі сусіди знали, що він іде додому. Стане, бувало, на воротях у себе та й кричить: „На сироти, на бідні запишу, а йому не дам, що довкола мизинного пальця обмотати!“ Та й ішов собі на призьбу. Як був п'яний, то ніколи не входив до хати, чи зима, чи літо — все на призьбі спав. Та й оповідають, що якесь нечисте присилувалося до нього та мордувало на призьбі. Стогне, стогне, як худобина, та й схватиться з призьби, та довкола хати біжить, біжить та кричить: „Рабівники, злодії, що мою працю розтягаєте?!“ Та й, бачу, хапав дрючок та обгнив ціле господарство, як пес, від якихось злодіїв. Дивнися, а він знов на призьбі дримає. Ого, вже за минуту та й верещить, аж крізь вуха промикається: „Паршику, а ти ж, мой, що корову із колешні виводиш?! Та я тобі амінь зроблю!“ Та й знову літав, як несповна розуму, по тоці. То, казала паламариха, що так цілу ніч божу ним носило та мордувало. Спить на призьбі та крізь сон гукає: „Аді, аді, вже ліцитують², вже б'ють печатки, вже на бубон викликають!“ Відай, воно правда, що він ізза молоду купив собі щезника³. Він і до худоби знав, та же корови в нього по дійниці молока давали.

¹ До цинтя — до цинту.

² Ліцитувати — спродувати з молотка, з торгів.

³ Ще пик — чорт.

Третій:

— Яюсь незабавки, як Максим умер, та в мене хлопець заслаб. Гадаю собі: „Та же треба якогось ліку шукати! Умре, бідний світе, та й ховай, не знати з чим та й у чім?“ Та й пішов я до нашої брехунки, до Касіянихи. Якурат вона надійшла, примовила хлопцеві та й, як-то знаєте, пошта — сіла та й розповідає. Ходить по селі та все знає, що де діється. Та й оповідає жінці, що, каже, „тижнем перед смертю та був у мене Максим“. Слухаю і я. Ще, відай, каже, і на день не займалося, як прийшов. Вчула я, що хтось дверима рипнув, та й схватилася, — кажу: певне до родів. Дивлюся, а то старий Максим. „Ти, бабо, десь каже їй небіжчик, ще спиш, а то вже днина“. „Ей, де, каже, днина!“ Сів він на лаві та й такий обмінений сидить, що аж. „Ти, каже небіжчик, якась брехунка, та дай мені розв'язок на сон. Саме, каже, в опівночі приснилося мені, що десь я виходжу з хати на двір, а то зполудня така чорна хмара, що аж синя краями! Гадаю собі: ото зараз упалить град, бадю, бадю, піде хліб у нівець! Та й пішов я до хати, виніс кочергу та й лопату, та й склав навхрест. Та лише я склав навхрест, дивлюся, а то спід вугла вода просікається. Став я та й дивуюся. Е, та бо то спід другого, спід третього, ба й спід усіх нори пустили! Десь я збо-явся. Глипнув на тік, а там такі нори грають, як на сіножатях. Десь я побіг за рускалем¹, десь я спускаю ту воду в став, десь та вода снопи підмулює, колешні підмиває. Відкидаю десь снопи та й уже упрів — та й пробудився. Ти якась, каже, брехунка, та розв'яжи мені цей сон, що воно має бути з тими норами?“ „Та й, каже Касіяниха, що я йому сказала, то сказала, але він у тиждень та й умер“. Тота відьма помогла таке Максимові, як мому хлопцеві. Але коби я її лице уздрів, то й перевалив би, як суку! І гроші взяла, і горілку пила, а хлопець до трьох день та й на лаві!

Перший:

— Знак тому, що був віщун, бо все сповнилося, як віщував. На його подвір'ї якурат можуть тепер нори грати. Ані хліба в оденках², ані худоби: все Тимофій поспродував. Пішло маєство як за водою.

¹ Рускаль — заступ, лопата.

² Оденки — закроми.

Другий:

— Коли бо, видите, за життя він не злюбив сина та й слова доброго йому не сказав, а син як дірвався до маєтку, та й таке понаплітував, що ніхто тому кінця не найде. Банки, якісь векслі і всяка нужда. Пропадає на пні. Та й коби-сьте знали, що Тимофій і не має, лиш так йому все з рук падає якось. Бог знає...

Третій:

— Але чи ви чули, яку Тимофій має патороч¹ із жінкою? Та, бачу, вже її добиває. Десь ще з осені з'їхала комісія з банку до нього, та й каже: „Або гроші, або пускаєм маєток на викликання“. Звертівся, звертівся, та й до жіночої пайки. Дурна жінка, бери та піднишись у нотаруша та дай свій ґрунт продати. Ніби дістала якийсь тот вексель, вновідають люди, але тепер і тот вексель боками лізе.

Перший:

— Ой, правда, що дурна! Друга жінка, та й дітей нема... Та най би чоловікові яка примха сталася та й шуруй, бабо, попід чужі плоти. Та же діти від першої зараз би нагнали. Та й шукай, бабо, права: не знати, де і з чим?

Другий:

— То вона, бачу, дала той вексель братові, а тепер приходять реченець платити та й дотискають. Та тепер там у хаті таке покаяніє, що би птаха не сіла на хату. Як дізнався, що вексель вже в місті, та як прилетів з міста, то й коні не розпрягав, але влетів до хати та до жінки.

— А вексель де? — каже.

— Ой, я дала братові.

— То в тебе брат—чоловік, чи я?— Та, бачу, бив, бив, аж ребра поломив. Як учув та й розум стратив.

— Клади, каже, голову на поріг, най рубаю; ти підеши сиру землю їсти, я на шибеницю, а діти панам воду носити!

А вона, бачу, молила та просила.

— Ой, каже, чоловіче, коби я з тобою мала хоч одну дитину, а най же тобі що станеться, та й я піду попід чужі вугли кукати?

— Маєш, каже, кукати, як глуха зозуля, заки тебе у гріб не зажену.

¹ Патороч — клопіт, біда.

Та й лягли отак спати, він скраю, а вона від стіни. Щогодини, бачу, вставав та бив. Кажуть, що болото зробив з жінки. А рано вона хотіла втекти, але ймив та прив'язав, та місив обцасами¹, як глину. Най бог боронить від такого!

Третій:

— Здурів чоловік, та й решта! Та же він рано відв'язав її, та й казав, щоб файно вбралася, бо підуть на храм. Та поволочив, кальвін, таку збиту на друге село. Але, вповідали люди,— що на храму вона скинула кіптар², а сорочка кервавівська! Обступили її жінки та питали, що то їй таке? А вона, бідна, в плач! Всі храмові ізпиряються, як на чудо. А Тимофій, бачу, встав ізза стола, та й: „Жінко, каже, марш додому!“ Та так вони похрамували. Як вертали додому, то лиш один бог знає.

Перший:

— Геть люди падуть у долину так, як коли би їх хто трутив у бульбону³.

Другий:

— Таки небіжчик Максим щось знав до себе. Аді, нори знорили і його маєство, і невістці нори по плечах просікають...

Третій:

— Таке знав, як і ми. А ніби так не пішли всі господарства— лише Максимове? Аді, ваш тато ще мав грунт і воли, а ви вже зарібний чоловік.

Другий:

— Та мав, але де тому кра-ай. Де, де, де - е!

— От якось ми добилися до села. Рот ба цеї, ба тої— балу та балу, а ноги сараки йдуть. А ви завтра де йдете?

Перший:

— Та до двора.

Другий:

— А я до того паршивого Срулика, бодай його шлях трафив! Ще від літа винен.

Третій:

— А я до ксьондза...

1897 - 98 р.

¹ Обцас — закаблук.

² Кіптар — вишиваний козушок без рукавів.

³ Бульбона — прітва, глибоке місце в річці або на ставу.

ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ

Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю й ніс до корчми. Не ніс, але біг до орендаря й усе озирався.

— Ого, вже біжить з бахурами¹, бодай би ви голови поломили. Коли б забігти до корчми, бо як допаде, то знов буде рейвах² на ціле село.

І побіг з мішком на плечах. Але жінка з хлопцями доганяла. Вже перед самою корчмою ханнула за мішок.

— Ой, не тікай, ой, не біжи, не розноси мою працю змежи дітей.

— А ти, мерзо, знов хочеш робити веймір³ на всі люди. Лице би мала!

— Лиця я ізза такого газди не мала, та й не буду мати! Давай мішок та пропадай. А ні, то будем тебе бити, буду тебе бити з дітьми насеред села. Най буде покаяніє на весь світ! Давай!

— Ти, стара лярво, та чи ти здуріла? Та я тебе й бахурів твоїх повішаю.

— Андрійку, синку, лиш по ногах, лиш по ногах, най вам хлібець по шинках не розносить! Так бийте, аби-сьте ноги поломили. На каліку то ще заробимо, але на п'яка ми не годні наробити.

Вона говорила до своїх двох хлопців, що стояли з бучками й несміло дивилися на тата. Андрійко мав уже десять років, а Іванко з вісім. Вони не сміли приступити й бити тата.

— Бий, Андрійку, я буду тримати за руки. Лиш по ногах, лиш по ногах!

¹ З бахурами — з дітьми.

² Рейвах — крик, галас.

³ Веймір — галас.

І вдарила Леся по лиці. Він поправив їй ще ліпше, аж кров потекла. Тепер хлопці підбігли й почали валити бучками по ногах.

— Ліпше, синку. Поламайте йому ноги, як псові, щоб тягав за собою!

І плювала кров'ю, й синіла, але тримала за руки.

Хлопці вже зважилися й підбігали, як щенюки, і били по ногах, і відбігали, і знов били. Майже бавилися, майже сміялися.

З корчми вибігло кілька людей.

— Гей, та же цього ще ніхто не бачив, відколи світі Дивіться, як б'ють. Ще цицька коло рота не обісхла. Покаяніє на увесь мир!

Хлопці били, як скажені, а Лесь і Лесиха стояли за каменілі, покривавлені і не рухалися з місця.

— Гей, ви, хлопці, та же ви пірветесь коло батька...

— Було брати довші буки, щоб ліпше досягали...

— Бийте по голові дедю¹, в розум, у тім'я...

Отак викрикував якийсь п'яний сперед корчми.

Лесь кинув мішок на землю і став, як дурний. Він такого нападу ніколи не сподівався і не знав, що робити. Врешті ліг на землю й скинув кинтар².

— Андрійку, та й ти, Іванку, йдіть тепер бийте, я аві кинуся. Ви ще малі, то вам тяжко підбігати. Гай, бийте...

Хлопці стояли подалік і дивно дивилися на тата. Поволеньки покидали бучки й дивилися на маму.

— Та чому їх не заставляєш, щоб били, я ж ліг — бийте!..

Лесиха заревіла на все село.

— Що я, люди, винна? Я б'юся по ланах з дітьми на сухім хлібці, та що я зароблю, то він все до корчми виносить. Я, люди, не можу нічого заробити через нього, бо не можу хати лишити. Та же він лишив нас без драпочки³ в хаті. Що залямить⁴, те й до шинку за горілку несе. Я не можу наробити й на діти, і на шинкарів. Найдіє, що хоче, але я вже не годна...

— Та ж бийте, і пальцем не кину!

— Най тебе, чоловіче, бог поб'є, що ти нам вік пустив марно й діти осиротив! Та ти нас скільки набився,

¹ Деда — батько.

² Кинтар — свита.

³ Дранка — подерта сорочка.

⁴ Залямити — зарвати.

що ми ніколи з синців не виходимо, як воли з ярма. Та же я не можу горщечка в хаті затримати, бо все вибиваєш. Скільки я з дітьми ночувала на морозі, а скільки ти лишень вікон набився? Нічого тобі не кажу, хай тебе бог скарає за мене та й за діти. Ото я собі долю в бога вимолила... Люди, люди, не дивуйтеся, бо не знаєте...

Взяла мішок на плечі та й поволіклася додому з дітьми, як пришиблена курка.

Лесь лежав на землі й не рухався.

— Але піду до криміналу, на вічний кримінал піду. Раз! Такого ніхто не чув та й не буде чути. Таке вистрою, що земля здригнеться!

І лежав, і свистав завзято.

Лесиха повиносила все з хати до сусідів. На ніч лягла з дітьми спати в городі, в бур'янах. Боялася п'яного Леся, що вночі прийде. Дітям постелила мішок і накрила кожухом. Сама чипіла¹ над ними в сердачині².

— Діти, діти, що маємо робити? Того ж я вам постелила сьогодні на увесь вік! І помрете, та слави не збудетеся! Не годна я цього за вас відмолити...

І плакала, і наслухала, чи Лесь не вертає.

Небо дрижало разом із зіздами. Одна впала з неба. Лесиха перехрестилася.

1898 р.

¹ Чипіти — стояти нерухомо, сторожити.

² Сердачина — свитка.

МАМИН СИНОК

В суботу рано вибігла Михайлиха за поріг хати й заговорила до себе дзвінким голосом:

— Ба, не знати, де бахур подівся? Десь воно ландає¹, десь воно нишпорить по дворі, як курка. Ану, чи б ти його вдержала в хаті? Зчесала б бахура, та й нема.

За хвилину пішла до стодоли подивитися, чи коло Михайла нема бахура.

— Ото, в тебе також розум?! Не наженеш хлопця до хати, але коло себе тримаєш на студені. Ходи, Андрійку, до хати, та дам яблуко таке червоне, що аж!

— Не йди, дурний, бо мама бреше, мама хоче чесати та й гулить² тебе,— сказав і зареготався Михайло.

— Цей чоловік, бігме³, вистарів розум. Та же дитина отут замерзне коло тебе. Не слухай, Андрійку, тата, бо тато дурний, але ходи до хати, а я тебе зчешу, та й дам булку, та й яблуко. Ая!

— Коли ви не дасте.

— Ходи, ходи, бігме, дам.

Та й взяла за руку, та й повела до хати.

— Я тебе файно вимню, вичешу, а завтра підеш зо мною до церкви. Мама таку файну сорочечку і поясок дасть. Всі будуть дивитися та й казатимуть: „дивіться, який Андрійко красний“.

— А яблуко дасте, ма?

— Дам, дам, багато.

— А булку?

— Та й булку...

— А до церкви візьмете?

— Візьму, візьму...

¹ Ландази — волочитися, бігати.

² Гулити — дурити, обманювати.

³ Бігме — їй - богу.

— То чешіть.

І мама взяла мити голову Андрійкові. Цятки води спадали поза ковнір, і Андрійко ледве витримував, щоб не плакати.

— Тихенько, тихенько, мама так файно виміє, виміє. Личко буде, як папірчик, а волосся таке, як льон. Над усіх хлопців будеш найкращий!

— Коли бо кусає...

— Мама геть вичеше, ніщо не буде кусати. Так легенько буде, що ей-де!

— А як вичешете та й дасте булку та й яблуко, то пустите надвір?

— А що ж, уберу тебе, та й підеш геть далеко, геть, геть...

— Добре, я піду до вуйниного¹ Івана.

Мама Андрійка вимила та взяла на коліна та й чесала.

— Ма, а коло тата є кіт, та й таких мишей ловить та й душить.

— Бо миші зерно трублять та шкоду роблять...

— Нащо шкоду?

— Аби не було що молотити та й молоти.

— А що ж вони їдять?

— Та же зерно...

— Як?

— Е, з тобою не договорився б... Треба, щоб тебе тато увечір підстриг, бо, дивись, яке патлате волосся.

— По-парубоцьки, ма?

— А як же, та же ти в мене парубок.— Та й бачиш, що вже, а ти не хочеш ніколи давати чесатися. Ану-ко, подивися в дзеркало, як файно?

Андрійко виглядав як скупаний, волосся спадало маленькими, білими нивками на чоло і шию. Очі були сині, а губи червоні. Мама дала йому яблуко й булку; він сховав за пазуху.

— Я хочу до вуйни.

— Вперед з'їж яблуко, та потім підеш, бо хлопці відіймуть.

— Я не покажу. Хочу до вуйни.

— То йди, про мене.

Вбрала його в чобітки, в свою козушинку, в татів капелюх та й пустила надвір.

— А дивися, аби не впав, а то буду бити...

¹ Вуйна — дядина.

Сіла в хаті шити.

— Не бійся, такий мудрий, як старий. Не мав би в кого вдатися. Викапаний¹ Михайло. А зараз допомагається заплати за чесання...

І мама всміхнулася і шила далі.

— Коби здоров ріс та чемний. Має три роки, та й геть „оченашу“ береться. Такий старогрецький², а такий пустун, що хату догори ногами здоймає. Так нераз допече, що мушу бити. Якби не бив, то й нічого б з нього не було.

Підняла голову, глянула у вікно.

— Це вже вполудне, а Михайло ще не входить полуднувати. А хлопця нема. Десь, певно, чипить³ на снігу та й буде кашляти.

Вечером сидів Михайло на лаві та й держав на колінах Андрія. Вогонь палахкотів у печі і освітлював хату червоним світлом. Михайлиха сиділа перед піччю та й варила вечерю.

— Ти зійшов, старигане, на дитячий розум, та лиши дитину в супокою, не підкидай ним, як гарбузом. Іди, Андрійку, до мами.

— Коли я не хочу.

— А ти чий, татів чи мамин?— питав Михайло.

— Татів...

— А кого меш бити?

— Маму.

— А ти, підвіяний⁴, то я тобі яблука та булки даю, а ти мене меш бити!

— Тато тобі купить багато яблук, бо ти татів...

— Ой, чи не цей тато тобі купить? Ти б ніколи не видів нічо...

— Ану-ко, покажи, як ти їхатимеш у війську на коні?

Хлопець сів на поривач¹ і брикав по хаті.

— Досить, досить, Андрійку, на тобі солімку та пінку з молока збирай.

Андрій опинився коло печі й збирав пінку.

— Гей, Андрію, а ти що купиш мамі?

¹ Викапаний — капля в каплю, цілком подібний.

² Старогрецький — розумний, дотепний.

³ Чипить — стоїть, бовванить.

⁴ Поривач — кочерга.

— Червоні чоботи.

— А татові?

— Татові нічого не хочу.

— Файний сніок мамин.

Михайло взяв його знов на коліна.

— Ти як називаєшся?

— Андрій Косминка.

— А хто ти є?

— Луский ладикал¹.

— Добре. А куди ти поїдеш?

— До Канади.

— На чім поїдеш?

— На такій шифі², як хата, великій, таким морем широким-широким, геть, геть...

— А тата візьмеш з собою?

— Візьму тата, та й маму, та й Івана вуйниного, та й геть поїдемо...

— Йди, йди, не зіціруй³ хлопця та не бери на акзамент⁴, бо ще засне без вечері.

— Але поміркуй, який бахур мудрий, геть все знає!

1898 р.

¹ Луский ладикал — руський (український) радикал

² Шифа — з німецького — пароплав.

³ Зіцірувати — муштрувати.

⁴ Акзамент — ієнит.

МАНСТЕР

То як часом майстер нашився в саму міру: ні замало, ні забагато, то розказував одну подію зі свого життя. Всі, що були в корчмі, слухали його з увагою, навіть і корчмар слухав.

— Та я вам, люди добрі, не буду ні цеї, ні тої городити. Був я майстер, був я газда — ціле село прикаже. Тепер я лайдак, най і це село прикаже — марного слова не скажу. Не скажу, бо що правда, то не гріх. Але як то воно на мене впало? За оце ви питаєте...

— Прийду до газди, обдивлюся по матріянні¹, по пляцові², приб'ю торг, могорич вин'ємо та й до роботи! Плюну в жмені, сокиру в руки та й дивися, а будинок як дзигарок³ виріс на подвір'ї. З котрого хоч боку заходи... дзигарок.

— Вийду в неділю з церкви, йду додому та й нютую⁴ собі в голові, що най лиш пожию з десять років, то й село геть перебудую. Так перебудую, що не жаль буде в нього зайти...

— Дома пообідаю та й іду в поле на жито подивитися. На битій горі обернуся, глипну на село, а мої, моспане⁵, будинки, як та птаха легка, що ледве землі доторкається. Як стану, як глипну, то так мені весело, як мамі, що дивиться на свої діти. А так мені легко, що сто миль перелетів би...

— А так мені бог годив, що що загадаю, та й маю. Я собі нивку купив одну, ба й другу, я собі коровку, овечки. Годило⁶, в руки йшло, як з води йшло.

¹ Матріян — матеріал.

² Пляц — місце.

³ Дзигарок — годинник.

⁴ Нютувати — міркувати.

⁵ Моспане — добродію.

⁶ Годило — щастило.

— А мама, бувало, припадають коло мене та й приповідують:

„Ой, синку, оце тобі бог файний талан дав у руки, нема такої днини й години, щоб богові святому не дякувала за тебе“. Кажуть: „Старий, старий, а встань - ко та подивися на нашого Івана, який він газда?“ А жінка слухає того та, як скрипочка, увихається по хаті...

На цім місці Іван випростовувався, лице його нашіло великою радістю. Ті, що його слухали, дивилися на нього якось смутно, але мовчали. Іван їх завойовував своєю бесідою. Робив із корчми церкву.

— Але потім, браття, пішло все коміть-головою. Якби взяв на долоню п'р'я та й подув, то так пішло все. Не лишилося нічого навкруг пальця обвити.

— Прийшов одної неділі чоловік з Луговиськ та й каже: „Так і так, ксьондз наш закликає вас до себе“. Зібрався я та й іду. То не далека україна, та й приходжу до Лугівського ксьондза.

— А щось мені вже дорогою на душі потенькувало. Приходжу, поцілував ксьондза в руку, а він мені каже, що так і так, у нашім селі треба нову церкву класти. Ми, каже, не погодилися з тим гуцулом, що кладе церкви, а чули, що ти добрий майстер, то порадилися, аби ти нам клав церкву.

— Як я, знаєте, це вчув, то мене піт обілляв як коли слабу худобину. Навіть і сьогодні ще не пам'ятаю, що я на те сказав ксьондзові, як я з хати вийшов? Щось мене обмарило...

— Вертаюся додому, а мені то чорно, то жовто перед очима, вітер мене з ніг згонить. А в голові як коли б цигани клевцями¹ гатили. Але гадка гадку рівно пошибає. Десь я собі думаю: „мой, та же це не стодола, та же тут, братіку, тисячі дають на твої руки, та же церкву люди бачать ізo всіх сіл“. Такий я страх дістав, що най бог боронить! Отак якби мені хто сокирою зарубав у голову...

— Приходжу я додому, та й ані жінка, ані діти мені не милі. Нічого я нікому не кажу — мну в собі.

— Ліг я спати. Сплю, як камінь, сплю — не висипляюся. А мені сниться, що я десь у вишневім саду лежу та на сопілку граю. Вишні зацвіли, аж молоко капає, а я лежу та на сопілку граю. Але десь коло того саду вчинилася

¹ Клевец — молоток.

церква, я її десь вже поклав, а вона коло саду вчинилася. Як нараз десь не заgrimить, як коли б гора завадилася. А то церква розлетілася на порох. Той дзвінок, що на самій горі стоїть, десь так дзвонить, але так жалісливо, що аж! Сам дзвонить. Десь я хочу підвестися, а то мене церква геть привалила. Десь вода велика вчинилася, десь по воді ворін, ворін таких плаває, що вода чорніська. А дзвінок нагорі форт¹ дзвонить; і церкви нема, а дзвінок нагорі все дзвонить...

— Десь я кричу рятунку, та й мене збудили та трохи спам'ятали.

— Дальше нічого не тямлю. Досить того, що вилежав я три місяці та й потім нічо з мене не зробилося...

— Гуцул поклав таки церкву в Луговиськах, а мені світа збавив, збавив навіки...

Далі майстер не розповідав своєї історії, бо всі знали, що потім сталося.

Врешті, і не міг розповідати, бо, дійшовши до цього місця в оповіданні, клав перед себе пляшку горілки і пив понад міру. Зате ті, що дотепер слухали його й мовчки сиділи, розбалакувалися й жалували майстра.

— То, бачите, чоловік ба цеї, ба тої собі загадує, а то все божа міць. В бога нема, що цей файний, а цей старий, а цей бідний, в бога всі однакі; що має бог дати, то дасть і найбіднішому, і найбагатшому...

— Та вже воно правда, що від божої моці ніхто не сховається, але бо десь такі люди є, що чоловіка збавляють. Дивись, гуцул поробив йому якусь біду... чи підсипав, чи розум зав'язав, та й що з чоловіка зробилося— ніц², болото зробилося. Та оце є, що чоловік чоловіка так зіспе...

— Та то гуцульська віра, бодай 'го шлях трафив! Аді³, ось шинкар лиш звис на нашу працю, але він ліпший від гуцула. Бо він візьме гроші, маєток заграбує, але розуму не відбере. А гуцул поробить таке, що чоловік о-світі забуває. Гуцула гони від хати, як пса...

— Правду кажете, ой, бігме, правду. Та же Іван потім здурів. Загнав жінку в гріб, діти повідгонив від хати, пустив, де що є. Має хатчину, але таку страшну та облупану, що лячно до неї увійти. Аді, не за довгий

¹ Форт — безпересгану.

² Ніц — нічого.

³ Аді — а дивись.

1
час піде відси додому, та й виб'є вікна, та й ляже на піч, та співатиме. Та ніби він тепер має добрий розум? Та же розумний не бив би вікна у своїй хаті, та не купував би їх щомісяця два рази. То лиш так здається, що він добре говорить, але йому в голові напевне хиба...

— Пустяки 'го, невіра, марно. Так 'го зсукав, що до смерті ніхто 'го не розсуче. Зломив 'му волю, його ні робота не береться, ні нічо, а що заробить трошки, та й все посідає в корчмі...

— Най пан-біг хоронить кожного доброго чоловіка...

1898 р.

КАТРУСЯ

Як Катруся приходила до пам'яті, то мама сідала коло неї і жалібно говорила.

— Катрусє, доки ти, небого, слабуватимеш? Гроші минулися, других заробити не заробиш, хоч би і підвелася. А я повідносувала гроші по ворожках. Та й з того нема ніякої користі. Правда, ворожка вгадала за все, як дома діється, яка тобі біль, але коріння нічо не помагає. Відай, тобі таки нема виходу...

Катруся лежала нерухомо. Водила сухенькою рукою по лиці. Сині нігті були, як її сині очі, і здавалося, що по лиці мандрує багато синіх очей, дивних, блискучих. Всіма тими очима Катруся гляділа на маму й потакувала на її жалібну мову.

— Ой, нема, бідний світе, нема. А дедя¹ геть зжурився. Заходить у голову, чим тебе поховати, як умреш. Коли на тебе подивиться, та й чорніє з жури. Ми, Катрусю, геть з усього вийшли. Муки на дні лиш трошки, зерна одного нема коло хати, та й зламаного грейцера² немає. Якби ти вмерла, то й б ми стали, як серед води. Коли б тебе бог хоч до осені додержав... Ей, дівко, дівко, тото ж ти себе та й нас зневолила!

Мама взяла Катрусю чесати.

— Ти так страшно гориш, та так кашляєш, що хай бог сохрानить! Ані дранку натягнути на тебе, ані розчесати, ані вмити. Боже, боже, як ми гіренько мучимося. Прошу бога, аби я половину тої муки на себе перебрала, та й не можу допроситися.

Сльози мамині капали на Катрусине волосся й попадали, як вода в піску.

¹ Дедя — тато.

² Грейцер — крейцер.

— Що то з тебе зробилося? Така ж була годна, така робітниця, що на все село! Аж нам душа радувалася, гадали ми, що нам легше стане ізза тебе, а то, аді, яке легше! Коли б хоч що їстки доброго, а то ми в'янемо на бараболі, а ти таки гинеш. А трудно ходити вже по хатах за молоком, вже стільки находилася, що тепер нема як лиця показувати.

Мама заплітала косу.

— Не знати, нащо я квіток тобі накупувала? Увалила два леви¹, як у болото. Вже, відай, я тебе в квітки на смерть беру...

Заплакали.

— Ану-ко, дайте, я подивлюся на них.

Мама дала Катрусі квітки сині, білі, зелені, червоні.

Катруся презирала їх, лице її слабо всміхалося, а сині, білі, зелені, червоні блески блукали по обличчю.

— Дай сюди, борзенько, аді, батько йде та скаже, що тобі ще в голові дівочтво.

* * *

Катрусю поклали на віз, щоб везти до лікаря. Мама, плачучи, підклдала їй подушку під голову.

— Бодай я вже не дочекав вас дохторувати. Коби-сьте поздыхали, то я б раз поховав та й збувся!

Держав віжки від однокінки й аж чупер² собі микав зі злості.

— А ти, розпаднице, пам'ятай, що як я гроші задурно по дохторах розсію, то тобі амінь зроблю! Я тебе без дохтора поховаю, я тобі буду дохтор! А відки ж я наберу на вас, на дохторі, на аптеки та на дідька рогатого? Та мій мозиль не годен цього витримати, ой, не годен. Найняв я фіру, та ліпше вже відвезти на могилу, та вивернути та й збутися. Боже, боже, що це на мене найшло цієї днини. Ну, ганциго³, рухай тими безклубими боками!

Потяг конину батогом та й виїхав за ворота.

На вулиці Катруся цікаво розглядалася. Від осені багато новин настало. Вуйко Семен загородив пліт, ста-

¹ Лев — монета вартістю 80 коп.

² Чупер — чуб, чуприна.

³ Ганцига — худа, стара шкапа.

рий Микола пошив наново стодолу. Катруся забула і за сварку татову, так роздивлялася на всі боки.

По полю люди орали, сіяли. Жайворонки над ними співали. Чорна рілля розсипалася під сонцем.

Катруся почервоніла й все собі гадала:

— Маю в бозі надію, що підведуся, що ще весни не страчу. Зараз таки найду собі роботу... Боже, боже, найди мені лік!

Певна була, що весни не стратить. Тато сидів напереді і довго мовчав. Врешті, почав говорити.

— Аді, динка як золото, а ти ходи по дохторах!

Звернувся до Катрусі.

— Скажи ти мені, дівко, що я маю з тобою робити? Лежиш та лежиш, та й ні життя, ні смерті. Я грошей набираю та набираю, та й все задурно! Коби я знав, де тобі лік, то шукав би, а так, що я знаю? Коби ти вже або сюди, або туди! І тобі ліпше, і нам ліпше...

Катруся плакала.

— То, небого, нема що плакати, бо це таки правда. Ти собі вмреш і гадки не маєш, нібито не однако в землі гнити? Яке сьогодні легке життя, то ліпше вмрети, та не капарити¹ цілий вік по чужім полі. Я вже грошей набрав та ще наберу на похорон, та й на старість з хати виженуть. Ех, якби я знав, що не буде тобі ліку, та й би зараз завертався додому. А це добро і лишилося б на похорон.

Катруся заходилася від плачу і кашляла на все поле.

Тато витягнув з пазухи яблуко та й якось несміливо подав донці. Ніколи він ще не давав їй ніяких лакітків².

— Не плач, небого, я тобі не ворог. Я лиш кажу, аби задурно гроші не віднести, аби себе не скалічити та й аби тобі не допомгло. Та же ти сама, дитинко, видиш, що нема відки. Я б для тебе мизинного пальця врубав та й не жалував би. Я за тебе маю в людей честь, як за хлопця, бо ти робітниця на все село. Синку, я на тебе дув, як на пінку, та й вижу, що вмреш. То видко очима, що тобі нема виходу. Ой, небого, небого, то-то маємо бідувати без тебе... Ой, будем та будем...

Старий замовк.

— Ой, умру, умру, вже вижу, що мені нема виходу,— шенотіла Катруся.

В'їжджали в місто.

¹ Капарити — бідувати.

² Лакітки — ласощі.

Вертали додому. Сусід Микола також з ними.

— Він мені таке наспівав, що де-де, де-е-е. Мужикові до докторів не варто ходити. Коли б, каже, багато молока пила та м'яса якого легкого, аби поїдала, аби трунок собі вилагодила, аби хліба білого... де що на світі є, то загадав. Може воно в панстві помогло би, але в нашім стані то не допоможе. Досить того, що як він зачав почитувати, то я таки не дослухав до кінця. Ніби було б що з того, що я б вислухав? Най умирає, так як є. Хай вип'є тоті медицини, що я взяв в аптеці, та най або вихорується, або як сама хоче...

— А ви ж гадаєте,— почав сусід,— що докторі дають мужикові такий лік, як панові? Бодай так здорові були! Мужикові що вткне, вткне, та й спасайся. Ніби йому хочеться мужикові доброго ліку пошукати? З паном що день, то добридень, а з мужиком що?

— Коби то, уважаєте, кому порадити, а то наше яке? Поцілував у руку та й чекай, аж скажуть гроші дати...

— Найліпше було визнати в старої Іванихи. Вона, бачу, пішла до доктора, то він як зачав її оглядати, то вона йому навправці: „Ой, каже, пане докторе, дайте мені послідній лік. Я, каже, бідна баба, не маю ізза кого дохторуватися, то дайте мені послідній лік“. Доктор, бачу, видивився на бабу та й каже: „А ти відки знаєш?“ Ой, каже баба, відки знаю, то знаю, але дайте мені таку риципку¹ на послідній лік. Як почала, як почала, то й дав. І до сьогодні ходить...

— Коли ж бо не стало розуму запитатися. Ви гадаєте, що то з паном так говорити, як вам здається? Кажі раз—два, та й забирайся, шуруй².

— Пішла баба з тою риципкою до аптеки. Дала аптекарєві, а сама, не бійся, мудра, дивиться, як він буде той лік вилагоджувати. То вповідала, що як собі капнув того ліку на долоню, та й наскрізь руку перейшов. Але то лиш десь сотому удасться такого ліку дістати. А мужикам лиш такий лік здатний, що або сюди, або туди!

— Ей, бідний світе, що я не розпитав баби, як воно треба того ліку просити! А так і гроші загубив, і нічо не допоможе... Тото гидко зробив.

¹ Риципка — рецепт.

² Шуруй — геть, забирайся.

— Та, відай, нема вашій дівці виходу. Гляньте, як вона горить. Не буде з неї так нічо, як з отого листка, що відчимхнувся від дерева...

— Ой, нема, нема, і гроші пішли. Коли б я був хоч Іванихи запитав...

— Та то, видите, від чого лік. Аптекарь має свою аптеку та вмирає...

1898 р.

АНГЕЛ

Стара Тимчиха грілася на призьбі проти сонця. Перед ворітьми проходили люди і ніхто з бабою слова не заговорив. „Слава-йсу“. — „Навіки слава“, — лиш тільки бесіди й розмови.

— Старого лиш візьми та закопай. Шкода тої ложки страви, що з'їсть, та того кута печі, що залежить. Всім великий в очах, ніхто слова не заговорить, чи бісе, чи чорт! Таки не варт старому жити, та й решта.

Прийшли їй на гадку слова старого Тимка:

— То, стара, так є, що моя голова напереді, а твоя зараз за моєю. А як моєї не стане, то твоя нічого не варта. Лиш аби мене ти одного дня поховала, то другого ти вже не газдиня¹, сидітимеш, як у комірне, в своїй хаті...

— Ей, старий, старий, то тож лишив ти мене, як коли б утік від шлюбу. Був ти плохий, куди я тебе потрутила, туди подавався, але все я зза твоєї голови була газдиня. Була та й була...

Смутно бабі Тимчисі було, хоч сонце, як рідна мама, розігрівало старі кості.

— Та ти гадаєш, старий, що хтось про тебе пагадує? Якби мене не було, то й би ніхто і не гавкнув за тобою. Ой, сьогодні діти... такі діти, що аж у п'ятах холодно стає. Але ти дурний, бігме, дурний! Було понабирати банків та векслів, та добре поїдати, та попивати, та жити по-панські. А то запобігали ми обое, яечка жалували на яешницю, а сьогодні й обідцю за тебе ніхто не зробить².

Баба Тимчиха закрила лице долонями та й шепотіла до старого Тимка.

¹ Газдиня — господиня.

² Обі шю за тебе ніхто не зробить — в пам'ять помершого не справить панахиди і не запросить гостей на обід.

— Коли б ти, мамо, вишолопала послідний феник¹, то б обідець був. А як не зможеш підвестися, то здихай на бараболі. Ніби діти купили би тобі яблучко або булочку? Тоді б їла.

Встала з призьби та пішла подивитися до курей.

— То в старого, бігме, такий розум, як у дитини. Таке я понаплігала, що встид перед сонцем святим. Вони, сараки², мають свої діти, то мусять про них дбати. А ти, стара, мовчи та дихай. Недурно якийсь вигалав, що у старого дитинячий розум...

З оцим словом Тимчиха увійшла до великої хати. Розімкнула свою скриню й вибирала одержу. Придивлялася, чи не сплісніла, або чи міль не наплодилася.

— Все ще нашого старання, нитки дитячої нема. Всього собі налагодила до смерті. Як старий умер, то лиш дошок на деревище купили. Ей, де коби й мене так файно ховали. Були люди, та було й для людей. Вже я тебе, старий, поховала, як газду. Ніхто не писнув, що я чогось жалувала.

Виймала червоні чоботи.

— Лиш раз убувані. Небіжчик уже перед смертю був на ярмарку та й купив. На, каже, Насте, аби ти мала на смерть, хто знає, як тебе діти шануватимуть? Все ліпше мати своє. Аби ти мала порядний чобіт на нозі, бо то бог знає, чи я вперед умру, чи ти.

Баба заплакала.

— Не журіться, дітоньки, я вам кошту не нароблю, ще й вам лишу. Мене старий добре постарав. Коли б так усіх. Лиш не дайте бабі без свічки вмерти. Я так коло старого страждувала ночами, що лиш один бог знає, але таки не вмер без свічки.

На споді скрині найшла баба вузлик з грішми. Взяла в руки й сіла на землі, щоб рахувати.

— Ой, діти, діти, тото я вас набавила та напестила. Бувало біжу з міста на голову, а все мені на гадці, що вони там діють самі в хаті? Добігаю до ліса, а вони йдуть проти мене, ледве землею котяться. Підо мною аж ноги дрижать, аби борше додому, а вони обступлять, та й мусиш сидати та роздавати дарунки. Понабирають та й далі. Лиш небіжка Доця зо мною йшла, а бахурі³ полетіли, як вітер...

¹ Феник — копійка.

² Сарака — бідак.

³ Бахурі — хлопчиська.

Обличчя бабине подобріло й прояснилося. Глянула на образи. Там був голий ангел, що тримав у товстих руках дві червоні рожі.

— Ой ти, голяку, все ще смієшся із старої баби. А як же, баба постарілася, а ти все молоденький, все бабі хату звеселяєш. Ой, дитинко божа, минув вік, як у батіг тряснув!

Баба сперлася обома руками на землю та й нагадала давні часи.

— Ще Юрчика, відай, на світі не було, як я його купила. Якийсь панок поначіплював на підсінні таких образів, що на фіру не забрав би. Людей, що оглядали, такого багато, як на ярмарку. Якийсь там був такий лютий звір змальований, що в казці б не склав. А якісь царі такі страшні, московські та турецькі, та всякого дива. Між ними був ангелик, та й я його купила. То так він приязно дивився, та так рожі кожному наставляв, лиш бери. Де, де то вже вік минув відтоді...

— Бувало, зимовими вечорами то понаробляю з паперу голубів. Головки позолочу, крильця посріблю, та як приберу його в ті голубчики, то він як коли би з ними грався.

Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи. Тримала їх у жмені й далеко гадками літала.

— Ой, розумремося, небоже, мене вже давно не буде, а ти все хату веселитимеш. Хоч стільки буде знаку по бабі, що жила...

ОСІНЬ

Дмитро латав жінчині чоботи. Не латав, а зчіплював до купи. Гріх би було давати таке дрантя до шевця, та й за грейцер скупо¹. А жінка боса-босіська, води внести до хати не було в чім. Тому Дмитро вже від ранку взявся до чобіт. Сидів коло лави проти вікна, обклався старим шкураттям, воскував нитки на дратву й бісився, як пес.

— Бігме, кину в піч, шпурну в огонь та й збудуся. Шкура здривіла, нитки не примкнеш, бо прорветься... викинь на гній, та й плюнь, та й вже!

Приговорюючи до чобіт, Дмитро все таки з великою старанністю їх латав. Що провів нитку крізь шкуру, то все неспокійно оглядав, чи не прорвалася. Через те робота йшла пиняво², і Дмитро серлився.

— Залізо, не шкіра, та й зшуровується, що то говорити? Вже штири роки, як куплені, бо штири вже цієї осені, то вже їм час. Але ще цю зиму мусять служити, хоч би там не знати що!

І латав, і бісився, і сто разів хотів кидати в піч або на гній.

Дмитриха сиділа на придічку і латала дранки.

— Порозпадалися на січку. Конопельок не посієш, бо треба їсти, полотенця не купиш, бо грейцера нема, прийде до такого, що голі ходитимемо. Залатай в однім місці, то просічеться в другім. Якби ще не прав, то може би не так дерлися. Вже я їх і не перу, як варт, але павутина все павутиною! Бог знає, як їх латати, з котрого боку братися до них?

З отакими гадками сиділа Дмитриха над купою дрантя. Мізерне її лице пильно вдивлювалося в подерті сорочки і було безрадне. Грубе, пороздиране полотно із затертими червоними вишивками, подобало на одіж жовнірів із війни. А вона, як бідна милосердна сестра,

¹ Та й за грейцер скупо — та й на гроші скупо.

² Пиняво — мляво.

з сумом і резигнацією¹, хоч чим-тим хотіла допомогти нещасливим раненим.

— Та ще зиму якось переходимо, але літо то вже бог знає.

І водила сивою ниткою довкола латок, і думала над сірим життям своїм.

На печі лежала Дмитрова мама. Дрібна жінка --- завбільшки десятилітньої дитини. Кашляла, не переставала.

— Божечку, божечку, найди мені смерті, най я так гіренько не валяюся. Вже ж я, відай, спокутувала всі гріхи, що нагрішила... Десь умирають такі, що лиш би їм бути, покидають добро і маетки, а я, як отой твердий камінь, що його ніхто не годен роздавити. Боже, боже, ба за що мене так тяжко караєш!

І розтріскувалася від кашлю.

Коло баби сиділи діти. Як баба синіла й заходилася від кашлю, то вони всі дивилися на бабу цікавими очима й все показували пальцями на бабу та говорили: „Аді, аді, баба вже вмирають“. А як баба відкашлялася, то все говорила до них: „Де, де, дітовьки, моя смерть забула за мене“.

Але Дмитрові вже остогидло борикатися із здриглими чобітьми. Шпурнув під лаву та й почав сваритися.

— Коби вам на смерть лагодив, то мені б легше було. Ані вбути, ані вгорнути, ані нагодувати, таки нічо не можна старчити. Ходіть по трохи босі, то може вас борше повихаплює.

Сів коло стола.

— Та може б ти дала мені що їсти, газдине моя. Та же знаєш, що я ще сьогодні нічо в роті не мав.

Дмитриха встала з припічка й подала йому бараболю. Була застрашена, як вівця. Дмитро лупив бараболю, мачав у сіль і гриз хліб.

— Вже ти мене годуєш... Але я тебе так нагодую, що здохнеш, так я тебе нагодую. Коби якого борщику, або бевки², або дідька рогатого, або що... Тицьне тобі бараболю та й давися! Я вже не годен ноги за собою волочити!

— А що ж вона тобі, синку, зварить? Олії нема, муки нема, та що вона тобі зварить?

— Ваше, мамо, говорення скінчилося. Сидіть собі на печі та кашляйте. Маєтків від вас не посів, волів і коров

¹ Резигнація — зневіра, відмова від чогось.

² Бевка — затірка, борошно, зварене у чистій воді.

не забрав, то й сидить собі тихенько. Або ліпше собі погадайте, чим я вас буду ховати? Чекаєте тої смерті, як каня¹ дощу, все: „Божечку, божечку, найди мені смерть“, а то все на мою голову...

Баба хотіла заплакати, але закашлялася.

— Бігме, оглухну,—казав Дмитро.

— Мой, ти, шибенику, чого ти чіпаєшся гредок², хочеш горшки побити? Та коли б вже зачепився навіки...

І почав бити хлопця.

Діти заверещали, баба не переставала кашляти.

— Та на цю хату птах би не сів,—говорив Дмитро.

— Але чого ти до дітей прискіпався, а вони що винні, що чоботи здривіли?

— Ти, суко, поналілювала їх та поначинювала, та ще гавкаєш за ними? Я вас усіх поріжу...

Підняв чобіт спід лави й почав ним жінку бити. Врешті натягнув на себе кожушину та й виходив з хати.

— Шоб я не дждав вертатися до цієї хати,—сказав уже на порозі.

— Йди, йди, слухай про Канаду³; гадаєш, що я піду з дітьми десь на край світа?..—навздогін сказала йому жінка.

* * *

Дмитриха топила в печі. Диму напхалося повна хата і вона все втирала сльози. Дим очі виїдав.

Баба на печі стогнала.

— Коби то літо. Порозходилися б по роботі, то й не гризлися б накупі. Сонечко б порозводило геть по полю. А так... пекло в хаті. Боже, боже, не тримай мене більше на світі, бо видиш, що нема як жити...

Діти бігали по хаті. Але як хто здубонів у сінях, то вони тікали на піч до баби. Тоді лица їх робилися помучені і пригноблені. Все удавали спокійних, бо боялися, аби тато не бив. Але як до хати не входив тато, то вони знов злізали з печі, щоб гарцювати по землі.

Так голуби спускаються цілим стадом на тік. А як мужик рпне хатніми дверима, то вони покидають зерно і, перепуджені⁴, злітають під небо.

1898 р.

¹ Каня — шуліка.

² Гредка — жердка під стелею вшати одяг.

³ Слухати про Канаду — слухати розмов про еміграцію до Америки

⁴ Перепуджений — переляканий.

ШКОДА

У Романихи заслабла корова. Лежала на соломі й сумно дивилася великими, сивими очима. Ніздрі дрижали, шкіра морщилася — дрижала вся в гарячці. Пахло від неї слабстю й болем страшним, але німим. В таких випадках найбільше жаль, чому худобина не може заговорити й поскаржитися.

— То очі видять, що вона не буде. Може би й поміг що, якби то кров, а то хтось кинув оком на неї, бодай йому повилазили, та й тепер нема ради. Здайтеся на бога — може вас потішить...— Так казав Ілаш, що знав до худоби.

— Ой, Ілашку, видко, що не буде, але як її не буде, то й мене не треба. Я цілий свій вік змарнувала, аби коровки дочекатися. Без чоловіка лишилася, син умер у війську, а я кривала¹ та робила і ніч, і день. Такі зимові ночі довгі, а я до днини пряду, аж мені пучки спухають, аж пісок в очах стає. Лиш один бог знає, як я той грей-цір гірко прятала, заки напратала...

— То, видите, бідному, то все так, а хоч би й руки зробив² по лікті, та й нічо з того не буде. Уже так є, та й що діяти? Треба якось так жити...

— Та й не знати, що своїй голові робити, та й що діяти, та й хто б мені раду дав?

— Ще кличтеся на яку днинку, аби-сьте службу найняли та й обідець зробили. Або дайтеся на відпуст³ до Івана Сучавського; кажуть, що багато помагає.

— Ой, вже я покликкала і на днинку, і на Зарваницьку матір божу і кличуся на Івана Сучавського.

— Може, кажу, бог вам поможе, як здастесь на нього. Най вам бог дасть якнайліпше.

¹ Кривала — мучилась, криваво працювала.

² Зробив — спрацював.

³ Дайтеся на відпуст — підіть на прощу.

І Ілаш пішов.

Романиха сіла коло корови й пильнувала її, щоб не загинула. Давала їй, що мала найліпше, але вона не хотіла нічого їсти. Лиш дивилася на бабу і жалю їй завдавала.

— Маленька, маленька, що тебе болить? Не лишай стару бабу без ложки молока. Потіш мене хоч трошки.

І гладила корову по чолі й попід горло, і голосила над нею.

— Де, де я годна стягнутися на другу?! Ані пучок зложити, ні голки примкнути вже не годна; де мені на старість за корову дбати?

Корова дрижала, а Романиха її накрила своїм кожухом і — чипіла¹ над нею розгорнена на морозі. Сама дзвонила зубами, але не відступала.

— А може це за гріхи так мене бог карає? Бо не раз я через тебе, небого, нагрішила. Десь межі трошки підпасла, десь гарбузик урвала, десь пасиночок уломила. Але я ніколи нікому молока не жалувала. Десь дитина занеможе, десь жінка у злогах, а я йду з горнятком та й несу молочка. Та й сирця я роздавала людям до кулешки. Господи, не карай мене тяжко... бідну одову. Нічо вже чужого не порунтаю², лиш даруй мені корову!

Отак до пізньої ночі Романиха голосила над коровою. Кропила її свяченою водою, але нічого не помагало. Вона розтягла ноги на цілу стаєнку й гонила боками, аж рикала. Баба гладила, обіймала, приговорювала, але таки нічого не могла вдіяти.

Місяць освічував стаєнку через двері, і баба виділа кожен рух корови. Вона, врешті, піднялася. Ледве держалася на ногах. Розглядалася по стаєнці, як би прощалася з кожним кутом.

Потім упала на солому і розтяглася, як струна. Романиха прилякла коло неї і шурувала її віхтем. Сама не знала, що з нею діється. Потім корова зарикала голосно і почала бити ногами. Романисі зробилося гаряче, жовто в очах, і закривавлена впала. Корова біла ногами і роздирала бабу на кавалки.

Обидві боролися зі смертю.

1898 р.

¹ Чипіти — сторожити, стояти, дрижати.

² Рунтати — рушити, зачіпати.

НОВИНА

В селі сталася новина, що Гриць Летючий втопив у ріці свою дівчинку. Він хотів утопити і старшу, але випросилася. Відколи Грициха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коли б лишень діти, але то ще й біда і нестатки. Мучився Гриць цілі два роки сам з дрібними дітьми. Ніхто про нього не знав, як він живе, що діє, хіба найближчі сусіди. Уповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом із дівчатами на печі.

А тепер все село про нього заговорило.

То прийшов він вечером додому та й застав дівчата на печі.

— Дедю¹, ми хочемо їсти,— сказала старша, Гандзуня.

— То їжте мене, а що ж я дам вам їсти? Аді, є хліб, та й начиняйтеся!

Та й дав їм кусень хліба, а вони, як щенята коло голої кістки, коло того хліба заходилися.

— Начинила вас та й лишила на мою голову, бодай її земля викинула! А чума десь ходить, бодай голову зломила, а до вас не поверне. Цеї хати й чума забоялася б!

Дівчата не слухали татової бес ди, бо таке було щоднини й щогодини, і вони привикли. Їли хліб на печі, і дивитися на них було страшно й жаль. Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі? Лишень четверо чорних очей, що були живі і що мали вагу. Здавалося, що ті очі важили би так, як олово, а решта тіла, якби не очі, то полетіла б з вітром, як пір'я. Та й тепер, як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потрїскають.

¹ Дедя — тато.

Гриць глянув на них із лави і погадав: „мерці“, і налякався так, що аж його піт обсипав. Чогось йому так стало, як коли б йому хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі й молився, але щось його тягнуло все глядіти на них і гадати: „мерці“.

Через кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запали всередину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітям бараболі, посоловив та й кинув на піч, щоб їли.

Як попоїли, то він сказав:

— Злізайте з печі, та підемо десь у гості.

Дівчата злізли з печі. Гриць натягнув на них драночки, взяв меншу, Доцьку, на руки, а Гандзуню за руку та й вийшов з ними. Йшов довго лугами, та став на горі. В місячнім світлі розстелилася на долині ріка, як велика струя живого срібла. Гриць здригнувся, бо блискуча ріка заморозила його, а той камінь на грудях став іще тяжчий. Задихався і ледве міг нести маленьку Доцьку.

Спускалися в долину до ріки. Гриць скреготав зубами, аж гомін лугом розходився, і чув на грудях довгий вогневий пас, що його пік у серце і в голову. Над самою рікою не міг поволі йти, але побіг і лишив Гандзуню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усієї сили кинув у воду.

Йому стало легче і він заговорив скоро:

— Скажу панам, що не було ніякої ради; ані їсти що, ані в хаті затопити, ані випрати, ані голову змити, ані ніці! Я кару приймаю, бо завинив, та й на шибеницю!

Коло нього стояла Гандзуня й говорила так само скоро:

— Дедику, не топіть мене, не топіть, не топіть!

— Та як просишся, то не буду, але тобі було б ліпше, а мені однако пацити¹ чи за одну, чи за дві. Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки крамарям, та й знов бідуватимеш. Як собі хочеш.

— Не топіть мене, не топіть...

— Ні, ні, не буду, але Доці вже ліпше буде, як тобі. То вергайся до села, а я йду мелдуватися². Аді, оцією

¹ Пацити — відповідальність нести, терпіти.

² Мелдуватися — заявлятися.

стежечкою йди, геть-геть аж угору, а там прийдеш до першої хати, та увійди та й кажи, що так і так, дедя хотіли мене утопити, але я випросилася та й прийшла, аби-сьте мене переночували. А завтра кажи: може би ви мене найняли до дитини бавити. Гай, іди, бо то ніч.

І Гандзуня пішла.

— Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як тебе пес надобає, та й роздере, а з бучком май¹ безпечніше.

Гандзя взяла бучок і пішла лугами.

Гриць заочував штани, щоб перейти річку, бо туди була дорога до міста. Вступив вже у воду по кістки та й задеревів.

— Мнеоца і сина і святого духа, амінь. Оче наш іже еси на небесі і на землі...

Вернувся й пішов до моста.

1898 р.

---

¹ Май — трохи, дуже, гей, ще.

СВЯТИЙ ВЕЧІР

Синя, як пуп, сиділа на печі посеред купи дрантя і безупину біла головою в стіну. На припічку сидів син бабин.

— А хоч би я продався, то топлива ні звідки вам не дістану, а хоч би й вкрав, то піймають. Сидіть на печі, обтулюйтеся в лахміття, як можете, та й тепла чекайте. В мене малі діти, та в'януть, бідолахи, на морозі. Аді, приніс вам хліб, та й горівки кришку, та й білу дранку, та обійдіть собі свята по-божому. А, може, ще люди вам що внесуть. Та й головою в стіни не бийте, бо нічого з них не виб'єте.

— Коли ж бо я, сину, такого морозу й такої студені не годна витримати. То аж у самих кістках я мороз чую. А головою я в стіну б'ю, бо я б на місці задеревіла, якби не біла.

— А ноги ніяк не стухають?

— Ноги, синку, як коновки, набреніли: ані їх погнути, ані їх зібгати.

Показала ноги, сині й блискучі, як скляні бервена¹.

— Я не годна ночі зночувати, такі ночі довгі-довгі, як коли б десять на одну склав. Всі оченаші зговорю, все поперегадую від найменшої дитини, та й дня діждатися не можу. Та й так гірко сидіти самому в такім студенім вертепі.

— Та коли б хоч бог змилувався, та муки вам довгої не дав, та й лежі гнилої, аби вас борзо спрятав.

— Ой, синку, я так тої смерті, як мами рідної, чекаю. Вночі то в кожний кут пролуплюю очі, чи де з кута не привидиться, бо як привидиться, то незабавки таки приходить. Але не привиджується.

— Там смерть прийде, але коли? А коні стоять; гай, скиньте дранку та най на вас сорочку натягну.

¹ Бервено — колода.

— Я, дитинко, замерзну, як ти мене в білу сорочку вбереш. Я рада, що цю на собі зогріла, та й, як якийсь казав, своїй нужі рада, що заплодила, бо все укусить, то от як тепліше в шкіру.

— Ви вже розум вистаріли... та же не будете на різдво в такій нужі сидіти.

Натягнув на маму сорочку.

— Недалекі ваші гони, кості, як мечі, із шкіри вилязять... коби борше.

— Та й я тото, синку, кажу, коби борше.

— Та святкуйте здорові.

— Йди, йди, бо то панська служба.

Дрижала на печі зі студені, і головою стіну біла.

— Тото добру дитину маю, тото ходить коло мене та й не забуває. Ніколи не встидався, що мама з торбою ходить. Благословлю тебе, синку, на все добре.

І рукою благословила.

Легесенько ковтала¹ головою в стіну, якби з радості, що сина доброго має.

— Слава-йсу!

— Навіки слава!

— Я вам, бабо, солодкої пшениці та й тіста принесла, аби -сьте за мою Марію оченаш зговорили.

— Прости-біг, небого, я зговорю оченаш за твою Марію.

Хрестилася синіми руками.

— Слава-йсу!

— Навіки слава!

— Надніс я ось де трохи пирогів, а ви за мою першу оченаш викажіть.

— Бо — да -прости, Андрію, я викажу за твою Катерину оченаш.

Шепотіла молитви.

— Слава-йсу!

— Навіки слава!

— Я вам, бабко, рибки принесла, а ви за нашу маму поклони вибнійте. В людей свято, а в нас, якби тіло ще на лаві лежало, так плачемо. Ще того свят-вечора вони нам вечерю лагодили.

— Я, сирітки, виб'ю поклони за вашу маму.

Дівчина, плачучи, вийшла, а баба продувала порох з печі, і цілувала землю, і поклони біла.

¹ Ковтала - стукала.

Дуже багато мисочок люди поназносили.

Вечір ловив за очі, і баби вже не було видно, лише її молитви розходилися з печі по хаті.

Галуззя грушки шморгало у вікна, а шибки дзеленькотіли.

— Колядуй мені, грушечко, колядуй, бо ніхто мені цього вечора не заколядує, такого великого вечора лише ти бабі колядуєш.

В руках держала плящину з горілкою.

— Я буду горівочку попивати, а ти мені файну колядочку колядуй та й мому синові, бо своєї мами не скидається¹...

Пила.

— Якби не він, та й би мене аж на весні найшли, якби сопуха² з печі аж на дорогу вдарила.

Пила.

— Ану, оцеї, грушечко, жіноцької, що каже:

Нова радість стала, яка не бувала,
Над вертепом зізда ясна світу засіяла...

Дрангивим голосом цілу коляду відколядувала.

— Тепер увесь мир, увесь рід колядує й веселиться, а я собі з грушечкою, ми обидві собі. А оцеї, грушечко, стародавньої, мому Митрові.

Віншую тебе щастям, здоров'ям, повій,
Повівав вітер, похилив явір стихенька.

Верещала, якби з неї хто паси дер.

— Оцеї мій старий любив колядувати. Видиш, старий, а я собі без тебе п'ю та гуляю, та й колядую Твоя грушечка зі мною колядує. Ой, я вже з тобою ні, ой, ні! Я не твоя вже газдиня...

Пила.

— Ой, не твоя! Я собі без тебе раду дала, я собі торби пошила та й між люди пішла. Як я з торбою за твій поріг переступила, то вже я не твоя газдиня, нема рихту³.

Пила.

¹ Не скидається — не цурається.

² Сопуха — сморід.

³ Рихт — право.

— Але як я вийшла, Михайлику, перший раз з торбою на дорогу, та й чула, що ти в гробі перевернувся, а мені від сонечка святого сором стало, та й вернулася до хати. Молитви старецькі говорила в твоїй хаті. Отаку ти газдиню лишив після себе.

Пи́ла.

— А тепер мене, чоловіче, пси з усіх сіл знають. а я їх твоєю паличкою відгоняю. Але я тим жебраним хлібом сина згодувала. Він мамі їстки внесе, він сорочечку мамі на плечі натягне, він мамі не скидається. За нього, старий, усі гріхи маеш мати прощені, за нього одного. Бо за твою газдиню ти ласки в бога не доступиш.

Напи́лася.

— Але ж я, старий, п'яна, але я помийниця! Коби мене тепер уздрів, то й душа б у тебе зрадувалася. Але ж би парив, але ж би бив! Лиш за кіски та голову між коліна та й в'язи надвоє. Бий жебрачку, та вона твою пам'ять з торбою світами рознесла! Бий, як суку, бий, най вона тобі до хати дідівських куснів не волочить!

Випи́ла решту.

— А припри ж собі, мой, газдиню, лиш таки йми за кіски та отак оту старицю...

Гати́ла головою в стіну, як скажена...

— Лиш таки отак, най креперує¹ торба громадська!

1898 р.

---

¹ Креперувати — гинути, пропадати.

КАМІННИЙ ХРЕСТ

I

Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, відтоді він мав усе лиш одного коня й малий візок з дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлею й нашильник, а на себе Іван накладав малу мотузяну шлею. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав, може, ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля або гній в поле, то однако і на коні, і на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцувалися¹, як струни, і однако з гори волочилися по землі. До гори ліз кінь, як по льоду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. З гори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивалася сіттю синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі.

Не раз ранком, іще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлеї не мав на собі, лишень йшов з правого боку й тримав дишло як би під пахою. І кінь, і Іван держалися крепко, бо обидва відпочили через ніч. То як їм лучалося сходити з горба, то бігли. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожне зілля і бадилля гойдалося, вихилтувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори, Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки й слинив, аби найти те місце, де будяк забився.

— Та цю ногу сапою шкреби, не то її слиною промивай,— говорив Іван спересердя.

¹ Моцувалися — натягалися.

— Діду Іване, а батогом того борозного, най біжить, коли овес поїдає...

Це хтось так брав на сміх Івана, що видів його патороч¹ зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сміхованців і спокійно тягнув будяк далше. Як не міг будяка витягнути, то кулаком його вганяв далі в ногу і, встаючи, казав:

— Не бійся, вигниеш, та й сам випадеш, а я не маю часу з тобою панькатися...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, якби два залізні краки² стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов із війська додому, то не застав ні тата, ані мами, лише хатчину завалену. А всього маєтку лишив йому тато букату³ горба, щонайвищого й щонайгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок, і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень. Ніхто не орав його і не сів, і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узявся своєю пайку копати і сіяти. Обидва з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком наверх. Часом на долішні ниви спадав з горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобою гряну, та по нитці розле-тишся, який же ти тяжкий!

Але, відай, ніколи не grimнув, бо шкодував міха, і поволі його спускав із плечей на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригоду:

— Сонце пражить, але не пражить, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноем наверх, аж шкіра з колін обскакує. Піт ізза кожного волоска просік, та й так мені солоно в роті, аж гірко. Ледве я добився на гору. А на горі такий вітрець дунув на мене, але такий легенький, що аж! А підіть же, як мене за минуту в понереці за-чало ножами шпикати — гадав я, що минуся!

Від цієї пригоди Іван ходив все зібганий у поясі, а люди прозвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки⁴ давав добрі. Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицки трави й обкладав свою частку довкола, аби осінні

¹ Патороч — клопіт, біда.

² Крак — гак, скоба.

³ Буката — кусок.

⁴ Політки — врожаї.

й весняні дощі не споліскували гною й не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старів я, то тяжче було йому, поламаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, що стрімголов у долину тручає!

Не раз, як заходяче сонце застало Івана наверху, то несло його тіль із горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тіль Іванова, як великана, схиленого в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тіль і говорив горбові:

— Ото ж ти мене, небоже, зібгав у дугу! Але доки мене ноги носять, то мусиш родити хліб! Нема задурно їсти сонце і дощ пити.

На інших нивах, що Іван собі купив за гроші, принесені з війська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходився.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви лиш раз у рік, на великдень ходив, і що курей зіцірував¹. То так він їх научував, що жодна не важилася поступити на подвір'я й иорпати гній. Котра раз лапкою дряпнула, то вже згинула від лопати або від бука. Хоч би Іваниха хрестом стелилася, то не помогло.

Та й хіба ще те, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був я наймитом, а потім вибув десять років у війську, то я стола не знав, та й коло стола мені їда не йде до трунку.

Отакий був Іван дивний і з натурою, і з роботою.

II

Гостей в Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав. Сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусів в кінці уступити.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горілки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дякую вам файно, газди і газдині, що ви мене мали за газду, а мою за газдиню...

Не договорював і не пив до нікого, лише тупо глядів наперед себе і хитав головою, якби молитву говорив, і на кожне її слово головою потакував.

¹ Зіцірувати — муштрувати.

То як часом якась долішня хвиля викарбутиє великий камінь з води і покладе його на берег, то той камінь стоїть на березі, тяжкий і бездушний. Сонце лупає з нього черепочки давнього намулу й малює по нім маленькі, фосфоричні зірки. Блімає той камінь мертвими блисками, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядить на живу воду й сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив його від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щастя.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волоссям, як гривою, кованою із ниток сталевих, і договориював.

— Та дякую вам красно, та най вам бог дасть, що собі в нього жадаєте. Дай вам, боже, здоров'я, діду Михайле...

Подав Михайлові порцію і цілувалися в руки.

— Куме Іване, дай вам, боже, прожити ще на цім світі, та най господь милосердний щасливо запровадить вас на місце та й допоможе ласкою своєю наново газдою стати!

— Коби бог позволив... Газди, а прошу, а досягнуть же... Гадав, що вас за стіл пообсаджую, як прийдете на весілля синове, але інакше зробилося. То вже таке, що за що наші діди та й тати не знали, то ми мусимо знати. Господня воля! А законтентуйтеся¹ ж, газди, та й вибачайте за решту.

Взяв порцію горілки та й підійшов до жінок, що сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофійхо, кумо, я хочу до вас напитися. Дивлюся на вас, та й мені, як якийсь казав, молоді літа нагадуються. Де, де, де-е! Ото ви були хлоп'єнна² дівка, годна ви були! То ж я за вами не одну нічку збавив, то ви в танці ходили, як сновавка³, так рівно! Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану-ко, заживте та й вибачайте, що на старість танець нагадав. А прошу...

Глянув на свою стару, що плакала між жінками, і вийняв із пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітрися, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостей собі пильнуй, а плакати ще маєш доста часу, що так наплачешся, що очі тобі витечуть.

¹ Контентуйтеся — удовольняйтеся, угощайтеся.

² Хлоп'єнний — дужий, міцний.

³ Сновавка — прилад звивати нитки.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Щось би сказав, та най мовчу, най шаную образи в хаті і вас, яко гречних. Але рівно не дай, боже, нікому доброму на жіночий розум перейти. Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, газдине моя? То я тебе викорінував на старість із твоєї хати? Мовчи, не хлипай, бо тобі сиві кіски зараз обмичу та й підеш у ту Гамерику стрижена.

— Куме Іване, а лишіть же ви собі жінку, та же вона вам не ворог, та й дітям своїм не ворог, та їй банно¹ за родом та й за своїм селом.

— Тимофіюхо, як не знаєте, то не говоріть, ані дзелень! То їй банно, а я туди з вискоком іду?!

Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею, і бився в груди.

— Візьміть та вгатіть мені сокиру отут у печінки, то, може, той жовч трісне, бо не витримаю! Люди, такий туск², такий туск, що не пам'ятаю, що зі мною робиться!

III

— А прошу, газди, а візьміть же без царамонії, та будьте вибачні, бо ми вже подорожні. Та й мені, старому, не дивуйтеся, що трохи втираю на жінку, але то не задурно, ой, не задурно. Цього б ніколи не було, якби не вона з синами. Сини, уважаєте, письменні, так як дістали якесь письмо до рук, як дістали якусь напу³, та як підійшли під стару, та й пилили її, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорилося, лише Канада та й Канада. А як мене дотиснули, як я видів, що однако мене отут на старість гризтимуть, як не піду, то я продав усе що до кришки. Сини не хочять бути наймитами після моєї голови та й кажуть: „Ти наш тато, та й заведи нас до землі, та дай нам хліба, бо як нас розділиш, то не буде з чим киватися“⁴. Най їм бог помагає їсти тот хліб, а мені однако гинути. Але, газди, а мені, переломаному до ходів? Я зробок—ціле тіло мазиль, кості дрихляві, що заки їх рано зведеш до купи, то десять раз йойкнеш!

¹ Банно — жалко, сумно.

² Туск — туга, жаль.

³ Напа, мапа — географічна карта.

⁴ Киватися — рухатися.

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А, може, як нам дорогу покажете, та й усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна стільки народу здержати та й стільки біди витримати. Мужик не годен, і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема, і пше-ниці нема. А податки накипають, що платив лева, то тепер п'ять, що їв солонину, то тепер бараболю. Ой, ззолили нас, так нас ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вирвати, хіба лиш геть іти. Але колись на цій землі буде показнє, бо нарід поріжеться! Не маєте ви за чим банувати!..

— Дякую вам за це слово, але його не приймаю. Певне, що нарід поріжеться. А тож бог не гнівається на таких, що землю на гиндель пускають¹. Тепер нікому не треба землі, лиш векселів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фаермани², що за землею не згоріли. А дивіться-ко на ту стару скрипку, та пускати і її на гиндель! Та же то дуплава верба, кинь пальцем, то маком сяде! Та гадаєте, що вона зайде на місце? От перевернеться десь в окіп, та й пси розтягнуть, а нас поженуть далі, і подивитися не дадуть. Відки таким ді-тям має бог благословити? Стара, а сюди ж!

Прийшла Іваниха, старенька й сухенька.

— Катерино, що ти собі, небого, у своїй голові га-даєш? Де тебе покладу в могилу? Чи риба тебе має з'їсти? Та тут порядній риби нема що на один зуб узяти. Глядіть!

І натягав шкуру на жінчиній руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кості. Куди цьому, газди, іти з печі? Була ти порядна газдиня, тяжко працювала, не гайшувала, але на старість у далеку дорогу вибралась.

Аді, видиш, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам!

І показав їй через вікно могилу.

— Не хотіла йти на цю Канаду, то підемо світами й розвіємося на старість, як лист по полю. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобою перед цими нашими людьми випрощатися. Так, як шлюб ми перед ними брали, та так хочу перед ними випрощатися з тобою на смерть. Може, тебе так кинуть у море, що я не буду видіти, а, може, мене кинуть, що ти не видітимеш, то прости

¹ На гиндель пускати — торгувати, пускати в рух, в оборот.

² Фаерман — пожарний сторож, тут — розумний чоловік.

мені, стара, що тобі не раз догорив, що, може, тебе коли скривдив, прости мені: і перший раз, і другий раз, і третій раз.

Цілувалися. Стара впала Іванові на руки, а він казав:

— А то тебе, небого, в далеку могилу везу...

Але цих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач, як вітер, що спомежи гострих мечів повіяв і всі голови мужиків на груди похилив.

IV

— А тепер ступай собі, стара, межі газдині та пильнуй, щоб кожную своє дійшло, та напийся раз, аби я тебе на віку видів п'яну.

— А вас, газди, я ще маю на два гатунки просити. Десь, може, сини пустять в село на пошту, що нас із старою вже немає. То я би просив вас, аби-сьте за нас наймили служебку та й аби-сьте, так як сьогодні, зійшлися на обідець та виказали оченаш за нас. Може, пан біг менше гріха припише. Я гроші лишу Яковові, бо він молодий та й слухний чоловік, та не сховає дідів грейцер.

— Наймемо, наймемо й оченаш за вас викажемо...

Іван задумався. На його лиці малювався якийсь стид.

— Ви старому не дивуйтеся, та й не смійтеся з діда. Мені самому гей устид вам це казати, але здається мені, що би гріх мав, якби цього вам не сказав. Ви знаєте, що я собі на своїм горбі хрестик камінний поклав. Гірко я його віз і гірко його наверх висаджував, але поклав. Такий тяжкий, що горб його не скине, мусить його на собі тримати так, як мене тримав. Хотів я стільки пам'ятки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губ.

— Так баную за цим горбом, як дитина за цицькою. Я на нім вік свій спендив¹ і окалічився. Коби я міг та би його в пазуху сховав та й взяв з собою в світ. Банно мені за найменшою кришкою в селі, за найменшою дитиною, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очі замиготіли великим жалем, а лице задрижало, як чорна рілля під сонцем дрижить.

— Оцеї ночі лежу в stodолі та думаю, та думаю: господи милосердний, ба що я так глибоко согрішив, що женеш мене за світові води? Я ціле життя лиш ро-

¹ Спендити — перебути.

бив та робив, та робив. Не раз, як днинка кінчилася, а я впаду на ниву та й ревню молюся до бога: господи, не покинь мене ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба би не міг ні рукою, ні ногою кинути...

— Потім такий мене туск напав, що чиколонки гриз і чупер собі микав, качався по соломі, як худобина. А потім нечисте цукнулося до мене! Не знаю — і як, і коли вчинився під грушкою з воловодом. За малу хвилю був би затягся. Але господь милосердний знає, що робить. Нагадав я собі за свій хрест, та й мені геть відійшло. Ой, як не побіжу, не побіжу на свій горб! За годинку вже сидів під хрестом. Посидів, посидів, довгенько, та й якось мені легше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не виходить мені з голови. Таки його вижу, та й вижу, та й умирати буду, та й буду його видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки знав, та й на ньому забув, силу мав, та й на ньому лишив.

Одна сльоза котилася по лиці, як перлина по скалі.

— Та я вас прошу, газди, аби ви, як на святу неділю поле святитимете, аби ви ніколи мого горба не минули. Будь-котрий молодий най вибіжить та най покропить хрест свяченою водицею, бо знаєте, що ксьондз на гору не піде. Прошу я вас за це дуже гречно, аби-сьте мені мого хреста ніколи не минали. Буду за вас бога на тім світі просити, лиш зробіть дідові його волю.

Як коли б хотів рядном простелитися, як коли би добрими, сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишть же ви туск на боці, геть його відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз на-завше. Були ви порядний чоловік, не лізли натарапом на нікого, нікому не переорали, ані не пересіяли, чужого зеренця не порунтали. Ой, ні! Будуть вас люди нагадувати та й хреста вашого на святу неділю не минуть.

Отак Михайло розводив Івана.

V

— Вже я вам, панове газди, все сказав, а тепер хто мене любить, та тот буде пити зо мною. Сонечко вже над могилою, а ви ще порцію горілки зо мною не випили. Заки я ще в своїй хаті й маю гості за своїм сто-

лом, то буду з ними пити, а хто мене навидить, той буде також.

Почалася п'ятника, та п'ятника, що робить із мужиків подурілих хлопців. Незабавки п'яний уже Іван казав закликати музику, аби грав молоді, що ціле подвір'я заступила.

— Мой, маєте так танцювати, аби земля дудніла, аби одної травички на току не лишилося!

В хаті всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бесіда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусилося сказати, хоч би на вітер.

— Як я його випуцував¹, то був випуцуваний, котре чорний, то як сріблом посипав по чорну, а котре білий, то як маслом сніг помастив. Коні були в мене в ордунок², цісар міг сідати! Але грошей мав, ой, мав, мав.

— Коли б я учинився серед такої пустині... лиш я та бог аби був! Аби ходив, як дикий звір, лиш коби не видів ні тих панів, ні ксьондзів. Отоді б називалося, що я пан! А ця земля най западається, най і зараз западеться, то я не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярма запрягали, а нам вже куска хліба не дають прожерти... Е, коли б то так по-моєму...

— Ще не знаходився такий секвертант³, аби що з нього стяг за податок, ой, ні. Був чех, був німець, був поляк, — г..., пробачайте, взяли. Але як настав мазур, та й найшов кожушину аж під вишнею. Кажу вам, мазур — біда, очі печи, та й гріху за нього нема...

Всякої бесіди було багато, але вона розліталася в найрізніші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір і зойки і в жалісливу веселість скрипки врїзувався спів Івана й старого Михайла. То спів, що його не раз чути на весіллях, як старі мужики доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли б не лиш на руках у них, але і в горлі мозолі понаростали. Йдуть слова тих співанок, як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-на-раз зупиняється на кожному ярочку й дрижить подертими берегами, як перед смертю.

¹ Випуцувати — вичесати, вичистити.

² Ордунок — порядок.

³ Секвертант — збірник податків.

Іван та Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогнали, а вони вже не хотіли назад вернутися до них, навіть у гості.

Як де підтягали вгору яку ноту, то стискалися за руки, але так кріпко, аж сугавни хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахилювалися до себе й тулили чоло до чола й сумували. Ловилися за шию, цілувалися, били кулаками в груди й у стіл, і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жодного слова вимовити, лиш: „Ой, Іванку, брате; ой, Михайле, приятелю!“

VI

— Дедю, чуєте, то вже час виходити до колії, а ви розспівалися, як за добро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подався назад. Поклав Іван голову в долоні, і довго щось собі нагадував. Устав ізза стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір, инц, цвай, драй! Ходи, вберемося по-панськи та підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як входили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прорвалася, якби горе людське дунайську загаду розірвало,— такий був плач. Жінки заломили руки й так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось згори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло взяв Івана за барки й шалено термосив ним і верещав, як скажений.

— Мой, як ти газда, то фурни тото катранне¹ з себе, бо виполічкую² тебе, як к. . . .!

Але Іван не дивився в той бік. Ймив стару за шию й пустився з нею в танець.

— Польки мені грай, по-панськи, маю гроші!

Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, якби не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини й силоміць винесли обох із хати.

На подвір'ї Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обчепилася руками порога й приповідала:

¹ Фурни тото катранне — скинь оце лахміття.

² Виполічкувати — набити по лиці.

— Отож я тебе виходила, отож я тебе вигризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітрі, як глибоко вона той поріг виходила.

VII

Плоти попри дороги тріщали і падали — всі люди випроводжували Івана. Він ішов із старою, згорблений, в цайговім¹ сивім одінню й щохвилини танцював польки.

Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунявся й показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вибито й твоє намено.

Не бійся: є і моє, і твоє...

1899 р.

---

¹ Цайг — дешева матерія.

ПІДПИС

Мала Доця ходила лавою поза плечі газдів, що писали коло довгого стола свої імена. Кожний зі взору. Грубими руками оті писарі обходили з кожного боку, відки б найліпше їм почати. Грудьми притискали так до столу, що аж скрипів. Наука йшла тихенько, лишень чути було мляскання губів, як газди мочили олівці в роті. А білявенька Доця заглядала до кожного, чи добре пише.

— Доцю, ну, а подивися, як воно виглядає?

— Ще чепірнате, таке, як нечесане повісмо, ще пишть.

І газда пхав олівець у рот і зачинав знов писати.

— Ану-ж-ко, глипни на моє, бо я вже його чешу другий вечір, аж мені груди болять. Ану, читай, що я написав.

— Павло Лазиренко!

— Якурат я. Та так воно там стоїть, що кожний пізнає?

— Хто вчений, та й кожний.

І Павло почервонів із утіхи і оглядав карточку з усіх боків...

— Ану-ж-ко я ще раз його випишу.

І нахилився і слинив олівець.

Доця якось дуже поважно ходила поза плечі газдів; її мама дивилася з печі й утихомиряла хлопців, аби не верещали, бо дядьки позмилюють нумера.

На лаві сидів старий Яків Яримів і з великим вдоволенням дивився на оту науку. Врешті не міг видержати, щоб не заговорити. Дві години глядів із найбільшою увагою, а тепер не втерпів.

— Мой, газди, та лишть трохи на завтра, та же груди вам потріскають.

Газди підняли голови і як пришиблені виглядали.

— Вишукав я вам добро, та й маєте мені подякувати, а Доці маєте дарунок купити.

— Та хто вас на таке вгараїв¹?

— Біда мене на це нарадила.

— Яка біда?

— Векслі.

І старий Яків став розповідати вже сотий раз, як то було.

— Та же всі знаєте, що я на горілку не в'язав землю по банках, бо мене бог би скарвав. Але стара мене запхала.

— Яка стара?

— Ви, от, й молоді й учитесь, вижу, письма, та й нічо не знаєте. Входить з комори та й каже: „Мой, старий, та же муки нема, лиш зо дві мищині в міху“. А я подумав, подумав та й гай до міста писатися на сотку до заволічкового² банку.

— Прийшов я, знаєте, до того банку і кажу, що так і так: Не стало хліба межі діти, та й прошу, пана, вашої ласки та й божої позичити сотку.

— Грунт маєш?

— Є, пане, та же без ґрунту сьгодні ніхто не дасть.

— А стоїть на тобі?

— На мені.

— Табула³ чиста?

— Геть усе чисто.

— Довги маєш?

— Та десь між крамарями є, не такий то довг, лиш струп. Та вже за цю сотку й хліба межі діти кину, і крамарям рот заткаю.

— То принеси аркушок і аністрат⁴, та й підеш на засідання.

— Та коли прийти на те засідання?

— Говори до мужика, тебе самого на засідання не треба, лиш паперів.

— Вибачайте мені, пане, бо я не зрозумів, а папери — аді, ось де.—Та й витяг з пазухи, та й подав. Там, кажу, десь є все, бо я то докупки все складаю, всі письма. Я, видите, в тому не розумію нічо та все тото разом тримаю.—Перебрав він, найшов що до нього, та й каже: за тиждень прийди.

— Ходив я зо три рази, аж каже, нарешті, що є гроші ухвалені.

¹ Вгараїти — навести на думку, порадити.

² Заволічковий — позичковий.

³ Табула — урядові книги ґрунтові.

⁴ Документи на право власності на землю й витяг із ґрунтових книг, що на землю не записано ніякого довгу.

— А вмієш, старий, писати?

— Ей, де пане! У школі мене не вчили, у війську не був, та й цілком сліпий.

— То мусиш підписуватися в нотаря.

— Я, прошу, покладу знак своєю рукою, аді хрестик, а ви підпишіть...

— Не можна, каже, на векслях хрестів класти...

— А я в гадках став. Це як візьмуть вписове, як процент наперед відберуть, як нотареві заплатю, то й того капіталу мало що мені лишиться.

— Звертівся я по місті за ручителями, та й надібаю шевця, отого злодюгу Ляпчинського. Воно, біда, все никає по місті. Став я та й розказую за свою біду.

— Хлоп, каже, все дурний, гниє цілу зиму, та й би не навчився навіть своє порекло¹ на письмі покласти.

— А хоч ти—злодюга вічна і помийник панський, але слова добрі маєш,— погадав я собі та й побіг далі.

— Привів ручителів, підписались в нотаря, але з сотки тринадцять левів обірвали.

— Несу я ті гроші додому, а той швець мені з голови не вилазить. Злодій то злодій, але слушні слова говорить. Аді, рвуть шкіру, здіймають як з вола. Сотку ніби взяв, а додому що несеш?

На оцім місці все Яків плював і тепер плюнув.

— Кожний хоче від руки, кожний хоче дурнички, а то бо вже так стало тісно, що раз тісно.

— Поклав я гроші в скриню, а сам до Доці. „Ти, Доцько, діда навчи підписати наймення, най дід панам горло не напихає, бо воно напхане. Я волю тобі плахтиночку купити...“

— Та й навчила, а ви як по селі перечули, та й з діда насміхалися. Але прийшло до крутого, треба векслі підписувати, а ви за дідом до Доці. Я вам дорогу показав, що вже грошей не утрачатимете.

— Та вже не будемо,—відповідали газди,— та маємо вам подякувати та й Доці, нашій навчительці.

— Але маєте всі їй по дарункові принести.

— Та же певне...

Доцька сиділа на печі й дуже тішилася і мама її усміхалася.

1899 р.

---

¹ Порекло — прізвище.

Л А Н

Довгий такий та широкий дуже, що оком зідріти не можна. Пливе у вітрі, в сонці потопає. Людські ниви заливає. Як широкий, довгий невід. Виловить нивки, як дрібоньку рибу. Отой лан.

Зісхле бадилля бараболі шелестить на нім. Під корчем мала дитина. І хліб іще, і огірок, та й мищина. Чорний цвіркун дотулився ніжки та й утік. Зелений коваль держиться подалеки. Мідяна жужелиця борзенько оббігає дитину.

А воно плаче за шелестом бадилля. Та й звернулося і впало. Впало ротом до корча. Б'є ніжками, дуже пручається і поволеньки синіє.

А посеред розкопаних корчів спить мама. Як рана, ноги, бо покалічені, посічені, поорані. Прив'язана чорним волоссям до чорної землі, як камінь.

Сонце радо би цілу міць свою на її лиці покласти. Не може її підвести та й за хмару заходить.

Чорний ворон знявся, облітає, облітає та й криче.

Врешті зірвалася. Наслухає, наслухає.

— Ото я! Коло роботи спати!

Взяла рискаль і копає, раз - попри - раз корчі розриває.

— Добре, що спить. Така мука, така мука йому та й мені з ним. А заробити треба, бо взимі ніхто не дасть.

Нагнулася та й копає, борзо, хутко. А той корч обминає. Стільки спокою, доки спить...

1899 р.

СКІН

Як глуха осінь настала, як з ліса все листя опало, як чорні ворони поле вкрили, то тоді до старого Лесья прийшла смерть.

Умирати б кожному, смерть не страшна, але довга лежача — ото мука. І Лесь мучився. Серед своєї муки він то западався в якийсь другий світ, то виринав із нього. А той другий світ був болюче дивний. І нічим Лесь не міг опертися тому світові, лишень одними очима. І тому він ними, блискучими, змученими, так ловився маленького каганця. В'язався очима, держався його, і все мав страх, що повіки замкнуться, а він стрімголов у невидимий світ звалиться.

Перед ним на землі сини й доньки покотом поснули, не могли стільки ночей не спати. Він держався каганця всією міццю й не давався смерті. Повіки великим тягарем зайшли понад очі.

Він видить на подвір'ї багато малих дівчат, кожна в руці жмінку квіток тримає. Всі глядять ід могилі, смерті виглядають. Потім усі очі повертають на нього. Хмара очей, синіх і сивих, і чорних. Та хмара пливе до його чола, гладить його й простужує...

Продер очі, взяв жилу на шиї між пальці, бо голову з пліч скидала, і погадав:

— Аді це ангели перед смертю показуються.

А як він гадав, то каганець утік сперед очей.

Поле рівне, далеке, під сонцем спечене. Воно води просить, дрижить, і всіляке зілля до себе клонить, щоб з нього води напитися. Він оре на ниві й руками чепіг не може вдержати, бо палить його спрагнота в горлі. І волів палить, бо ротами вогку землю риють. Руки від чепіг відпадають, а він падає на ниву, а вона його на вуголь спалює...

Каганець випровадив його з того світу.

І не раз та й не два я на полі без води погибав, у бога все записано!

І знов запався.

По кінець стола сидить його небіжка мама та й пісню співає. Потихо та сумно голос по хаті стелеться й до нього доходить. То та співанка, що мама йому маленькому співала. І він плаче, і болить у серці, і долонями сльози ловить. А мама співає просто в його душу, і всі муки там з тим співом ридають. Мама йде до дверей, за нею й спів іде, і муки з душі.

Та й знов каганець показався.

— Мама з того світу має прийти та й над своєю дитиною має заплакати. Таке бог право їм видав.

Ноги тріскали від студени, він хотів на них кожущинку накинути, та й серед того очі йому згасли.

Горлаті дзвони над ним дзвонять, крисами голови доторкають. Голова йому розскакується, зуби з рота вилітають. Дзвонові серця відриваються від них і падають йому на голову й ранять.

Роззявив очі страшні й безпритомні.

— Я помінив¹ купити дзвін, аби по селу вогонь вистив, але роки були ціпко тісні, та й я все не витекав². Прости мені, господи, милосердний.

І наново скотився у пропасть.

Згори, з височенної високості, снопи ячмінні кербутом³ на нього падають. Падають і закидають його. Остина лізе в рот, у горло. Палить червоними іглами й вся коло серця сходиться і пече пекельним огнем і ріже в саміське серце...

Розвів очі, вже мертві й безсвітні.

— Мартинові не давали заробленого ячменю і той ячмінь мені смерть робить.

Хотів крикнути на діти, щоб Мартинові ячмінь віддали, але крик крізь горло не міг продертися, лиш гарячою смолою по тілі розходився. Вивалив чорний язик, запхав пальці в рот, щоб голос з горла вивести. Але зуби клацнули й заціпилися, і пальці затисли. Повіки впали з громом.

¹ Помінив — дав обітницю.

² Витекати — спромогтися, мати змогу.

³ Кербутом падати — перевалюючись.

Вікна в хаті отворяються. До хати всотується біла плахта, всотується без кінця й міри. Ясно від неї, як від сонця. Плахта його вповиває, як маленьку дитину, вперед ноги, потім руки, плечі. Туго. Йому легенько, легенько. Потім залізає в голову й скорбоче в мозок, всотується в кожний сустав і м'якенько вистелює. А на кінець горло обсотує все тугіше, все міцніше. Вітром довкола шиї облітає і обсотує, обсотує...

1899 р.

МОЄ СЛОВО

Білими губами упівголос буду вам казати за себе.
Ні скарги, ні смутку, ні радості в слові не чуйте!

Я пішов від мами в біленькій сорочці, сам білий.

З білої сорочки сміялися. Кривдили мене й ранили.

І я ходив тихонько, як біленький кіт.

Я чув свою підлість за тихий хід і кров моя дитяча
з серця капала.

А спав я у наймленій хаті, посеред брудних туловищ,
сплетених розпустою.

Листочок білої берези на смітті.

.....

Я скинув мамину сорочку. Мій дитячий світ і далеке
покоління мужицьке лишилося за мною.

Передо мною стояв новий світ, новий і чорний.

Я ловився за його поли, а він згідно глядів на мене.

Як жебрак маленький.

Я зацікавив був з болю. І мовчав я довгі, довгі роки.

Мої слова невимовлені, мій плач недоплаканий, мій
сміх недосміяний!

Лягли ви на мене, як лягає чорне каміння зламаного
хреста на могилу в чужині!

.....

Я найшов товаришів.

Вони погодилися з новим світом. Я говорив їм про
свій покинений і про новий, що кривдив нас.

Казали, що брешу.

А я рвався і падав в болото із знесилля і не уступав.

Сказали, що я брехун іще раз. І покинули мене.

А як я плакав, то мама ридала:

— Ти сам із собою будь, бо пани тебе не приймуть,
не покидати було мене.

І лишився я, як корч лугу серед поля.

Я сидів посеред піль.

Мої думки снувалися довгими скибами плодючої ріллі.
Ссали землю й годували мене самотою.

І ще приносили солоний піт і тихі пісні, що снувалися за орачем, за плугом і за погоничем. І поїли мене тим спокоєм, що мріє над ярмами волів у плузі.

Бачив я ще маленькі вогники між маленькими пастихами й вівці по полю.

Я тут буду, як буйний вітер, панувати, заспіваю свою пісню!

Я сотворив собі свій світ.

Праворуч мене сине поле і чорні скиби, і білий плуг, і пісня, і піт солоний.

Ліворуч чорна машина, що з червоного рота прокльоном стогне.

А в серці моїм мій світ, шовком тканий, сріблом білим мережаний і перлами обкинений.

У своїм царстві.

Буду свій світ різьбити, як камінь.

Слово своє буду гострити на кремені моєї душі і, намочене в труті-зіллі, пускати буду наліво...

І слово своє ламати буду на ясні сонячні промінчики, і замочу його в кожній чічці, і пускати буду направо.

А свій камінь буду різьбити все, все! Аж на могилу свою його покладу, як мертву красу.

А вишня в моїх головах візьме всі мої болі на свій цвіт.

А в своїм світі я живу, живу!

Як безумний, бреду хмарою своєї фантазії.

Сто раз розпускаю сили своєї душі, щоб далекими світами відшукали мені щастя мое.

По тихім ставу моєї минувшини пливуть неводи сердечних моїх бажань, аби виловити всі ясні хвили життя мого.

Але неводи рвуться і не годні нічого зловити.

Вертають до мене помучені й без нічого,— як мужики з лану.

І я, сумтний, дрімаю на хмарах.

.....
А як грім трісне, то я здіймаю чоло вгору наново.
І лечу, лечу на чорних хмарах...
Золотою стрілою прорізую світляні висоти.
В чорний чупер ховаються звізди, як у чорну хмару.
Студені хмари від моїх очей теплим дощем спускаються на землю.

Але сонця дійти я не годен.
І падаю з високості в долину.
Як старий жовнір дерев'яними ногами блукає, так я блукаю.

.....
А крила гояться, і я знов лечу до сонця, до щастя.
І знов ріжу зводи небесні і падаю.

.....
Я був щасливий.
Коли я глядів дитиною на мамині очі, як по них сунулися тихесенько пречисті хмарки щастя,— я був щасливий.

А тепер на ті очі смерть долоню поклала.
А я шукаю щастя під небом і падаю...

1899 р.

ДОРОГА

— Я йду, йду, мамо.

— Не йди, не йди, сину...

Пішов, бо стелилася перед його очима, ясна і далека.
Кожні ворота минав, усі білі вікна.

Любив свою дорогу, не сходив з неї ніколи.

У днину вона була безконечна, як промінь сонця, а
вночі над нею всі звізди ночували.

Земля цвіла й квітами своїми сміялася до нього. Він
їх рвав і затикав у свій буйний волос.

Кожна квітка кидала йому одну перлу під ноги.

Очі його веселі, а чоло ясне, як керничка при піль-
ній дорозі.

.....

Аж людей спіткав.

Вбиті по коліна в землю, вони в безтямній многості
падали й здіймалися.

Чорними долонями стручували піт з чола й великими
руками ловилися землі.

Втома валила їх, вони душили за собою свої діти і
ревіли з болю.

Здіймалися і падали.

А ніч клала їх у сон, як каменів, одного коло одного.

Страшними лицами обернені до неба, як морем голов
проти моря звізд.

Земля стогнала під ударом їх серць, а вітер втік за гори.

.....

Він читав ті лица і велику пісню бсю на них.

З губів злизав слова, з чолів вичитав мислі, а з
серць виссав чувства. А як сонце родилося в крові й
цілувало поміж довгі вії їх очі, то в його серці поро-
дилася пісня.

Розспівалася в його душі, як буря, розколисалася, як мамине слово.

І став сильний і гордий. Вітер нагнув д'ньому всі квіти.

Ступав своєю дорогою даліше.

.....

Вона, як полотно, під ним угиналася.

Минав усі ворота, білі вікна помикали¹.

І знов людей побачив.

Стояли лавою. Перед ними колосисте море золота, поза ними діти в холоді снопів.

Вогонь їх пражив, залізо плакало в їх руках.

Полинялі пустирі небесні бездушно звисали над ними.

Всі в білих сорочках, як на великдень.

Але снопи пропадали знад дітей, і вогонь вжирався в їх білі голови.

Вони вгризалися знов у жовті лани.

.....

Читав їх розпуку і їх безсилу.

По їх чолах копалися рови один коло одного. Губи їх засихали і біліли. Серця заходили жовцю.

І пісня його душі згіркла, як зігнила пшениця.

Очі його помутніли, а чоло його подобало на скала-мучену керничку при дорозі.

Сила його і гордість впали на тверду дорогу.

Отруївся.

Пішов своєю дорогою, як птах, що своїх крил на собі не чує.

.....

На свіжій ріллі, під веселою дугою, стояла його любов. Земля радувалася її білими слідами.

Як безсильна дитина, протягнув до неї руки.

— Ходи!

— Не можу, бо ти отруя!

Захитався, а як прожер свій засуд, то поклав на чорну ріллю окрушки своєї пісні і поволікся даліше. Йшов, як тінь спорохнявілого дуба перед заходом сонця.

Дорога темна, як сліпому, молоденькому каліці.

.....

Одного дня спотикнувся на гріб своєї мами.

¹ Помикати — швидко пересуватися, миготіти.

Заридав сухими очима і впав.

Зарив чоло в могилу і просив маму, аби його назвала так, як він був ще дитиною.

Одно маленьке слово, аби сказала.

Довго просив.

Потім поклав голову на хрест і почув від нього мороз.

Здригнувся, поцілував могилу в маленьку яблінку й поплівся безіменний і самотній.

.....

— Боже, ти подаруй мені решту моєї дороги, бо я не годен уже йти!

І скакав з могили на могилу, як осіннє перекотиполе.

Аж як перейшов сто гробів, то сотий перший його був.

Припав до нього, як давно до маминої пазухи.

1900 р.

ДАВНИНА

Вони всі троє вже в могилі, вже давно над їх гробами вишні цвітуть і родять, і хрести лубові в їх головах похилилися. Померли давно: дід Дмитро, баба Дмитриха і дяк Базьо.

Дід Дмитро поклав на грунт¹ чотирьох синів. А як їх поклав, то лишився в старій хаті сам з бабою. Не лише з бабою, але з волами, з коровою й кількома моргами поля. То коло хати й коло волів ходив дід, у хаті поралася баба, а поле сіяли сини, а збирали бідні люди за сніп і за третину. Дід ходив коло волів, напоював, чесав, замітав стайню й подвір'я й вити́нав коло плотів будяки. Але найстарша його робота, то була така: він вилізав на стаєнний стрих² й перекидав там старі плуги, борони, драбинки, ярма; деревні отої немало призбиралося за п'ятидесятилітнє газдування. І все щось він з того стриху скидав на землю й волік перед хату на мураву. Оглядав, пробував і направляв. Це була його найлюбіша робота. Він, відай, нагадував собі давні літа коло тої роботи, і тому, відай, так вона йому прийшла в смак. Як не чесав волів, то, певно, майстрував коло старого ярма або коло старого плуга.

Воли годував три роки. По трьох літах вигонив їх у місто на ярмарок. Брав за них чотири сотні, за двісті ринських³ купував другі, молоді воли, а дві сотні ховав у стару податкову книжку і замикав до скрині.

Збіжжя не молотив по кільканадцять років, і подвір'я його було закладене довкола стіжками. Найстарший стіжок був чорний, той під ним сивий, менший від цього сивавий, тогідний⁴ білий, а сьогорічний жовтий, як віск.

¹ Поклав на грунт — відділив від себе на другу садибу.

² Стрих — горіше.

³ Ринський — монета менша як карбованець.

⁴ Тогідний — торішній.

Щомісяця він смотрив ті стіжки, чи миші їх не поїли, або чи не стухли. Витягав з них з кожного жменю стебелю й нюхав, і дивився, чи володка¹ не зсічена. Як котрий треба було змолотити, то кликав молотників, і знов ховав гроші в податкову книжку і замикав на колодку.

До церкви ходив щодругої неділі, бо перепускався зі старою: вона на першу богородицю, він на другу, вона на великдень, а він на різдво. У свою неділю вилізав на хатній стрих і скидав відти до сіней великі чоботиська і маленькі. Великі були його парубоцькі, шлюбні, ще з молодих літ газдування, маленькі були його синів, як ще в нього росли хлопцями. З тими чобітьми він сідав на призьбу і витирав їх шматиною від пороху й смарував дьогтем. Одні вбирав до церкви, а решту складав рядочком проти сонця, щоб масть зайшла. А бабі наказував, аби вона не лишень чесала воли, але щоб давала позір на чоботи, бо десь пес може зтягнути. В церкві бив поклони, давав на тацку запліснілі грейцері² і спочений виходив враз із людьми.

— Діду, ви забудете говорити,— казали люди.

— Моя верства вимерла і на війнах погинула, я не маю з ким говорити.

Як вернувся додому, то їв або хліб з часником, або солонину, як не було посту. Солонини в коморі стояло три бочці. В одній трилітня, жовта і м'яка, як масло,— це дідова бочка; в другій дволітня, півжовта, півбіла,— це бабина бочка, а в третій сьогорічна, біла, як папір— це була дитяча, бо діти лиш свіжу солонину любили. По обіді дід ішов дивитися до волів, потім викидав чоботи й чобітки на стрих і йшов під вишню спати. Отак дідові сотався день по дневі— мирно і супокійно. Ніколи його зуби не боліли, ані ніяка слабкість не терла, і ціле життя не бачив він коло себе ворожки.

Баба Дмитриха то була вогонь, не жінка. Любила дуже бесідувати, розмови розводити, бо не могла без того ані їсти, ані спати. До старого вона навіть не приступала, він мовчав заєдно, а як стара хотіла лиш три слові з ним забалакати, то він покидав стару борону або снасть і втікав від неї.

— Оце то старе доробало гадає, що його цілувати буду.

¹ Володка — колосок.

² Грейцер — копійка.

І плювала, і йшла до воріт або над став шукати жінок, ласих на розмову. А дід вертав до своєї роботи і бурмотів під носом:

— Видко діло, що вже постарілася, і лице як шкіра на старім чоботі, і волосся, як молоко, а язик не постарівся. Сто корців на днину перемолола би та й ще дивилася б, чи нема де других сто...

Бабі не дав бог доньки. Вона все надіялася за молодих літ дівки й старала для неї віно¹. Доньки таки бог не дав, а баба наткала та нашила стільки, що грядки під полотнами та коверцями вгиналися. Дід не раз аж говорив зі злості, кому вона стільки катрання² нашиває та натикає.

— Іди, старий, іди, не говори мені, бо я твоє дрантя, що черваки на стриху переїли, кину в огонь. Лиш ти мені втеркайся до моїх грядок, та й я зайду та й твої плуги і вози всі в піч!

Дід скулювався, як горобець, і тікав від баби, бо де ж він годен з бабою на край вийти. А баба сідала собі на лаву проти грядок і говорила сама до себе:

— У кожній перекладині є всього однако, там, і там, і там. Кожна невістка хай собі візьме хоч цю, хоч ту, бо кожна однака. А п'ята перекладина на церкву за старого й за мене, цієї не руш мені жадна, бо руки обітну.

В неділю, по полудні приходили до баби всі невістки з онуками. Такі чорнобриві, як гвоздики, такі червоні, як калина. Баба садила їх за стіл, давала сьогорічної солонини і балакала з ними й кудкудакала, як квочка між курятами.

— Як умру, то кожна собі забере одну перекладину з грядок, бо кожна однака, бо ви в мене однакі — мої діти. Але, якби дід аж по мені вмер, то аби-сьте жодна не важилася нитки взяти. Він би так забанував³, що зараз би вмер. Та й чоловікам наказуйте, аби вони йому із поду⁴ найменшої кришки не брали, бо він так любить, що без того днини не годен бути. Вони би його зарізали. Най пан-біг сохрانیть! А як я вму, то маєте всі штири надо мною голосити чудовими голосами, красними словами! Та й дід як умре, та й йому маєте голо-

¹ Віно — придане.

² Катрання — лахміття.

³ Банувати — сумувати.

⁴ Під — горище.

сити ще краснішими голосами, ще чудовішими словами. Він вам лишить грошей, що будете гратися в них.

Баба плакала, а невістки собі плакали, потім баба кожному цілувала й вела до другої хати показувати коверці. На подвір'ї гралися з дідом внуки, кожний мав від баби булку або яблуко і пильно дивився на яворовий старий ярем. Дід показував їм на ярмі різьблені плуги, воли, погоничі й казав, що вони також незабавки будуть іти в поле орати.

Як сонце заходило, то невістки зі внуками йшли додому, а баба їх виводила за ворота й там ще довго з ними говорила.

А третій межі ними дяк Базьо. Він не був їм ані сват, ані брат, лишень сидів з ними через город. Баба Дмитриха все носила йому обідати і вечеряти, бо він був одинокий і старий. Та, відай, ніколи не їв він бабиного обіду, бо все був п'яний.

— Базю, чого ви стільки тої горівки п'єте? Та же вона у вас колись запалиться.

— Бабко, Митришко, як я не маю пити, коли мені книжки в голові, як зайці, бігають. Кожний стих, кожна титла преться, аби її співати або читати, а мені голова розскакується. Всі зберуться, як хмара малих дітей, і хочуть в одні вузенькі двері пропхатися і дати себе чути. А моя голова, от яка маленька, ще й обстрижена, та де їх подіти? Добре, що ви свої діти порозкладали по городах, а мої всі накупі. То мушу я їх горівкою напоїти, аби вони попилися та й мені дали трошки супокою!

Баба журливо похитувала головою.

— Ого, яка наука страшна, то не ціпом махати!

І давала Базеві знов грошей на горілку. За те він не одної неділі приходив до бабиної хати й читав смішні книжечки. Сини і невістки помирали зо сміху від Луця Заливайка та від індики, що лишень стільки має розуму, що в хвості.

А одного разу Базьо прочитав їм таку страшну книжку, що баба і невістки розплакалися зі страху, а сини геть посоловіли.

— „Земля не дасть плодів своїх, на скоти ваші пошлю заразу і погинуть вам, а люди ваші потоплю. Дощі не впадуть на землю, а земля буде, як камінь, і не видасть плода із себе...“

Базьо і сам побачив, що трохи перебраз мірку, і на йшов у тій книжці такі слова:

— „Кто сей лист при собі має або часто читає, або з приліжностею слухає, або переписує, той сподобиться ласці божой... В котрім домі той лист находиться, там ані вогонь, ані вода, ані гром, ані ніяка злая річ зашкодити не може...“

Це трохи додало духу й Базеві, і бабі, і невісткам. Вони зараз дали дякові гроші, аби їм тоту книжку купив. За бабою і невістками подалися всі жінки з села і подавали дякові гроші, аби і їх хати були заасекуровані¹ від огню й грому. Дяк книжки накупив, ще й нову бунду² собі справив за одним заходом і нову порцелянову люльку. Потім щонеділі читав тоту книжку все в іншої газдині і бр'їв за то дві шустці³ на горілку і колач, щоб мав чим закусити. Вже небагато йому хибувало, щоб усі хати обчитати, бо лишилося лишень кілька бідних хаток під лісом, як Базьо заслаб. Кинуло його в дроз, потім у гарячку, потім, оповідають люди, що з рота вийшов маленький синій вогник, і Базьо богові віддав свою душу. Відай, горілка в нім запалилася. Досить того, що всі жінки за ним плакали і голосили, як за братом рідним.

Баба Дмитриха не довго банувала, бо сама восени пішла за дяком у ту далеку дорогу. Дід Дмитро таки не попасав довго без баби, бо й собі на весну помандрував на могилу.

Люди за них давно забули, бо то вже не нині, як вони померли. Лиш читальники⁴ не раз їх згадують, як зговоряться за початок читальні.

— То сам початок читальні заходить ще від старого діда Митра і від баби Митрихи, і дяка Базя. В їх хаті почав дяк перший раз читати книжечки. Ще й тепер десь попід сволоками заткнені „Божі листи“ та „Луці Заливайки“, але тепер ніхто вже їх не читає, минулися...

— Ой, минулися.

— І тотя трояка солонина минулася.

— Ого, конем не здогониш!

1900 р.

¹ Заасекурований — застрахований.

² Бунда — верхній короткий одаг з грубого сукна.

³ Шустка — 20 копійок.

⁴ Читальники — члени читальні.

ПАЛІЙ

I

Сільський багач Андрій Курочка сидів коло стола і обідав,— не обідав, а давився кожним куснем. Домашня челядь входила до хати, вносила заболочені цебри, сварилася, метушилася й виносила їх між худобу. Багацькі діти і слуги були брудні і марні. Вони двигали на собі необтесаний і тяжкий ярем мужицького багатства, котрий ніколи не дає ані спокою, ані радості ніякої. Сам багач найгірше томився в тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підганяв своїх дітей і наймитів.

Коло нього на лаві, під вікном, сидів його довголітній робітник, старий Федір.

— Я ніколи не маю такої щасливої години, аби я спокійно кусень хліба прожер. Бігаю та вганяю, та лиш десь уздрите, а я впаду та й здохну! А мені ж оця їда має йти всмак, як я знаю, що вони без мене в stodолі нічо не роблять? Лиш аби нажертися та день трутити. Що вже чужим казати, як свої діти та й вони не хочять робити. Я, бігме, не знаю, як цей нарід має на світі жити? Все піде на жебри.

І халасував, аж йому очі вилазили.

— А ви чого, Федоре, надходили.

— Ви не знаєте, які наші ходи? Зима йде, а я босіський, то дайте мені два леви¹ на відробок.

— А ви ж годні робити? Вже ваша робота скінчилася, Федоре.

— Най би я і не робив, лиш коби хто дав їсти задурно.

— Це не! Сьогодні задурно нема їсти, сьогодні і за роботу не варт дати їсти, така та робота. А казав я

¹ Лев — австрійські гроші, вартістю біля карбованця.

вам: найміть у мене дівку, були б ви тепер мали свої гроші.

— Коли ж бо не хотіла та й пішла до двора¹.

— Та же певне, хто не хоче робити, той пхається до двора, бо хоч їсти трішки, але мож валятися. Бідні люди такі настали, що лиш аби раз на день їв, але щоб нічого не робив, та й тоді рай! Як роблять так мають, так їм бог благословить. Сьогодні треба би у вужевку² скрутитися, аби щось мати... Та тих два леви я ще вам дам, що буду з вами робити, може якомсь відтрутите³, але більше не приходьте й не бануйте, бо не дам. Самі видите, що ваша робота ніпочому.

— Та я, Андрію, мушу коло людей тулитися, а де ж я подінуся?

— Дівайтесь, де хочете, а між газди ви вже нездатні. Шукайте собі служби в жида, або в пана... там робота легша.

— Ви мене файно радите. Як я силу коло вас лишив, аби я на старість ішов жидам воду носити?

— Задурно мені не робили.

— От, бувайте здорові.

І Федір вийшов з хати.

— Ну, та ці жебраки все б забрали! Таке воно кашливе та заслинене, що ціпа в руках не годно вдержати, та й ще воно кокошиться. Йди на зману голову! Гадає, що я гроші кую або краду!

Федір чалапав до своєї хати та не переставав шептати.

— А я ж, Андрійку, де силу пустив? Чи я її протанцював, чи я її пропив? Та же вся вона сіла в тебе, на твоїм подвір'ї. А я ж, Андрійку, де силу пустив?

В хаті скинув чоботи та й ліг на постіль. Лежав до самого вечора і без вечері заснув. Але ще півні не піяли, як він зірвався, гримнув клубами об дошки, знов ліг і знов зірвався. Через маленьке віконце гляділа на нього осіння ніч. Десь то й не ніч, але чорна жура, що голосила по вуглах хати і дивилася на нього сивавим, немилосердним оком. Вона його так зціпила, що він не міг рушитися, і показувала йому ніби образи на віконці, ніби привиди у воздуху.

Ото сидить він між маленькими паненятами, дозирає їх, пістує, а вони його тягають за чупер, плюють в лице...

¹ Двір — панська економія.

² Вужевка — шнур.

³ Відтрити — відробити.

То знов клячить він у церкві, в тім куті, де жебраки чолами об підлогу гримають. Він гримає ще голосніше, а всі жінки йдуть до нього й дають кожна по бохонцеві хліба. Він їх кладе у пазуху, кладе і стає такий широкий, що люди розступаються. А йому стид, стид, а чоло так болить!..

О, він іде городом Курочки,— не йде, а скрадається під стодолу. Витягає снопок із стріхи, насипає в нього з люльки ватерки¹ і тікає, тікає... Чує поза собою,— як коли очима видить, що спід стріхи вилизується маленький, червоний язичок, вилизується і ховається...

— Ой, йой, йой!

Той язичок зашкв його в самий мозок. Із усієї сили він освободився з невидимих в'язів, зрвався і подивився у віконце. Воно як кат прошибало його наскрізь. Знов звалить і буде мордувати своїми образами. Настрашився, не бачив ніякого виходу, звертівся, аби десь утекти. І перед ним ніби якісь ворота утворилися, йому стало легше, і він борзенько подався у них.

II

Може мав шістнадцять літ, як ішов зі свого села. Такої ясної днини, такого веселого сонця він ніколи вже не бачив. Воно пестило зелені трави, сині ліси й білі потоки. Оглянувся за селом. Коли б хто прийшов і сказав одно слово, та й вернувся би, ой, тото вернувся б!

— Він мене б'є, катує, їсти не дає, нічого на мене не покладе,— лунав його голос по зелених травах.

— Бодай же вас, тату, земля не прожерла!

І ще скорше пішов. Минув сільські поля, поминув ще два села, і з горба побачив місто, що вилискувалося проти сонця, як змії блискучий...

Всі дивувалися його силі і боялися. Пани не потручували, а робітники не побирали на сміх і не робили збитків. Шпурляв міхами, як галушками. Отак день від дня то з брики до шпіхліра², то з шпіхліра на брику.

— Хребет мені тріскає від тих міхів.

— Пий горівку, та затерпне.

І справді, від горівки хребет затерпав, як би рукою відняло.

¹ Ватерка — вогонь, жаринка з люльки.

² Шпіхлір — магазин, склад збіжжя.

А в неділю й свята йшов з товариством до шинку. Ті шинки стояли за містом, між селом і містом. Хто не мав уже примістя в селі, той вандрував насамперед сюди, а хто не мав що в місті робити, то вертався також сюди. Бо то не було ані село, ані місто.

Бували там забави по тих шинках.

Зразу пани з міста перед водили. Розповідали про свої давні достатки, про те, скільки з цсарської каси, що першого, грошей побирали, які шати носили. Мужики слухали, частували горілкою з великої пошани. Але як трохи підпилися, то виломлювалися спід їх моральної власті, і тоді панам приходилося круто.

— Ану, пани, охота! Хапайтеся за шиї та гуляйте нам тої польки, най ми видимо, як то між таким великим панством водитися.

Пани гуляли¹, мусіли. Мужики обступали їх колесом і реготалися, аж корчма дудніла.

— Гопа дзись!

— Іще раз!

— Полегеньку, плавно враз!

— Гов, доста! Тепер пийте горівку, забирайте свої панські воші по кешенях та й марш із корчми, бо мужики хочуть собі самі між собою погуляти.

І пани, як зайці, висувалися.

— Я тих панів умію ріхтувати², то таке легеньке, як пр'я: подуй, а воно полетіло.

— Мой, Юдо, давай вудку, давай пиво, давай гарак³, бо ми знаємося.

Шинкар борзенько накладав усього на стіл і зараз відбирав гроші.

— Ти, Безклубий, ти чого ревеш? За клубом? Пий та запри собі гямбу⁴, бо в мене забава!

Безклубий ще гірше заревів.

— Тихо, бо б'ю.

— Не руш!

— А то котрий, мо?

— А ти що за пан?

Фелір устав ізза стола і тріснув того напасного в лице.

— Ти в неділю переш? Та то гріх!

І ударом лавки звалив Федора на землю. Зробилися

¹ Гуляли — тут — танцювали.

² Ріхтувати — муштрувати.

³ Гарак — ром.

⁴ Гямба — губа, рот.

дві партії. В корчмі все заворушилося. Шинкар утік, горілка булькотіла на землю, столи і лавки почервоніли від крові і поламані падали. А в болоті зі слини, горілки й крові лежали обидві партії і стогнали. Лише Безклубий сидів у куточку і ревів, як віл, — не знати за ким і за чим.

Незабаром прибїгла поліція і тверезила голодників. З гіркою бідою підіймала на ноги, потім одним махом звалювала з ніг. Голодники падали, як дуби, а підносилися, як глина. Як їх протверезили, то провадили до арешту.

.....

Їхав дорогою поміж полями на бриці міхів. Пшениці і жита, як золоті й срібні гаї, під легким вітром до себе клонилися. По золоті і по сріблї плавали легенькі, чорні хмарки, як тонка шовкова сіть. Море сонця в морі безмежних ланів. Земля під колоссям лящала, співала, словами говорила.

— Мошку, на віжки, бо йду собі геть!

Зіскочив з брики і пішов межами, поміж житами. На вечір зайшов до Андрія Курочки.

— Ти, певно, або злодій, або лайдак, бо добрий не йде зі свого села і не блукає світами.

— Маєте видіти! Тато, що по панщині не пропили, то голодних років попродали та й прийняли зятя до сестри та й умерли, а зять доти бив, аж я втік від хати.

— А у вас, у бойків¹, бачу, коровами орють?

— Ні, то, відай, ще за нами є німці, то вони коровами орють.

— Та скинь постолі та винеси кожушину до хорім², аби-сь не напустив нендзи³, та й лягай. А церква у вас така, як у нас? І ксьондз є?

— Так саме, як у вас.

— Та буду видіти, який ти вдався. Не будеш порушливий, а роботи не боятимешся, то найму тебе.

Найнявся. Село пізнало його, що не злодій, що робітник добрий, що добре на себе старає, і прийняло за свого. А він пізнав, як котре поле називається, чиє воно, чи вимокає, чи висихає, котре в селі — найліпший злодій, котре — найбільший багач і зробився сільський.

¹ Бойки — українці, що живуть у підніжжя Карпат.

² Хороми — сїни.

³ Нендза — нужа, нечисть.

Прослужив кілька літ, а добрі люди почали його радити, аби став газдою.

— Ти не будь дурний, а як дає кавалочок города, а дівка годна й постарана, та й бери. А маєш гроші заслужені, а ще приробиш, та й клади собі хату. А най вона буде, як куча, але твоя! А чи дощ, а чи зима, чи таки так нема роботи, то вже ти не кукаєш ізза багацького вугла і не гниєш по яслах, бо ти маєш свій кут. Слухай мене, старого...

Оженився, будував хату і тріскав від роботи, від своєї й чужої. Носив дошки на плечах з міста, відробляв старі сніпки, що взяв на стріху, і заробляв гроші то на вікна, то на двері. Два роки минуло, заки поклав хату. Хатчина маленька, непоказна, виглядала між другими хатами, як би хто пустив між громаду гарних птахів маленьку кострубату курочку. Але Федорові вона і така була мила...

Минуло кільканадцять років, а перед Федорову хатчину принесли люди червоні хоругви. В хаті на лаві лежала його Катерина,— велика і груба, аж страшна. Федір тримав коло себе двоє дівчат: одинадцятилітню Настю й восьмилітню Марійку, і все їх питався:

— Що, доньки, без мами діятимемо? Котра з вас батькові обід зварить?

А як жінку положили в труну, то він заривав.

— Беріть її полегеньки, бо в неї тіло дуже зболене. Ой, Катеринко, я ще не встиг добре з тобою наговоритися, а ти огнівалася та й пішла собі від мене.

Він припав до небіжки і цілував її в лице.

— Люди, люди, я до неї ніколи слова не заговорив, я за роботою за неї забув та й за бесіду. Прости мені, Катеринко, приятелю мій добрий.

Плач жінок вибіг із хатчини далеко на село.

— Вона, люди, як пішла за мене, то так як під воду пірнула, ніхто її вже не видів між людьми. Аж тепер виринула між вами... на лаві. Я до неї ніколи марного слова не заговорив, і маленького...

І ще минуло кілька літ. Одного вечора прийшла зі служби Настя. Федір глянув на неї і зблід.

— Насте, небого, а ти ж сама, а чоловік твій де?

Настя заридала, заголосила, а він слова більше до неї не сказав. Аж як її відпровадив до міста на службу і розходився з нею, та тоді заговорив.

— Дай тобі, боже, дитинко, якнайліпше, але дивися, аби дитини не стратила, бо стиду вже не покриєш, а гріха неспасеного до купишся. Та переказуй, як тобі тут буде...

.....

А роки йшли, не стояли. Федір не випускав з рук ціпа цілу зиму, чепіг не викидав цілу весну, а коси ціле літо. Кості боліли, кінці їх стиралися й пекли. Але неділя ставала на порятунок, бо в неділю він йшов під вишню, лягав на зелену траву, а вона висисала в землю той біль. Та прийшов такий час, що неділя не могла направили того, що будні дні попсували, а трава не могла виссати того болю, що запікся в старих костях. А ще вселився кашель, що не покидав його ні коло коси, ні коло плуга, ні коло ціпа...

.....

Розвиднялося, віконце побіліло, а Федір вернувся з далекої мандрівки свого минулого життя. Вмився, помолвився і збирався йти до двора.

— Наймуся в пана від весни, візьму на чоботи й трохи орнарї¹ та якось я перезимую, заки піду до служби.

III

По селі білі вузенькі стежки всі хати до купи пов'язали, лишень Федорова хата стояла поза сіттю стежок, як пустка. Федір зимував, як ведмідь. Рано вставав на годину, щоб затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі. Чимдалі заводилося в зиму, тим він сходив на дитячий розум.

— Тепер, Федоре-небоже, встань та украй собі гріночку хліба, але тоненьку, панську, бо ти, вижу, згоднів.

Він сміявся, злазив з печі і країв хліба, та дивився до вікна, чи вона тоненька, панська. А темних зимових ночей він голосно, на всю хату, говорив страшні речі.

— Село вимерло що до лаби², а я собі гадки не гадаю, в той бік не дивлюся.

¹ Орнарїя — оплата натурою.

² Що до лаби — дощенту.

Але власні слова переймали його боязною, він пітнів зі страху й скакав з печі до віконця, щоб переконатися, чи в корчмі є світло. Уснокоївшись, він вертав на піч.

А як пробуджувався вночі зі сну, то не міг спам'ятатися, забував за себе і аж як гримнув кулаками до сво-лока, то приходив до пам'яті.

Тої зими його хатина заповонилося опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті, як збиточні діти. Вилітали до сіней і вистужували хату, вибігали крізь піч на стрих і товклися, аж стеля лупалася, дзвонили у вікна, аби його заманити надвір. Він не давався, намагався не боятися,— тоді вони вибігали на піч і щипали його, душили, й у рот онучі запихали. Одної ночі злетілися до хати всі чорти. Гуляли, аж хата дрижала, а вітер такий здійняли, що він замерзав на печі. Потім позасідали поза стіл і повивалювали з утоми язика такі самі, як той маленький язичок, що він його поклав під Курочкову стодолу. Він лежав як мертвий, аж як кури запіяли¹, то він ледве піднявся і зачав молитви говорити. Але й при молитві вони йому не давали спокою. Він не міг нагадати таких молитов, що їх найліпше знав,— він забував навіть хреститися. Ті мари так його змордували, що як прийшла весна, то він ледве дихав і побілів, як папір.

— Треба брати грошей, відки голова, та посвятити хату, бо тут нечисте злізлося з цілого села на купу. Випили з мене кров, що вітер мене з ніг ізгонить.

Як весняне сонце заблисло, то він смарував чоботи, латав сорочки, і плів волоки до постолів, і тішився, що раз уже піде до служби.

— Уберуся, вбуюся файно, та й до двора. Прошу вельможного пана, я мельдуюся до панської служби.

— Добре, Федоре,— десь відповідав йому пан,— ти, вижу, слухний чоловік, коли ти подлуг припису мельдуєшся².

І Федір, латаючи сорочку, солодко усміхався.

IV

Федір стояв насеред панського гумна й сумно дивився за рядом плугів, що висотувався з брами, як ланцюг, у котрім залізо спаювало м'ясо людське з м'ясом волів.

¹ Кури запіяли — півні заспівали.

² За приписом стаєш до служби.

— Уже моє орання скінчилося. Старе вогниво, та й викинули, бо ланцюг серед дороги урвався би.

Похитав головою та й пішов до стодоли брати свиням зерна. Через цілий день на гумні було тихо. Лише від наймитських хаток доходили крики бабів і плач дітей.

Якби хто з села повибирав щонайгірші хатки, а до них загнав щонайобдуртіших мужиків і найжовтіших жінок і додав ще голої дробини — дітей, і все те поставив близько себе накупу, — то мав би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями.

Федір з подвір'я дивився на ті хатки і щось заперечив головою.

— А де ж би я там ішов у таке пекло. Я собі буду спати у стайні, тепер зими нема. Не піду я туди, у тоту пропасть.

Увечері пішов до стайні. Коло ясел стояли воли двома довгими лавами і ліниво жували сіно. Коло кожних чотирьох сидів погонич і дозирає, аби під себе не викидали. Між тими лавами сиділи на землі плугатирі і сівачі. Латали собі постолі, стягали мотузками сердачи́ни і направляли істики. Кожний коло чогось нипав. Коло них присів Федір. Воли один по одному падали на солому, за ними переверталися в ясла погоничі, а за погоничами йшли плугатирі. В стайні запановував тяжкий відпочинок, що по втомі зораних ланів падає на стайню, як тяжкий камінь. Федір також засунувся перед воли.

— Свинарю, мой, а марш сперед волів межі свині. Ще тобі ліжко стелити. Твоя Марійка добре нас рихтує¹. Тікається, як сука, з фірманом та віддає йому щонайліпше, та ще й ти приліз на нашу голову. Марш сперед волів!

Федір виліз із ясел і ліг під брамою на в'язку соломи. Забута кривда в тій хвилині пробудилась...

— Гріх матимеш за мене, Андрію, гріх...

Стайня стогнала, позивала, зі сну говорила. Так тяжко дихала, якби десь глибоко в землі душилися тисячі людей.

— Молися за мене, най мене бог хоронить, най мене направить на ліпший розум, бо тебе спечу в огні, як пацюка, бо будеш три дні попіл за своїм багатством згортати...

Над ранок і він скотився у чорну пропасть стаєного сну.

¹ Рихтувати — приводити до порядку.

Федір потім ніколи не ходив до стайні й не говорив із наймитами. Спав у стодолі і не показувався на очі. По великодні Марія віддалася за фірмана і переходила з ним на службу до другого пана. Федір вийшов за ними за браму і попрощався.

— Маріє, а пам'ятай, що я хату при людях Насті відкажу, аби ти її не вигонила, бо вона, сарака¹, одна одиниця.

І вернувся. В хліві, щоб ніхто не бачив, заплакав.

— Тепер жий, з ким хочеш!

Тої днини впився і прийшов вечером до стайні.

— Мой, скарбов'яни², тепер мене не виганяйте, бо вже моя Марія помандрувала.

— Хто би вас виганяв, от лягайте та спіть, як-сте набрали повну голову.

— Певне, що п'яному добре спати, так і бог приказав. Але ти кажеш іти спати, а я тебе питаюся, де я маю йти спати. Як ти така мудра голова, то ти мені скажи, де маю йти спати?

Він аж носа Процевого дотулився, так близько при-сунувся зі своїм питанням.

— Де впадете, там будете спати?

— А якби я тут в яселця, га?

Він злобно засміявся.

— Я в ясла, а ти мене за гирю³ та в шию, та буком: а марш, старий псе!

Погоничі повилазили з ясел, щоб дивитися на комедію.

— Бий з ясел, бо ти тут гнів та й маєш зогнити, бо ти не знаєш, що то є чоловік, ти віл, ти хати ніколи не видів! Ти порядного чоловіка з ясел буком! Але ти мене питаєшся: а де ти, васпан⁴, дотепер був? А я тобі кажу: був я між людьми, любо мені було. Але ти кажеш: а чого ж тебе люди від себе прогнали? Отут гудз! А я тобі на це нічого не скажу, лиш три слові: нема в людей бога. А ти голова розумна та й усе вже знаєш...

¹ Сарака — бідолаха.

² Скарбовий — панський.

³ Гиря — грива.

⁴ Васпан — мосьпан, вельможний пан.

— Ідїть, старий, спати, не гнїть бандиги¹, а завтра підемо в село на вибір, то ми тих багатчиків трохи на-мнемо.

— Я на вибір піду і людям усю свою кривду скажу, але в ясла не піду, бо я там не маю гнити. Я знаю ліпше гатунок, як ти, я більше світа видів, як твій пан. Але чекай, я тобі буду казати, як на протокулі². Я був помийник шинкарський, я валявся попід шинкарські лави, по всіх криміналах. А бог най пише грїх, а я не боюся, я за все відповім, так відрубав, як першому-ліпшому. А мене хто на розум учив, га? Коли мене, лиш чим виділи, то тим били! Не бійся, я викажу, я вив'яжуся щодо крихти. Но, але дав мені бог такий розтулок у голові, що я повернувся назад до нашої віри. Як я уздрів його ласку небесну по полю, як жито просилося під серп і земля аж ціпала³: йди, Федоре, бери з мене хлїб, а я лишив шинкаря серед дороги та й пішов до божої роботи. Дякую господеві і до сьогодні!

Він хрестився, цілував землю і бив поклони.

— Прийшов я межи наші люди, а мені світ розтворився. То - то я з ними гарував!⁴ Оженився, поклав хату з цього мозиля. Вже має мені бути добре. Але грїхи треба відпокутувати, бог буком не б'є. Вмерла мені Катерина, ну, ніц, його воля, його розказ. Тішуся дітьми, годую, забігаю, вигодував. Я відгодував, а люди взяли та й знівечили. Пішла моя Настя ні-сяк, ні-так, пішла знов по наймах, а Марія, аді, помандрувала з отим ляхом. Бідуватиме. Але ніц, най мене бог скарає, як що кажу. Кара має бути!..

Він ймив пучками губи, і стиснув, аби проти бога не говорити.

— А я лишився босий. Іду я до нього у таку плюту⁵. Дай мені грейцер, най ноги вбую. А він мені каже: іди в найми. Прийшов я до вас, а ви мені марш! А куди ж я маю тепер іти. Карає бог, карають люди, караєте ви, а я стільки кари не годен витримати.

— Ідїть, діду, в ясла, ми вас просимо.

— Най буде кара на мене, я приймаю, але по правді. А ти ж би любив, якби я з твого хлїба всю м'якушку

¹ Бандиги гнути — говорити нісенітницї.

² Як на протокулі — як на слідстві.

³ Ціпати — пищати.

⁴ Гарував — важко працював.

⁵ Плюта — сльота.

виїв, й тобі лишив саму згорену шкірку! Правда, що ти б не любив, бо то не по правді?

Він роздер сорочку в пазусі, скинув її і шпурнув під воли.

— Тепер дивись, яку мені шкірочку багачі лишили. Та з чим тут жити, а що ж тут є вже карати?!

Він голий перевернувся на землю. Наймити його прикривали чим мали найліпшим.

VI

Коло громадської канцелярії стояли дві купи. Одна обдерта, чужа на селі, апатична, друга чиста, біла, охоча,— наймити й газди. З одної і другої купи хтось викликуваний заходив до канцелярії і голосував. Економ аж захрип, бо кожному наймитові мусів називати пана вїйта і шинкаря. Жандарми снувалися і усміхалися, як коли б мали перед собою дитячу забавку.

— Ну, хлопці, тепер уже вибрали сте пана, сідайте та й питимете горівку,— сказав економ. Газди здійняли галас.

— Ото вушивці, ото жебраки, ото худоба панська!

— Мой-ня, чуєте, як багачі риплять?

— Хай риплять, а ми пиймо горівку.

— Та пийте грань¹, пийте кров свою, злодюги.

— Ми горівку воліємо.

— Ото нам пани вишукали право, аби голодники розбоєм ішли на село.

— Ти, читальнику, ти гадаєш, що я не був у читальн. ? Та же й там бідний нарід стоїть коло порога. За столом сидить ксьондз, старші браття², багатчики, а дяк читає тоті газети, а ви покивуєте головами, як воли, ніби щось ви з того розумієте. А то один з другим такий дурний, хоч йому око виколи! То така читальня ваша, що багач за столом, а наймит коло порога. Так у церкві, так у канцелярії, так усюди. Та ми маємо з вами бути!

— Хлопська голова не до письма, а зад не до крісла. Наймити зареготалися.

— А тихо ж ви, невмивані, вперед вуші повибивайте, а потім учіть газдів розуму.

¹ Грань — огонь, жар.

² Старші браття — щось на зразок члена церковної ради.

— Мой, ти, Курочко, то ти також за людьми. Та же ти гірше жида! Чого горланиш?! Не бійся, твоє багатство піде марно. А нагадай собі, як я служив у тебе, та мене від твоєї роботи хороба нагріла. А чи ти мені за цілий тиждень виніс букаточку¹ хліба, або води напитися. То ти з людьми тримаєш? Я в тебе всю силу лишив, а ти мене вигнав босого на зиму. Таже ти гірше жида, бо то рахується не наша віра. Але пустять твої діти тото багатство, так що з нього сліду не буде. Ти, кальвіні!

Курочка гримнув Федора в лице, та так, що його обілляла кров, і він упав.

— Хлопці, ану, багача трохи намнецькаймо!

Ймили наймити Курочку, постояли за Курочкою газди, потекла кров...

VII

Федір лежав у своїй хатині на постелі. Очі його горіли, як грань, від червоних язичків, що тисячами вогників розбігалися по тілі й смажили його на вугіль. Ті язички, як блискавки, літали по всіх жилах і верталися до очей. Гриз кулаки, бив чолом до стіни, щоб огонь з очей випав.

Запалився, чув, що з нього бухає полумінь, хапався руками за очі. Один страшенний крик, надлюдський зойк! Язички вилетіли з тіла й прилипли на шибках віконця. Зірвався. Віконце червоніло, як свіжа рана, і ляло кров на хатчину.

— Все моє най вигорить! Все, що я лишив на його подвір'ї!— Він скакав, танцював, реготався.

Віконце дрижало, тряслося, і щораз більше тої крові напливало в хатчину.

Вибіг на поріг.

Зорі падали на землю, ліс скаменів, а десь спід землі добувалися скажені голоси і зараз пропадали. Хати ожили, дрижали, смажилися в огні.

— Я чужого не хочу, лиш най моє вигорить!

1900 р.

---

¹ Буката — скибка, шмат.

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ

I

Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печі рядком діти. Вони поспускали рукави, як стадо перепелиць, що спочивають, але все готові летіти. Куми зате сиділи, як вкопані, лишень руками досягали хліб або порцію горілки, але і руки найрадше не рухалися б, лишень спочивали б, зігнені в кулак на колінах. Нерадо вони брали хліб і порцію. Каганець блимав на припічку й потворив з кумів великі, чорні тіні і кинув їх на стелю. Там вони поломилися на сволоках і також не рухалися.

Коло стола схилений стояв Іван, господар хати й тато маленької дитини, що її охрестили.

— Будьте ласкаві, мої куми, та заживте ще по одній. Хоч це не горівка, а болото, але з мужиком то так мається: що де у світі є найгірше, то він має то спожити, що де в світі є найтяжче, то він має то виконати...

— На то ми роджені,— відповідали побожно куми. Як порція обійшла колю, то Іван її поставив лігма коло пляшки, бо боявся, аби не впала така маленька на землю.

— А закусить... Та й дивіться, який мене клопіт найшов у самі жнива, у сам вогонь. А я, бігме, не знаю, що з цього має бути?! Чи маю лишити жнива та й обходити жінку й варити дітям їсти, чи я маю лишити їх тут на ласку божу та й тягнути голоден косою? Бо вже моє таке має бути, бо в такий час ніхто до хати не прийде за великі гроші. На тобі, Іване, дитину та радуйся, бо ще їх мало маєш.

— Не марікуйте¹, куме, та не гнівить бога, бо то його воля, не ваша. А діти— піна на воді, щось на них трісне — та й понесете всіх на могилу.

¹ Марікувати — парікати.

— У мене не трісне, але там, де є одно, там трісне. Жебрак, аби таки не тулився до жінки, аби не дивився в тот бік, де жінка, то б найліпше зробив. Тоді й бог не дасть...

— Куме, ви це пусте говорите, так ніколи не буде, бо люди мають плодитися.

— Коби ж то люди, а то жебраки плодяться. А я тому кажу, що ти, жебраку, не плодися, не розводься, як миш, ти будь контетний¹, як маєш на хорбаці drankу, як маєш кавалок хліба, аби не був голоден, та як тебе ніхто по лиці не лупить. Як ці три діла маєш, то й має тобі бути добре, а від жінки геть уступися.

— Куме Іване, дайте трошки спокій, бо жінка, як мається звичай у такім інтересі, то їй не треба цього слухати, бо така бесіда не дає здоров'я. Колись іншим, ліпшим часом.

— Я вас дуже перепрошую за мою таку бесіду, але ви гадаєте, що я за неї дбаю, або за дітьми дбаю, або за собою я дбаю?! Бігме, не дбаю, най їх і зараз вихватає та й мене з ними. Овва, ото ж би ми втратили рай на землі й маєтки лишили!

Куми вже не обзивалися, не перечили, бо бачили, що Івана не переможуть, і хотіли, аби скоріше виговорився, бо борше їх пустить спати. Іван встав від стола, спинився насеред хати, спустив рукави так, як діти на печі, і почав до них балакати:

— Та чому не летите з моєї голови? Я вам розчиню й вікна, і двері, гай!..

Діти засунулися на піч так, що їх не було вже видно.

— Ади, сарана, лиш хліба та й хліба, та й хліба. А відки ж я тобі того хліба наберу? Та то би на дванадцятий сніп якийсь раз торгнути, то би якийсь раз схилитися, то з поперека вогонь у пазуху сиплеться. То тебе кожне стебельце в серце дюгне².

Це було до дітей, а тепер він звернувся до кумів.

— А увечір, лиш покажешся до хати такий, як віхоть, як мийка усотаний, а вони тобі в один голос... і жінка і діти: „Нема хліба!“ Та й ти не йдеш, бідний чоловіче, спати, але ти тягнеш ціп та й молотиш напотемки, аби завтра мали з чим іти в жорна. Та так тебе ціп і зва-

¹ Контетний — вдоволенний.

² Дюгати — колоти, шпигати.

лить на сніп, та й так деревієш до ранку у сні, аж тебе роса припаде. Та й лишень очі пролупиш, то зараз тебе та роса їсть, бо мало тебе біда їсть, ще вона вночі тебе найде. Промієш очі та й точишся на лан, такий чорний, що сонце перед тобою меркне.

— Іване, не журіться дітьми, бо то не лишень ви, але бог їм тато, старший від вас.

— Я з богом за барки не ловлюся, але нащо він того пускає на світ, як голе в терня?! Пустить на землю, талану в руки не дасть, манни з неба не спустить, а потім увесь світ кричить: „Мужики злодії, розбійники, душогубці!“ Зіпреться один з другим у церкві такий гладкий, що муха по ньому не полізе, та корить та картає. Ви — каже, — дітей не навчаєте страху божого, ви їх самі посилаєте красти, — ей, де я годен так ганьбити! А коби коло моєї дитини й мамка, і нянька, і добродзейка ходила, коби мені люди всього наносили, то і я б, єгомость¹, знав, як діти вчити! Але мої діти ростуть по бур'янах разом із курми, а якщо до чого прийде, отак, як тепер, то ніхто не знає, що вони цілий день їдять? Чи крадуть, чи жебрають, чи пасуть, а я відки знаю? Я косю ваші лани, та й забуваю не лиш за діти, але за себе не пам'ятаю. Ви б хотіли, аби я і ваші лани обробив, і діти щоб учив. А ви від чого? Так, люди, ви самі знаєте, яке наше життя...

— Знаємо, куме, знаємо, як не знати, коли самі в нім бродимо.

— Я на діти дивлюся, але я не гадаю, аби воно було чемне, аби вміло доладу зробити. Я лиш заглядаю, чи воно вже добре по землі ходить, щоб його упхати на службу, оцього я чекаю. Я не чекаю, щоб воно убралося в силу, аби путерії² набрало, аби воно коло мене нажилося. Коби лиш багач або пан отворив пащеку, а я його туди кидаю, аби лишень збутися! А потім воно бігає коло худоби, ноги — одна рана, роса їсть, стерня коле, а воно скаче та й плаче. Ти б йому завернув худобу, поцілував би його в ноги, бо ти його сплотив та й сумління тебе п'є, але минаєш, ще ховаєшся від нього, аби він не чув!..

Аж почервонів, аж задихався.

— Та й росте воно в яслах, під столом або під лавою, їсть кулаки, вмивається сльозами. А підросте,

¹ Єгомость — так зовуть попа в Галичині.

² Путерії набрати — путнім стати, набрати розуму, сили.

та й щось воно украде, бо воно ніколи добра не знало, та краденим хоче натішитися. Дивишся, іде до тебе жан-дар. Скує тебе, наб'ється, як товарину, бо ти тато злодієві, та й мусиш із ним бути у змові. Та й ти злодій навіки! Але це не решта, кінець ще напереді. Най би син, ваша дитина, а людський злодій, най би зогнив у криміналі¹, бо злодія не шкода. Най би! А то вони візьмуть здоров'я та й дають до шпиталю лічити, а потім пускають письмо до в'їта, аби тато платив кошта. З хати виганяють, під пліт викидають з бебехами. Ідеш до в'їта, по руках цілуєш: „Війточку, виберіть мене із цієї кари“. „Ти,— каже в'їт,— бідний чоловік, то можу тебе випустити, але яку я вигоду буду мати за твою вигоду?“ Стиснеш плечима, складешся, як цізорик² та й кажеш: „Місяць вам буду задурно служити...“ Так, чи не так, люди? Правду кажу, чи брешу, як пес!?

— Все так, цілий гатунок такий, одного слова не замилили³.

Іван дрижав цілий, чув на собі цілу вагу страшних своїх слів.

— Аби-сьте не казали, люди, що крянчу над головами своїх дітей, як ворон над стервом, не кажіть, люди, не кажіть! Я не кранкаю, я правду говорю, мій жаль кранкає, серце кранче!

Очі його запалилися, і в них появилася страшна любов до дітей. Він шукав їх очима по хаті.

— Бо виглядає так, що я свої діти геть позбиткував⁴, гірше як темний ворог. А я, видите, не позбиткував, я лишень прогорнув сперед очей сьогодні, і завтра, і рік, і другий, і подивився на мої діти, що вони там діють? А що я уздрів, та й сказав! Я пішов до них у гості, та й кров моя застигла на їх господарстві.

По хвилині:

— Якби до тої Канади не було морів, то я б їх у міх забрав та й пішки б з ними туди йшов, аби їх занести далеко від цього поругання. Я б ті моря берегами обходив...

Куми забули були за відпочинок, а тепер собі нагадали, борзо повставали і пішли.

¹ Кримінал — тюрма.

² Цізорик — складаний ніжик.

³ Не замилили — не помилилися.

⁴ Збиткувати — знущатися.

Рано.

Діти обідали на землі, обливали пазухи і шелестіли ложками. Коло них лежала мама, марна, жовта, і бгала коліна під груди. По чорнім, нечесаним волоссі спливала мука й біль, а губи заціпилися, щоб не кричати. Діти з ложками в роті оберталися до мами, дивилися й знов оберталися до миски.

— Семенку, ти вже наївся?

— Вже,— відповів шестилітній хлопець.

— То візьми віничок, покропи землю та й підмети хату. Мама не годна нахилитися, бо дуже болить у середині. Не кури дуже!

— Уступіться, бо через вас я не можу замітати!

Мама звелася й поволіклася на постіль.

— Семенку, а тепер файно вмийся, і Катруся, і Марія най вмийються, і побіжи в збанок води начерпнути, але не впадь у керницю, не схиляйся дуже!..

— Семенку, піди та нарви огірків у решето, щоб мама в горшку наквасила, бо я вижу, що буду слаба, та не будете мати що з хлібом їсти. Та й нарви кропу і вишневого листя. Та не сотай огірчиння, але рви попри саме біло...

— Семенку, здійми з грядок¹ сорочки, щоб я полатала, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, все робив, що мама казала, і раз-по-раз потручував молодші сестри і казав, що дівки не знають нічого, лишень їсти.

— Вони ще малі, Семенку, як виростуть, та й будуть тобі сорочки прати.

— Я наймуся та й там мені будуть сорочки прати, я їх не потребую.

— Не тішся, дитинко, службі, бо не раз будеш свої дні оплакувати.

— Аді, дедя² зросли в службі та й нічо їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкура буде тріскати від того росту. Але ти, Семене, не балакай, але збирайся татові нести обід. Він десь такий голодний, що очі за тобою продивив.

¹ Грядка — жердка під стелею, що на ній вішають одержу.

² Дедя — тато.

— Я мушу татову палицю брати, аби від псів обгнятися.

— А як загубиш, та й буде тато нас обое бити. Та не йди простоволосий, але візьми хоч татів капелюх.

— Той капелюх лише на очі падє, що не видко дороги.

— Вимий збанок та й сип борщу.

— Ви мене не вчіть стільки, бо я знаю.

— Семенку, а дивися, аби тебе пси не покусали...

III

Дріботів ногами по грубій верстві пороху й лишав за собою маленькі сліди, як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене порядно спарить. Але я собі заберу волосся так, як жовнір, та й буде мені лпше йти.

Поклав обід на дорогу і збирав волосся на верх голови, щоб приложити його капелюхом і виглядати, як обстрижений жовнір. Очі сміялися, підскачив і покотився дальше. Та волосся спід широкого капелюха зсунулося на потилицю.

— Це пустий капелюх, най-но як я наймуся, то я тоді собі капелюшок...

Лишень облизався. Пройшовши шмат дороги, він знов поставив обід на землю.

— Я змаляю собі велике колесо із шпицями.

Сів насеред дороги в порох і обводив довкола себе палицею, потім рисував промені в колесі. Далі зірвався, перескочив поза обод і побіг дуже зрадуваний.

До кожних воріт закрадався, зазірав, чи нема на подвір'ї пса, і аж тоді борзенько перебігав. З одного обійстя вибіг пес і пустився за ним. Семенко співорив¹, заверещав і сів з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидів, чекав пса, аби кусав. Потім зважився подивитись і побачив над собою чорного пса, що спокійно стояв коло нього.

— На, на, циган, на кулеші, але не кусай, бо болить дуже, та й штраф твій газда буде платити. Та він тобі ноги поломить за той штраф.

Щипав з платка кулеші, метав псові по куснику і сміявся, що він на воздуху хапає. Пес мав отворену морду і він собі рот отворив.

¹ Співорити — заверещати з переляку.

— А ти чий, шибенику, що пси по дорогах годуєш, а в поле що понесеш?

І якась жінка гупнула його в шию.

— А як, ви ще бийте, як пес хотів мене роздерти.

— А ти чий, такий чемний?

— Я Івана Петрового, але мама мали дитину та й слабі, а я мусю нести обід, а мене пси кусають, а ви ще б'єте...

— Ой, як я тебе біла... Куди ж ти несеш їсти?

— Татові несу на лан, коло ставу.

— Йди зо мною, бідо, бо я також несу туди обід.

Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варили, бо я ще не вмю, а Марія і Катерина ще менші від мене.

— Та не слаба мама?

— Чому не слабі, так качаються по землі, так стогнуть, що аж! Але я за них роблю...

— Ото, ти робітник!

— Ви не знаєте та й говорите пусте. Ану запитайтеся мами, який я розумний! Я оченаш знаю цілий...

Жінка засміялася, а Семенко здвигнув плечима й замовк.

За ним біг пес, а він нібито кидав йому кулеші і загулював іти за собою.

IV

Три дні опісля.

Посеред хати сидів Семенко і сестри, і корито з маленькою дитиною стояло. Коло них миска з зеленими, накришеними огірками й хліб. На постелі лежала їх мама, обложена зеленими вербовими галузками. Над нею сипів рій мух.

— Понаїдайтеся та й тихо сидіть, бо я понесу дитину до Василихи, аби поплекала. Тато казали, аби нести рано, в полудне й надвечір, а увечір вони самі вже прийдуть.

— Семенку, не переломи дитини.

— Я гадав, що ви спали. Тато казали давати вам студеної води і булку їсти. Марія така чемна, що вона тоту булку ухватила і вкусила вже раз. Але я набив та й відоймив. Їстимете?

— Не хочу.

— Тато зсукали ще свічку та й казали, що якби ви

вмирали, аби вам дати в руки і засвітити. Коли я не знаю, коли давати?..

Мама подивилася великими, блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсилий страх зішлись разом в очах, і разом сплодили дві білі сльози. Вони викотилися на повіки й замерзли.

— Тато рано в хоробах¹ також плакали, так головою до одвірка лунили. Заплакані взяли косу та й пішли. Взяв дитину й вийшов.

.....

— Семенку, щоб ти не давав Катрусю і Марійку, і Василька бити мачусі. Чуєш? Бо мачуха буде вас бити, відіди відгонити і білих сорочок не давати.

— Я не дам та й татові буду казати.

— Не поможе нічо, синку мій наймиліший, дитинко моя найзолотіша! Як виростеш, щоб ви між собою дуже любилися, дуже, дуже!.. Щоб ти помагав їм, щоб не давав кривдити.

— Як я буду служити та й буду дужий, то я їх не дам, я буду до них щонеділі приходити.

— Семенку, аби просив тато, що мама наказувала, аби вас любив...

— Іжте булку...

— Співай дитині, най не плаче...

Семенко хитав дитину, але співати не вмів. А мама обтерла долонею сухі губи й заспівала.

У слабім, уриванім голосі виливалася її душа й потихеньку спадала між діти і цілувала їх по головах. Слова тихі, невиразні говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полю, і ніхто їх позбирати не годен, і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагалася вийти з хати й полетіти в пусте поле за листочками...

1900 р.

¹ В хоробах — в снігах.

ВІСТУНИ

То будуть старі, бідні вдови, або їх внуки, або старі діди, що коло своїх дітей туляться й чують щодня, який вони тягар у хаті, або то будуть молоді жінки з малими дітьми, що їх чоловіки покинули й десь у великім місті за них забули. Вони будуть іти чередою в поле, минатимуть хрести, що тепер їх ніяка зелень не закриває, лишатимуть за собою блискучі, гладкі, сталеві дороги й будуть розходитися по сивих монотонних стернях, діти будуть шукати колосся, а старі тамтогорічних ковіньок.

І дід Михайло буде йти зі своїми внуками, з двома хлопчиками і з Оксаною, найстаршою між ними. Хлопці будуть, як лошачки, то перебігати діда, то лишатися далеко позаду, а Оксана буде все йти разом. Дід буде нести дрантиву, чорну верітку¹ на плечах і буде покашлювати, Оксана буде мати в руці хліб для хлопців і для себе. То буде саме полудне, а дід буде все казати Оксані:

— Це сонце, синку, вже з морозом.

Будуть вони йти, йти і зіпруться на одній ниві. Дід стане коло межі, Оксана піде серединою ниви, а хлопці почнуть шукати дуч² по полю, керничок ясних і батіжків та ножиків, загублених пастухами.

Оксана здійматиме кожний колосок, що надиле, і буде всі складати в ліву руку, а як жмут закрубіє, то вона буде його складати понад ярк, аби потім легко найти. Вишукувати буде долики, рови, бо там найбільше колосся. Сто разів на минуту буде схитатися і буде виглядати, як найшильніша робітниця. Згодом зачнуть їй поперед очі бігати жовті або сині плями, або одна половина ниви

¹ Верітка — ряденце.

² Дуча — дірка в землі.

буде така, як має бути, а друга половина буде вся зелена. Вона пристане, затулить долонею очі і буде хвилинку стояти, потім нагло візьме сперед очей руки, і вся полуда пропаде. Або вона заспіває співанку, — заспіває її собі лишень потихеньку з великим стидом і з ясною радістю, що вона вже може співати. Класти буде ноту до ноти і слово до слова з дрижачою непевністю, як мала дитина, що вчиться перший раз ходити й кладе білі ноги з радістю по землі. А що колос здійме, то співанку свою урве й наново її зачне з новим дрижанням тоненького голосу, як ото павутиння, що трясеться на стернях, а як прийде до краю, то сяде собі на пільній доріжці і підпре голову таким дуже маленьким кулачком, як головка будяка, що буде над нею шуміти. Тихеньке пророцтво її цілого життя...

Зато дід не буде сідати, але зігнеться дугою і почне кашляти.

— „І не знати, що то там не дає дихнути, аби розрізав груди та аби ту запеклу кров відти викинув, то може би ще прожив трохи“...

І буде далі витягати ковіньки, і буде кашляти й сідати. А попри роботу будуть налітати на нього думки за осінь, і за зиму, і за весну. Десь в голові заройться таке, що він забуде за ковіньки і за кашель.

— Як є чим пропалити взимі, то менше їсти хочеться. Рано собі встань, відмети сніг від порога, набери з шіпки¹ ковіньок, насип під піч, та й зараз у хаті веселіше. Катерина зварить кулешу, діти повстають, та й вже є для них гаряча ложка борщу, та й тепла піч, та й тобі, діду, між ними тепло. А як не мож ліпше, то і так добре. Ковінька, як суха, то вона дуже добра...

І він буде випорпувати далі з охотою і з більшою силою. Але гадка гадку буде здоганяти, і він їх не віджене.

— Коби-м не вмєр ще доти, доки хлопці підростуть, то мала би щастя, бо я би тото все межі люди розтрутив, щоб робило само на себе, а дурна жінка... що вона знає?.. лише плакати! Я би тото справив на дорогу ліпше від неї.

Тепер він закличе хлопців. Вони прибіжать до нього з видовбаним гарбузом.

— Мой-ня, а ви чому Оксані не помагаєте, а їсти хочете? Ідїть трошки коло неї грайтеся, бо їй скучно.

---

¹ Шопа, шіпка — сарай, повітка.

Хлопці підуть до Оксани, а дід буде далі сотати свої думи.

— Хлопці здорові, рослі, аби лиш дочекатися. Менший то штудерний¹ такий, як старий. Взимі то допоминається чобіт, бо каже, що на печі йому не добре, скільки сміху є з нього, що якби вмер, та ми б осиротіли...

Він буде глядіти на сонце, чи низько спустилося, і на ковіньки, чи досить їх назбирав. Потім закличе Оксану, щоб ішла помагати йому зносити ковіньки й оббивати їх від глини. Вони знесуть їх в одну купу й почнуть оббивати бучками. Стовп куряви підійметься над ними, дід буде кашляти, Оксана буде прижмурювати очі, а хлопці будуть їсти хліб. В цей час буде сонце над заходом. З довколишніх сіл припливуть на ниву звуки дзвонів і будуть стелитися разом із росою по стернях, по дорогах заблеють віви і загукають пастухи, по полю будуть орачі викидати плуги з борозен і ладитися додому. По долинах здійметься сива мряка, ворони будуть тягнути до садів у село, і пси будуть тікати додому, бо вже не будуть могли ловити перепелиць по полю.

Дід Михайло буде хреститися й збивати порох із сорочки і дуже кашляти. Потім напакує повну верітку ковіньок, внуки йому допоможуть її завдати на плечі і зйдуть на дорогу. Оксана буде нести свої сніпки колосся, а хлопці ховатимуть ті ковіньки, що впали з верітки, у пазуху. Заки² дійдуть додому, то пазухи їм міцно повіддуваються, а черева їх стануть чорнісніькі від пороху.

В селі вони всі подибаються: і бідні вдови, і їх внуки, і діди, і молоді жінки, що їх чоловіки покинули всі з ковіньками і зі сніпками колосся. Вони вістують, що осінь приходить.

1900 р.

¹ Штудерний — хитрий, кмітливий.

² Заки — поки.

МАЙ

Данило чекав біля білої брами, дивився в панський город, як злодій, і не важився зайти.

— Ніби я знаю, чи сюди можна йти. А як вибіжить та дасть у писок¹, а я звідки знаю, що не дасть?

То були біленькі, рівенькі стежки по панському городі, і він за них боявся бійки, бо лишень ними він міг до двора дістатися. Покищо чекав коло брами.

Всі мужики, багато їх мільонів, уміють чекати довго й терпеливо. Як пан є в канцелярії, то вони чекають стоячи. Аби їх було не знати як багато, то не дадуть за себе найменшого значка життя. Стоять тихенько, тварі² їх поволеньки бовваніють, а вираз з лица зсувається десь на плечі, під сорочку. В стоячій сні вони півпритомні і безмежно байдужі, а урядник посеред них подобає на чорну мушку, що в густий мед залізла. Крайньому, тому, найближчому до урядницького столу, найгірше, бо він не може запасти в цілковитий сон. Він щохвилини розтягає очі аж під чупер й оглядається неспокійно. За ним пролуплюють очі й оглядаються сусіди, і неспокій крайнього бушує аж до останнього, до того, що сперся до печі. Той крайній, як вітер на ниві, все неспокоїть усі колоски від дороги аж до суголовків.

Як пана нема в канцелярії, то вони сідають. Добро для них півгодинки спочити, добро, як хоч одна рука, або одна нога відпочине. Злізаються накуну й присідають собі всякі частини тіла. Одні канелюхи тримають осторожно, аби не зім'ялися. Як уже добре стиснуться, то починають до себе шепотом говорити:

— Якби так трохи покурив люльки?

¹ У писок — в обличчя.

² Тварі — лица.

— Лишіть геть!

— А тютюн маєте купований?

— В мене на городі росте.

— Не говоріть, бо ще хто почує та...

Тоді всі запихають руки в пазухи і засувають свої скрутки спереду пазухи аж за плечі, бо ану ж яка нужда пошукає. Шепоти стихають, лица деревіють, слина випливає з губів, а голови падають удолину. А як лучиться між ними який нетерплячий, то він так, як той крайній, не дасть всім спокійно на підлозі посидіти. Бо або рука йому затерпне, або якась біда його в сам хребет так ушпилигь, що він не видержить і порушиться. За ним заворушаться сусіди, і гармонія взаємного натиску пропадає. Починається уклад ніг і рук наново, і знов якась біда її руйнує.

— Такі люди нетерплячі, що господи,— скаже якийсь витривалий і зараз таки замкне очі.

Отак вони всі чекають, та так чекав і Данило коло брами, хоч був сам один. На нього спадала сонність і байдужість, і думки його мішалися одна поза другу. Як він ішов до пана, то мав дуже ясний план. Побачивши його, він мав скинути капелюх з голови і йти проти нього так, як бузюк по млаці¹ ходить... обережно, поволеньки, аби панського камінчика не вразити. Як наблизиться вже дуже, то має витріщити очі на пана й дивитися так, щоб пан собі погадав: „Це якийсь дуже бідний“. Потім приступить до руки, поцілує її з обох боків, дотулиться чолом долоні й трохи подасться назад. Спустить плечі в долину, шпурне капелюх поза себе на землю, обітре рукавом губи й стане говорити:

— Я прийшов до пана найматися. Переднівок² дуже прикрий, дітей маю четверо, а на то лишень латка городу. Найматися мушу, а роботу кожну знаю, бо я заробний чоловік. Та прошу божої ласки та й панської, аби погодилися та й би пан дали мені корець орнарії³ таки зараз, щоб дати жінці межи діти, а до служби я можу зараз ставати.

Перше слово пана буде:

— Ти, відай, злодій?

— Я, пане, ще чужого стебла не порунтав⁴.

¹ Млака — сіножать, луг.

² Переднівок — час перед новим хлібом.

³ Орнарія — плата натурою.

⁴ Порунтати — порушити.

— Чого брешеш, лайдаку¹, а то ж подумана річ, щоб мужик не крав?! Хіба ти не мужик?

— Я цілком простий мужик, але я чужого не люблю кивати².

— То ти, певне, пияк?

— Я з горілкою собі не заходжу, бо нема звідки.

— Гавкаєш, як пес, та ти б умер без горілки!

— Без горілки не вмер би, а без хліба то й можна.

— Ти з мудра мені відповідаєш, бо ти був у криміналі, та там тебе розуму навчили.

— А най мене бог боронить! Я половину віку свого збув, а ще моя нога в арешті не була.

— А нащо ж ти стільки дітей натеребив?

— То бог, пане, дає діти.

— То піп тебе такого навчив?

— Я з попом собі не заходжу, бо то гроші коштує, я й до церкви не ходжу, бо не маю в чім.

— То ти радикал³ та й не даєш попові з себе шкіру здирати?

— Я аби хотів що попові дати, то не дам, бо не маю, а він аби хотів здерти, то не здере, бо не має що здерти. Ми таки не сходимося...

Він знав наперед, що пан мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посміятися, аж потім він прийме на службу. Ішов певний себе, аж коло брами приперся. То був двір на другому селі, і він не знав, куди заходить до нього. А двір до того стояв на полі, і не було кого спитатися. І Данило чекав. Його ясний план затемнювався, він чухався в потилицю й несміливо заглядав у город.

— Вони тими стежками ходять собі на spacerок⁴, бо, аді, як усипали піском.

Його очі блукали довго, аж спинилися на павуні⁵, що блискотів перед двором.

— З оцього хвоста мав би якийсь грейцер, якби так забіг та обома руками замотався в нього... Не знати, чи м'ясо його добре їсти?

Він оглянувся по хатах.

¹ Лайдак — поганець, лайливе слово.

² Кивати — рухати, красти.

³ Радикал — член селянської радикальної партії в Галичині.

⁴ Spacerок — прогулянка.

⁵ Павун — павич.

— Цей має того поля доста та й робить коло хліба добре. Ба, де він того все подіває?

Його думки розліталися на всі боки.

— Весна така красна, така красна, що раз.

Чимдалі він нічого не спостерігав. Сидів, як стовп, і чув, що буде спати. Щоб не датися, він роздирав очі, потирав рукою лице і виглядав¹ на нещасливого борця, що от-от здасться на ласку і неласку ворога. За часок звалився одним боком до берега і, видко, хотів так урядитися, аби ніби спати, а ніби чекати. Потім потягнувся цілий і замкнув очі. Не проспався ще й одної цілої минути, як щось йому шепнуло:

— Спи, спи під панською брамою, то фірман² так упереже батою, що кров сикне!

Він зірвався, перестрашився, оглянувся довкола себе і станув, як підстрелений. Стояв секунду, махнув рукою і пішов від брами на лан. Заліз у траву й розложився до доброго сну. Привиджався йому пан, і його руки, і білі стежки. Пан йому десь казав, щоб поклав капелюх на голову, але він не хотів.

— Я, прошу пана, бідний чоловік, я не можу покласти капелюха на голову, бо я бідний, такий бідний чоловік...

Солодкий сон нагонив ті привиди, і він спав спокійно.

Сонце реготалося над ним, посилало до нього свої промені, пестило його, як мама рідна. Квіти цілували його по чорнім нечесаним волоссю, пільні коники його перескакували. А він спав спокійно, а чорні ноги і чорні руки виглядали, як прироблені до його цеглястого тіла.

1900 р.

---

¹ Виглядав — подобав.

² Фірман — візник.

ПОХОРОН

Спереду обдертий хлопчик, з біленьким ковніром під шиєю. В руках держить чорний хрест, і все глядить на нього. За ним такі самі чотири хлопчики несуть труну. На її вічку білий, тоненький хрестик, а ціла вона синя. В головах труни прибитий віночок із жовтобрудних цвітів. З оцих самих, що ростуть попри каміння на подвір'ях кам'яничних. Такий віночок, як калачик бідного мужика, що дає в церкві за прости-біг.

За труною плететься кілька жінок. По них не знати, котра молода, а котра стара. В руках тримають малі, погаслі свічки. Під пахвами несуть напівзів'ялі вазоники. То ті марні квітки, що ніколи сонця досить не мають і все з одного боку бруднозелені, а з другого ясно-жовті.

Під ногами мокре каміння, і мряка непорушна висить у воздуху.

Одна жінка плаче, а друга їй каже:

— Як був здоровий, то грався цілий день коло моєї будки. Порпався заєдно в тім рівці, що дощ викопав довкола будки, і витягав всякі камінчики. Курятко без квочки, ну, кажу вам, як курятко. І не брешу вам, але правду говорю, що кожного дня я вибирала черствіші булки і кликала його до будки. Він сідав коло мене і їв. Як він красно їв! Ручки такі маленькі, а він ними щипав мацінькі кришки та в ротик, у ротик. Най бог запише мені лишень ті булки, що я йому надавала.

Жінка плаче дальше.

— Осінь, осінь його доконала, сирий люфт¹ і студень. Бо ви цілий день не бували в хаті, а його різало без вас та й зарізало. А я приходила до нього і сві-

¹ Люфт — повітря.

женькі булки приносила, але він уже не їв. Водиці йому треба було раз-по-раз. Лежав, як рибка, і все ротик роззявляв. Потім посинів геть, а пашіло від нього вогнем! Якби хто під ним огонь розіклав, а його кісточки, як цолінця, накидав, аби горіли...

Ідуть усі помучені, зів'ялі, сіру мряку хрестом прорізують.

— Але він умер, мабуть, від тої канапи, що на ній лежав. Відки ви таку канапу дістали? Бігме, така, як гріб з подертих міхів. На такій канапі може здоровий умерти. Я би боялася тої канапи, якби сама з нею лишлася. Втекла б, або порубала б, ні, я б її в хаті не тримала.

— То канапа його тата, він на ній родився, то — спадок. Як вибирався з першого поверху, то нам її лишив.

— А де ж він тепер?

— Не знаю...

Маленький похорон завертає в другу вулицю. Чорний хрест завертає в другу вулицю. Чорний хрест обвився сивими цяточками мряки, хлопчики померзли, і баби ледве лізуть.

Ідуть серединою вулиці, як подерті тіні, чужі і незнайомі з ніким.

А цвинтар буде, лиш його крізь сіру мряку не видко.

1900 р.

С О Н

Присвячено Богданові Лепкому.

Спав твердо.

Ліс шумів, стогнав, тонкі шепти рвалися з маленьких галузок і падали разом із змерзлим інеєм. Так, як би маленькі дзвіночки падали.

Вітер вив, як гнаний пес.

Небо чисте, задубіле, а місяць такий на нім ясний, як на різдво.

Третильник¹ спав твердо Головою сперся на свою купу кукурудзів, а ногами на дві панські. Чорне волосся посвіло від інею; руда сардачина побіліла, міцні руки не чули холоду, а лице, спалене вітром, поцегліло.

Балакав крізь сон і за кожним словом випускав з уст сніп білої пари. Голос його йшов із вітром до ліса й бився довго від одного дерева до другого.

— Не рунтай² того, бо воно зароблене, ти від мене береш, доброго багача найшов...

Здійняв кулак, але він безсильно зсунувся на сухе бадилля.

— Я можу працювати, бо маю міцні руки, як кінське копито... Талапну раз, та й дух вискочив!

— Землю цілуй, де поступишся, бо вона, чи твоя, чи чужа, то ти з неї жиєш, своя родить і чужа родить... Певне, що правда, ой, допевне! Грунт... то спосіб до всього, як твій є. Він тебе загреє, і накриє, і погодує, і честь тобі поведе...

Закашляв, як у великі труби заграв.

— Як не маєш своєї ниви, то не маєш куди ходити, не маєш по чім... Нема, нема, о, нема...

¹ Третильник — той, що обробляє кукурудзу від третього снопа.

² Не рунтай — не зачіпай.

Поставив кулак під голову.

— Я довго бідив по чужім полі. Але бог мені вигодив; дай, боже, так кождому. Взяв та й дав. На тобі, каже, грінку землі, але не пусти, тримай... Зубами держи її, кохай, як коли жінку, щоб тобі під руку вдалася.

Капельюх впав з голови і з вітром покотився.

— Танаску, мой, а скинь капельюх, та же ти перший раз вийшов цієї весни в поле — так годиться... Як бог дасть, то буде пшениця. Калачі спечемо і дамо таким, що не мають з чого спекти... Дамо, дамо, як нам бог дає, то й ми дамо, дамо...

Ляг хрестом.

— Межу кортить також зродити колос, бо межа таки земля, вона ще ліпша... Я тобі по смерті лишу... Аді, як скатерть рівна, лиш чорна. Я тобі накрию в полі цією скатертею стіл, а ти Істимеш і бога молитимеш, що ти такого тата мав...

Весна красна, аді, ори собі, не роби сказів, а воли напій та й повертайся перед сонцем, бо за худобу більший гріх, як...

Збудився, ще почув своє послідне слово спросонку. Глянув на небо, потім обернувся за куражкою, погладив долонею по голих грудях, перехрестився.

— Така лють зараз з осені? Ще сніг отут присипле... Надворі зима, а мені така файна весна приснилася... Гай, Якове, лупи кукурудзки, де вже стільки спати!..

1900 р.

БАСАРАБИ

I

Тома Басараб хотів повіситися у кошниці¹ в саме полудне. Але Томиха наробила зойку, всі сусіди покидали ціпи з рук, усі сусідки повилітали з хорім і прибігли на Томине обійстя. Відважний Антін, той, що тягнув зуби по шустці², заліз у кошницю і, бог знає, як він там собі порадив, але Тому витягнув, що ще дихав. За той час ціле подвір'я заповнилося людьми і дітьми. Вони стояли й дивилися з великим страхом.

— Та чого стоїте, як на заводах, та допоможіть мені його занести до хати. Оце раз, дурний нарід — гадаєш, що тебе вкусить?!

Тому занесли до хати, а товпа вийшла за ворота й почала судити по-своєму.

— Басараби знов починають вішатися, не мають гаразду в голові.

— Та лиш тому три роки, як Лесь затягся; господи, яка тоді буря зірвалася. Мені з хати цілий причілок урвало.

— Басараби мають вже до себе, що тратяться³ один за другим.

— Я пам'ятаю, як повісився Николай Басараб, потім за ним стратився Іван Басараб, а ще не минуло було рік, а вже одного досвітка на маленькій вишенці зачепився Василь. Обтряс із неї увесь цвіт, мав повне волосся того білого цвіту. То вже три, а я ще рахуюся молодий чоловік, — мені може є, а може ще нема тридцять і п'ять років.

¹ Кошниця — сарай, де селяни тримають збіжжя, кукурудзу.

² Шустка, шістка — 10 копійок.

³ Тратитися — кінчати життя самогубством.

— Ти пам'ятаеш це, а я тямлю, як на бантині повис їх прадід. Багатир був теменний¹, гроші сушив на верені² й пішки ніколи не ходив. Мав такого чорного коня, що браму перескакував, і канчук все мав коло себе. То вповідали люди, що він гонив людей на панщину, і тим канчуком м'ясо рвав на людях. А одного ранку розійшлася чутка, що старий отаман висить на бантині. Я ще малий був, але так як сьогодні, бачу цару³ народа на його подвір'ю. Як його відтяли й несли до хорім, то такий був страшний, що жінки зі страху плакали. А хлопці нічо, лишень казали: „О, вже не будеш з нас шкіру кавалками здймати, вже тебе той висадив на бантину“. Потім у день, чи в два дні така звіялась буря, такі вітри подули, що дерево з коренем виривало, а хатам здіймало верхи...

— Та показують люди ще на старій могилі гроби Басарабів. Вони були ховані за окоп м, не на самім цвинтарі. То є тоті гроби і за старим, і за новим цвинтарем, а все самі Басараби там ховані.

— А ви ж гадаєте, що піп та має право такого ховати на цвинтарі? Аби давав цілий маєток, то не можна. Відки такого проклятого їхати межи люди?

— Но, но, тепер Басараби попускають голови вдолину. Такі будуть ходити чорні та невеселі.

— Коби цей не потягнув за собою більше, бо то їх усіх пазить⁴. Дивися, один стратився, дивися, а то десять їх наставилося. Вони всі зчеплені докупи. Біда їх всіх на однім мотузку провадить...

— То до сьомого коліна буде їх так душити, а як сьоме коліно мине, то й нема моці вже. Десь котрийсь добре заслужився перед богом. То кара, люди, сьому кістку аж карати. Бог не має гіршої кари на землі..

— То видко по них, що їх бог карає. Бо і маєтки їм дає, вони багачі, і розум їм дає, а нараз все забирає та й висаджує на бантину.

— Та же лише треба подивитися на їх очі. То не очі, то така чорна рана в чолі, що жие й гние. В одного таке око, як пропасть, погляне та й нічого не видить, бо то око не до видіння. А в другого воно одне лише жие, а решта коло нього камінь: чоло камінь, лице ка-

¹ Теменний — величезний.

² Вереня — ряднина.

³ Цара — юрба.

⁴ Пазити — пильнувати, стерегти.

мінь, все. А цей Тома, ніби він дивився коли на чоловіка, як варт? Око ніби на тебе справлене, а само дивиться десь у себе, десь у глибінь безмірну.

— Дивиться око на той давній гріх, що за нього їм кара йде. Він там у них усередині покладений, аби всі дивилися на нього, і щоб спокою не мали, щоб була кара.

— Оці Басараби то на покаяніє людське родяться, і багатіють, і душу гублять.

— Тяжкий гріх мають у своїй фамілії, і мусять його доносити, хоч би мали всі піти марно!

— Гріх, люди, гріх, він не минає, він має бути відкуплений! Він перейде на дитину, він зійде на худобу, він підпалить обороги, градом спаде на зелену ниву, і він чоловікові душу візьме і дасть на вічні муки...

Жінки слухали і мало не хрестилися, діти посідали поміж ними, а хлопці ще довго балакали за гріхи і поплелись вкінці до корчми.

II

Всі Басараби зійшлися до Семенихи Басарабихи, бо вона була найстарша і найбагатша в їх роді. Тому також привели. Семениха налагодила їди й пиття, і обсадила великий стіл кривними, а Тому поклала на чільне місце.

— Тодоско, не плач уже, бо доста вже з тебе, бери та сідай, та тішмося, що ми всі вкупці. Сідай, роде мій, най з тобою все щастя сідає. Коби був Семен, то би він вас знав просити й присилувати. Николаю, а чи пам'ятаєте, як вам пляшку з горілкою розбив на голові і пироги викинув псам, що ви не хотіли з ним пити.

— То не було, бабо, жарту з дідом: або гинь, або пий!

— Я до тебе, Томо, нап'юся, бо ти мені наймиліший. Най вп'юся! Бабі не багато треба, аби заспівала дівоцької.

— Ей, Томо, Томо, коби я в твоїх роках учинилася. Гай, пий, не пускай очей під стіл. Якби ти очей не пускав удолину, але вгору, то легше б твоїй душі було. Пий до вуйка¹ Николая...

Вона стояла перед столом висока, сива і проста. Очі мала великі, сиві й розумні. Дивилася ними так, якби на цілм світі не було такого кутика, щоб вона його не знала, і, закотивши довгі, білі рукави, не зробила в нім того, що порядна гдсподиня робить, щоб вона не спрятала, не прихарила² й не звела всього до порядку.

¹ Вуйко — дядько.

² Прихарити — причепурити.

— Бабо, у вас добре і їсти, і пити, бо хоч ви мовчите, але очі ваші просять.

— В мене таки так, я очі маю, аби сміялися, аби жартували. Я не маю їх, та й мама їх не змалювала, аби плакали. Коби ви із своїх очей прогнали тату мряку чорну, що вам світ затемнює. У моїх очах є мої діти, є моє поле і моя худоба, і мої стодоли, та чого їм застелюватися журую? Як прийде жура, а я виплачуся, зарумаюся та й обітруся.

— Не кожда натура однака, бабо. Є така, що хоч ти її медом годуй, хоч ти її в найкращу весну пусти на зелене поле, а вона плаче.

— Ей, Басараби, Басараби! У вас нема дітей, у вас нема нивки, ані худобинки. У вас є лишень хмара і полуда, і довгий, чорний чупер, що вам сонце закрив. А бог вас карає, бо ви маєте на його сонце дивитися, ви маєте дітьми тішитися і зеленим колосом по веселім лиці гладитися. Томо, та бо бери, не гнівайся на бабу. Баба тебе до хреста носила, баба плакала, як тебе до війська виряджали, баба на твоїм весіллі кісточками до купи дзоркала¹. Баба вам не ворог. За те, що душу хотів згубити, за те я гніваюсь на тебе. Але вперед з'їжте, що я вам понаварювала, бо я задурно не хочу робити, а потім будем говорити.

— Роде мій чесний та величний, тішуся тобою, як не знати чим, що мене не забуваєш, що мене любиш і за моїм столом п'єш та гарні слова говориш!

По гостях мигнула ясність щастя, як часом сонце замиготить по чорнім, глибокім ставі. Всі очі піднеслися й справилися на бабу.

— Ей, Басараби, аді, аді, скільки очей, сам-самісінький сум і туск!

— Бабо, не кажіть так, бо ми всі такі контетні² вашими словами, як коли б вино солодке пили. Ми б вас, бабо, брали по черзі до хати, аби нам з вами весело було.

— То я, стара, маю вам хати звеселювати? А ваші жінки де, а вони не цвітуть? А вони вам сорочок не вишивають, а вони дітям вашим голов не миють? Ви не видите нічо, не видите, бо ви сліпі. Бог вас покарав сліпотою...

¹ Дзоркати — брязкати.

² Контетний — задоволений.

— Бабо, ану ж ми повстаємо та позакурюємо собі люльки, бо чого ми будемо сидіти за столом, як трунок нічо не приймає?

— Вставайте, вставайте та куріть, а я сяду собі коло Томи, та буду його питати, що таке тяжке пригнітило його душу...

III

Тома—чоловічок маленький, сухий, з довгим чорним чупром, що спадав лагідними гладкими пасмами на широке чоло. Очі темнокарі блукали під чолом, як по безкраїх рівнинах, і дороги по них найти собі не годні. Лице смагляве, застрашене, якби дитяче. Він висунувся споза столу й сів коло баби Семенихи.

— Розповідай же нам, Томо, чого тобі так тяжко на світі жити, чому ти хочеш покидати свої діти, свою жінку та й рід? Не стидайся, але викажи свою їдь, що тебе їсть, то, може, ми що тобі порадимо або поможемо?

Всі звернулися до Томи.

— Кажи, кажи, не затаюй нічо, то тобі легше буде.

— То нема що таїти,—відрік Тома,—я таїв доки міг, а тепер всі знаєте.

— Та нічо не знаємо, ти скажи, бо як не скажеш, то ми будемо гадати, що жінка тобі зла, або діти не вдалися, або ми тобі догорили. Та й обачення май над нами. Ти знаєш, що як один у нашій фамілії стратиться, то зараз другого за собою тягне. А, може, межі нами вже такий є, що як вчув за твою пригоду, то вже надумав і собі стратитися?—сказав сивий Лесь.

Басараби, як винуваті, попускали очі вдолину.

— Тодоско, та будь же тихо, не плач, не плач...

— Я не знаю, відки і як, але то такі гадки приходять, що не дають спокою. Ти своє, а гадки своє, ти продираєш очі, аби нагнати їх, а вони, як пси, скавулять коло голови. З добра, люди, ніхто не закладає собі вовід на шию.

— А як тобі подіється така завороть у голові, та чому ти жінці не скажеш, чому до церкви не підеш?

— То пусте, бабо, як вони обсядуть, то вони не пустять мене кроком від такого місця, де вони гадають мене прив'язати. Якби ви знали, якби ви знали! Вони мене так зв'яжуть, що на світі таких ланців нема, щоб так глибоко заходили всередину. Та й чую, як дзоркоться коло мене. Дзорк, дзорк, дзінь, дзінь... Як зачнуть

дзінькати, то голова тріскає на четверо, а уха десь так розтворяються, як рот, і так люблять слухати той бренькіт. Я вночі обернуся та затулю одно ухо, а друге так розтворяється, що мені кості в голові тре. А я накриюся подушкою, а воно по подушці тими ланцями лупить. Та й ніби каже, ніби лопатою легенькою в саму голову слово суне: „А йди ж, а йди ж, зо мною так тобі буде добре, добре“. А я ймуся за постіль та так тримаюся, що м'ясо в руках так тріщить, як би живе розтягав...

— Та чого ти таке кажеш, та чого ти таке нагадуєш?— крикнула на Тому його жінка.

— Ти не страхайся, жінко, бо тепер вони від мене відвернулися геть, мені тепер так легко, як би я на світ народився. Але я вам хочу оповідати, яка то мука є в того, що тратиться. Такий чоловік аж має бути спасений! Бо ще за його життя з нього нечисте душу викопує, отаки отак, що викопує. Рве тіло, кості розважає, аби собі до душі такі дучки поробити, щоб її відти вибрати. Яка тота мука, який тото страх, яка тото біль, то за такі страждання дав би собі ногу або руку відтяти!

— Та як воно тебе по ночах пазить¹, де воно тебе ловить?

— То чути наперед, що воно прийде, та й воно не питає ні дня, ні ночі, ні сонця, ні хмар. Отак встанете рано, помолитесь богу та й ідете собі на подвір'я. Станете на порозі та й закаменієте. Сонечко світить, люди вже коло хатів викрикують, а ви стоїте. Чого стоїте? А стоїте того, що щось вас у голову дюгнуло², збоку, і не дуже, легенько. А з голови йде до горла, а з горла в очі, в чоло. Та й вже знаєте, що десь ізза гір, ізза чистого неба, ще спозаду сонця припливе чорна хмара. Ви не годні сказати, відки ви знаєте, що вона прийде, але зо три дні ви наслухаєте її шуму, як вона залопотить попід небо. Та й пускаєте весь розум за нею; він біжить від вас отак, як пастух вівці лишить, отак до знаку ви лишаєтеся такі самі, а страх такий великий, що боїтеся одно слово сказати. Заціпить вам зуби та й чекаєте.

— Я знаю, Томо, я розумію, акурат воно так,— сказав Николай Басараб.

— Николаю, ти здурів, чи що тебе напало?

— Я лишень так...

¹ Пазити — пильнувати, стерегти.

² Дюгнути — шпигонути.

Басараби поглянули недовірливо на Николая й замовкли.

— Люди, ви не страхайтесь, що Тома вповідає, бо як він вам розповість, то вже знатимете, як воно цукається¹ до християнина. Бо то десь ваш ще прапрадід воював з турками та вбив семеро маленьких дітей, на-ткнув на спис, так як курчат, та й його бог покарав, бо він зараз покинув воювати й ходив з тими дітьми тринадцять років. Ніби не ходив, бо то погнило, але все носив той спис і все йому виглядало, що він тоті діти носить. Та й відси пішла кара на Басарабів. То ще як я йшла за Семена, то мої мама мені повістували за це та й не радили йти. Та той гріх за тоті діти ви покутуєте, але то між вами десь-не-десь прокидається. Не кожний Басараб носить той гріх, лиш бог одному котромусь кладе його в сумління. Та тому не напуджуйтесь, а що Тома каже, то ви собі зятямте, як то гріх грасує², доки не відкуплений. Бо тіло все перебуде, по нім нічо не пізнати, але сумління точить. Та то видко на дереві, на такім великім, що хмар досягає. Розкоlesh його, а там сама червоточина; червяка не видно, ніколи не вздрите, а сточене раз коло разу. То так сумління точить з роду в рід.

— Сумління точить, а то кара над усіма карами.

— То розкажуй, Томо, як воно тебе точить? Не може нічо, треба вислухати.

— Воно точить, але не каже за що, бо якби я вбив або підпалив, то воно видить, але я неповинний, а воно карає. То як така хмара злопотить по небі, та й тоді приходить сам час, аби тратитися. Ідете коло води, а вона вас тягне, так цілує, як обіймає, як по чолі гладить, а чоло таке, як грань, як грань³. Так би ви в ту воду, як у небо скочили. Але десь відкись виринає в голові слово: „Тікай, тікай, тікай!“ І гонить вас стома кіньми від тої води, забирає всю пару з грудей, а голова розскакується, бо дуріє. Аж тепер дуріє! Глипнете на вербу, та й вас знов зіпре. Руки такі чиняться веселі, аж скачуть, та й без вас, без вашої причини, самі таки. Хапаються за галуззя, пробують, моцують, а ви от як на боці стоїте, от як не робите ви, лишень руки. Та й знов надбіжить слово: „Тікай, тікай!“ Руки обсипаються

¹ Цукатися — підступати, присусідитися.

² Грасувати — виробляти.

³ Грань — огонь, жар.

вогнем, падуть, як усушені, та й знов тікаєте. Як кого на очі побачите, або жінку, або дитину, а воно также кричить: „Тікай!“ Але і говорить до них, і сміється, а все то так, якби не я говорив, і тручає там, де нема людей. Приходить до такого, що вам нагадується така грушка, що ще як ви дитиною були, то виділи її. Де який клинок, де який гак, де яка бантина,—все вам нагадається. То гонить воно чоловіка в тисячу боків нараз, а не знати, куди йти. А потім лишить, нараз лишить. Мине година, або й дві, або й день, та й знов приходить. Серце застигає, очі так плачуть, так плачуть, що викапують. Але ані сліз не видко, ані плачу не чути. Та й провадить вас знов, та й мордує наново. Я не раз випивав цілу квартиру горівки й пролигав одну перчицю за другою, аби перегризло, але нічого не помагало...

— А вчора то мене вже так придушило, що стратив геть розум, і очі, і руки. В саме полудне прийшло. Як прийшло, та й показало бантину в кошниці. Кожну крішку на ній показало, кожний сучок. Тай таки я не опирався, бо не було куди, лишень відмотав воловід від ясел, та й заліз у кошницю. То так спокійно мені було, так легко, що я замотував той мотуз і пробував, чи добре держить, і все знав, як треба зашнурок зробити, як зависоко підтягнути. Я сьогодні дивуюся сам, як я так спокійно й весело тратився. Але тепер мені, богу дякувати, відійшло, і такий я рад-рад...

Басараби ніби послули у дубовім сні.

— Гріхи, люди, гріхи, треба бога просити.

— Доктори кажуть, що то така нерва є, що вона так хворує, якби й чоловік. Вона десь є в чоловіці та вона розум відбирає, як заслабне.

— Ей, що докторі знають!..

IV

— Мой, а вийдїть за Николаєм, де він пішов?— сказала Семениха.

Басараби здригнулися, ні один не рушився з місця. Покаменїли.

— Та вийдїть за Николаєм, кажу... Де він пішов?

Жінки заголосили. Басараби позривалися й гурмою вийшли на двір.

— Тихо, тихо, хто знає ще, не робїть крику...

ОЗИМИНА

По селі сотається, пливе тоненькими струями, розпадається на малесенькі крапельки один голос: осінній, сільський звук. Обіймає він село і поле, і небо, і сонце. Протяжна, тужлива пісня вилискується по зораних нивах, шелестить зів'ялими межами, ховається по чорних плотах і падає разом з листям на землю. Ціле село співає, білі хаги сміються несміливо, вікна ссуть сонце.

На однім городі зеленіється латка озимого жита, а коло нього на кожусі лежить білий, як молоко, мужик. Старий дуже, з померклими очима. Коло кожуха його паличка лежить, також дуже давня, бо кавулька геть долонею витерта. Сонце гріє йому просто в лице, якби лишень його мало на землі.

Старий так заслухався в осінню пісню, що сам пищить, як дитина. Він говорить, а горіх раз-по-раз кидає на нього широке своє листя. Білі мотилі граються над ним, кортить їх сісти на біле дідове волосся. Але він піє, говорить, а сусідські когути тото чують і за ним потягають.

Свариться зі своєю смертю.

— Мені тебе не треба,—пищить він до сонця,—не зашкірюйся до мене, бо задурно. Мені треба дучі¹ та штирі дощі. Шкода твого труду, ти знайди собі молодого якого, а мені пішли її, бо забула, сука, за діда.

— Добрий косар, нема що казати! Колос дійшов, похилився, землю цілує, вже почорнів, а косар чекає! Та чого? Гадаєш, що піду ще танцювати? Я своє вже відбув, я контетний, мені нічо не бракне. Візьми собі пучку того духу та й пусти зза стола,—я контетний.

— А може де є війна, то вона там запобігає, бо там молоде гине таке, що лишень цілуй. А тут що найде

¹ Дуча — яма.

коло мене,—пусту коробку! Ти не пхайся між молодих, але бери те, що до твого писка. Молодий най газдує, най він діти до розуму приведе, він тобі не втече, а хоч він у війні, а ти його не руш! Збирай в яму тото, що до ями...

— Аді, руки,—підймає руку близько до очей,—ну, з чим тут бути? Так старе шкураття, що постола тогідного¹ не полатаєш. Що ти цею рукою годен удіяти? Чекай, не делькоти, як говорю. А м'ясо де? Ніби я з'їв? Я його не кусав, а як м'ясо смакувало, то най посмакує і кістки. Доїдай, було не починати...

А як я руки маю, то я собі йду в свою дорогу, а моя дорога, аді, стома стежками дорожитися по полю. Я баробольку викопаю, я кукурудзок підйму, я борозенку лицем до сонця оберну, я зеренце посію,—я все з руками зроблю! А без рук я—дурень, коли маєш знати! То не штука зробити з чоловіка нічо та й піти собі на зломану голову. Ні, васпані, бери на плечі та й поклади на місці там, де мені лежіння є.

На озимині з'являються кури і пасуть.

— А-уш, бо поб'ю на капусту! Ти не дивися, що я старий, але я ще такого звіра заможу, ще заможу. Не маєш що їсти на подвір'ї?

Встає, спирається на палицю і йде на озимину.

— Файне, зелене, а вона тото псує... Земля все молода, вона, як дівка: свято є, то вбереться, будний день, то вона по-будньому вбрана, а все дівочить, відколи світа та сонця.

Сідає серед зеленої озимини, підпирається палицею і мовчить. Він мовчить, а село сумно довколо нього співає, а верби кидають в нього зісхлим листям...

1900 р.

---

¹ Тогідний—того году, минулого року.

ЗЛОДІЙ

Посеред хати стояли два дужі, міцні хлопці. Сорочки на них подерті, лиця покривавлені.

— Не май, чоловіче, тої гадки, аби я тебе з рук пустив...

Сопіли сбидва, були помучені і ловили в груди воздух. Коло постелі сперлася молода жінка, застрашена й заспана.

— Не стій, але піди зараз за Михайлом і за Максимом та скажи, щоб зараз прийшли, бо я злодія маю в руках.

Жінка вийшла, а вони лишилися.

— Цей якби лучив на слабого, та й взяв би життя коло власної хати.

Приступив до лави, взяв кварту з водою й пив так лакомо, що чути було булькотання води в гортанці. Потім рукавом обтирав лице і, гляючи на нього, казав:

— Не треба йти до цирулика, цей пустив крові доста.

А ще цих слів не сказав, як злодій ударив його кулаком межи очі.

— Ти б'єш, та й я буду, а ну, хто ліпше?

Буковим грубим поліном замахнувся, і злодій упав на землю. З ніг сикнула кров.

— Тікай тепер, як можеш, я тобі нічо не скажу.

Мовчали довго. Тусклий каганець не міг продертися через темряву по кутах, а мухи почали гудіти несміливо.

— Та затамуй собі кров, чоловіче, бо вся витече.

— Дай мені води, газдо.

— Дам тобі води, кріпися, бо не знаєш, що тебе чекає.

Довга мовчанка.

— Ти, бачу, потний газдо.

— Я потний, небоже, я коня на плечі беру, ти не добре трапив до мене.

— А натуру маєш м'яку?

— Я м'який, але злодія живого з рук не пускаю.

— То я маю вже тут загинати?

— Або я знаю, чи ти твердий, чи м'який? Як ти твердий, то можеш витримати...

І знов тишина запанувала в низькій хаті.

— Затамуй собі кров.

— Нащо, аби гірше боліло, як битимеш, кров то є сама біль.

— Як я вже буду бити, то мусить боліти, хіба б ти дух спустив.

— А бога не будеш боятися?

— А ти бога боявся, як ліз у комору? Та там увесь мій добиток. Та якби ти був того забрав, то ти би мене на віки вічні скалічив. А чому ж ти не лізеш до багача, але до бідного?

— Пропало, нема що говорити. Бий, та дай мені спокій.

— Певне, що буду бити.

На долівці зробилася калюжа крові.

— А ти, як маєш сумління, газдо, та не забивай мене потрошки, але візьми те поціно та бахни ще так по голові, як по ногах, то збудешся клопоту, а мені легше буде.

— Ти б хотів відразу! Чекай, жди, годи, най люди прийдуть.

— То ти хочеш добрим сусідам бал зробити?

— Вже йдуть.

.....
— Слава-йсу!

— Навіки слава!

— У вас, Гьоргію, щось зновилося?

— Та зновилося, прийшов гість, та треба його приймати.

— Нема балакання, що треба.

Максим і Михайло заступили цілу хату, головами досягали стелі, а волосся їх досягало їм поперека.

— Сідайте та вибачайте, що я зіпсував вам ночі.

— Та то оце він на землі?

— Він.

— Хлоп, як звір, мали ви труду доста, заки влізся до хати?

— Дужий, ей тото дужий, але на дужчого трапив! Та заки що куди буде, то сядьте за стіл, та й гостя просіть.

Гьоргій вийшов і за хвилину приніс бутлю горілки, солонину й хліб.

— Та чому не берете і його за стіл?

— Каже, що не може встати.

— То я поможу.

І газда взяв злодія попід пахви й посадив за стіл.

— То ви вже в хаті мали з ним суперечку, Гьоргію?

— Та хотів мене заголомшити. Як угрів мене кулаком межи очі, то кажу вам, що тут-тут було падати. Але я намацав полінце коло себе та його морснув по ніжках, а він сів маком.

— Ви йому не дивуйтеся, бо кожний хоче боронитися.

— Та я нічо не кажу.

Злодій сидів за столом блідий, апатичний. Коло нього Максим, а дальше Михайло. Коло печі стояла жінка в кожусі.

— Гьоргію, що ти хочеш з ним робити? Люди, спам'ятайте його, він хоче чоловіка вбати.

— Жінко, я вижу, що ти боїшся, то ти собі піди до мами, переночуй собі, а завтра прийдеш.

— Я не вступлюся з хати.

— То з нами горілку питимеш, але не вівкай¹, бо спарю. Ліз на піч та й спи, або дивися, або як хоч.

Вона ані рухнулася від печі.

— Баба — бабою, Гьоргію, вона боїться бійки, не дивуйтеся.

— Е, що ми будем на неї дивитися; дай, боже, здоров'я, чоловіче, я до тебе нап'юся. Не знаю, хто за кого буде гріх мати, чи ти за мене, чи я за тебе? Але гріх мусить бути, таке зайшло, що без гріху не обійдеться. Гай, пий!

— Не хочу.

— Мусиш пити, як я прошу. Горілка тебе трохи одерзне, бо ти геть уплошів.

— Я не хочу з вами напиватися.

Всі три газди обернулися до злодія. Завзяті, чорні очі віщували йому згубу.

— То давай, най п'ю, але п'ять порцій нараз.

— Пий, а як нам збракне, то ще пішлемо.

Наливав одну по одній і випив шість. Потім пили Михайло і Максим. Закусували і знов пили.

Михайло:

— Скажи ж нам, чоловіче, звідки ти забрів у наше село, чи ти близький, чи далекий?

— Я із світа.

— А як ти, чи нашої мужицької ложі, чи міщанської, чи панської? Бо інакше до тебе застосуємося. Мужика,

¹ Вівкати—пищати.

то так б'ється: зо три рази люшнею дулуманом¹ по голові, декілька раз по лиці, аби впав, бо мужик твердий, до нього треба твердо братися, а як він під ногами, то легка робота. А пан рихтується знов на іншу моду: люшні не показуй, бо вмре відразу, але пужалном настраш. А як він делькотить на цілім тілі, то дай в морду два рази, але також не дуже: пан вже під ногами! Походи трохи по ньому, мінуту-дві, та й готовий, ребра потерті на хворост, бо то біленька кістка, як папір!

Газди тяжко, тупо засміялися, а Михайло встромив голову поза Максима й чекав, що йому злодій скаже.

— Ну, до якої віри пристаєш?

— То, газдо, таке, що як ви п'єте горівку, то ви мене жадним способом живого з рук не пустите.

— Правду кажеш, бігме, правду, за це тебе люблю.

— А заки вб'єте, то дайте ще горівки, най нап'юся, аби не знав, коли і як.

— Пий, на таке діло пий, я не бороню, але чого ти на мене лучив, бодай тебе бог скарав! Мой, я твердий, я камінний, тебе з моїх рук ніхто не вирве.

Злодій випив ще п'ять келишків.

— Бийте, скільки хочете, я вже злагоджений.

— Чекай, братчику, добре, що ти вже контетний, але ми ще не контетні, ти по п'ять, а ми по одній. Як тебе здогонимо, почнем говорити.

Михайло дивився дуже весело, Максим якусь думку мав, але боявся її виявити, а Гьоргій був неспокійний.

— Вижу, люди, що буде біда, уступився б я геть, але щось мене до нього тягне, ланцюгами тягне... Гай, гай, пиймо, закусяймо...

— Газдо, дайте, най вас поцілую в руку,—сказав злодій до Максима.

— Ов, чоловіче, ти дуже боїшся; ов, це не файно!

— Бігме, вас не боюся, бігме, і сто раз забожуся, що не боюся!

— А що ж?

— Мені легко стало на душі тепер, та я хочу цього газду в руку поцілувати; він — сивий чоловік, міг би бути моїм татом...

— Чоловіче, лиши мене, бо я м'який на сумління, я не хочу, будь собі без мене...

¹ Дулуман — важкий кінець мошні.

— Але дайте руку, бо гріх матимете, я хочу вас поцілувати, як рідного тата.

— Я цілком м'який, чоловіче, не цілуй мене.

Михайло і Гьоргій, аж роти пороззявляли й горілку перестали пити. Наїжили чупер й своїм вухам не вірили.

— Туману пускає, чого він хоче? Ти, небоже, такого способу пробуєш, е, ми й на це вчені.

Максим витріщив очі, як баран, і не розумів, що діється.

— Зміркував, що я м'який, зараз угадав...

Говорив, щоб оправдатися перед Михайлом і Гьоргієм.

— Дайте, дайте, газдо, руку, але із щирого серця, бо як вас поцілую в руку, то мені буде легко. Я вижу, що вже мені не ходити по світі, то хотів би попрощатися з вами.

— Ти не цілуй, бо я геть зм'якну, я тобі й так простю.

— Але я вас прошу дуже, бо я дуже тяжко буду вмирати, бо я ще нікого в руку не цілував, аби ніби так із серцем. Я не п'яний, бігме, ні, але я так хочу...

— Тихо, мой, не жвинди, не підходи подалеки, бо як угатю, то й не дриннеш!

— Коли ви гадаєте, що я дурю, а я, бігме, правду кажу. Я, видите, як напився горілки, то й мені отак утворилося в голові, що я маю згинутися й цього газду в руку поцілувати, аби мені бог гріха зменшив. Та дайте руку, газдо, кажіть, най дасть!

— Що цей чоловік від мене хоче, коли я не пораджу, бо я жалісливий такий, що не годен цього стерпіти...

Максим не знав, де підтисся, що з собою робити в таких клопоті. Він встидався, як дівчина.

— У м'якого все таке, усе він у людей на посміховиську, така натура паскудна! Та ви знаєте, що як я трохи горілки нап'юся, то й плачу, та же знаєте. Було мене таки сюди не кликати, бо я, знаєте, такий, як прядиво...

Злодій хотів узяти Максимову руку, щоб поцілувати.

— Цей злодій хоче штукаю нас зайти. Ідіть, Максиме, геть від нього, уступіться.

— Давайте горілки, Гьоргію, пиймо спо три, аби раз дістали ідь,—сказав Михайло.

— Не йдіть, Максиме, не йдіть, вуечку, від мене, бо я зараз умру. Я не боюся, бігме, не боюся, але такий мене неспокій тре...

Він почав дрижати на цілім тілі, губи тряслися, як живі. Михайло й Гьоргій пили горілку і не дивилися на нього.

— Та чого ти боїшся, нема чого, я тобі дам руку поцілувати, вже дам, най мене й виб'ють, вже дам, на, цілуй, як ти собі жадаєш...

Злодій прилип до руки, а Максим кліпав очима так, якби хтось його раз-по-раз бив по лиці.

— М'якому ніколи не варт бути, бо м'який чоловік нездалий ні до чого...

Михайло розставив усі пальці в руках і показував Гьоргієві.

— Мой, мой, такі дужі, такі лакомі на бійку, що раз лакомі, де ймуть, там з м'ясом рвуть.

А Гьоргій нічого не говорив, лиш заєдно плював у долоні і наливав горілки.

— Доста вже, небоже, доста, пусти, най я собі йду, бо тут нема бога, я на таке не можу дивитися. Витягни руки з пазухи, не облапуй мене, пусти, бо мені такий встид, що не знаю, де подітися!

— Я ще хочу образ цілувати, я ще хочу поріг, я хочу всіх, всіх, де хто є на світі,— кричав злодій.

Жінка зіскочила з печі і втекла, Михайло вийшов ізза стола темний і п'яний, як ніч, Гьоргій стояв і нагадував собі, що він мав щось робити.

— Максиме, ви мені з хати шуруйте, аби я вас тут не видів, бо вб'ю, як горобця; гай, забирайтеся.

— Я піду, Гьоргію, я вам не кажу нічо, але ви не гнівайтесь, бо ви знаєте, що я м'який чоловік. Мені так здається, що гріх будете мати, я собі йду...

— Ідїть, ідїть, бо ви не хлоп¹, але зальопана баба!

— Та я то кажу, що я не до цього, я ..

Максим піднісся й вийшов споза столу...

— Будьте здорові, та й не бануйте, бо я, як якийсь казав, не до цього...

Злодій один лишився за столом, блідий трохи, але веселий.

— А ти вийдеш зза столу, чи треба тебе відти виносити?

— Я не вийду, я вижу, що не вийду, бо я маю тут лід образами сидіти.

— Ой, вийдеш, бігме, вийдеш, ми будемо просити. І кинулися на нього, як голодні вовки.

1900 р.

¹ Хлоп — мужик (польськ.).

ТАКИЙ ПАНОК

Він такий маленький панок, у такім маленькім місті, що там є багато крамарів і один панський склепок¹. Те місто стоїть посеред сіл, як скостеніле село, як падлина вонюча, як смітник цілого повіту. У торгові дні воно оживає, малюється селами й веселе. На ринку стоїть комедіянська буда; якісь страшні музики вигравають у ній, страшні бестії вишкірюють зуби з полотен буди і якась панна воскова гримає в брязкучі тарелі. А перед будою стоять сільські люди в усіляких строях і дивляться. Ціла товпа справляє свої очі на дерев'яного блазника, що вибігає з даху буди і просить усіх до середини, махаючи руками. Сміх, гамір, сльози зо сміху. Але виходить дерев'яна дівчина й обіймається з блазником. А сміху на ринку стільки, що усім вуха деревіють, що пани в канцеляріях з крісел зіскакують. Увесь сміх із сіл лунає на ринку, старі мужики тягнуть синів і молодиць за плечі, аби йти за орудками, а їм ані в гадці покидати комедію. Аж надвечір маса розлізається й лишає пустий, гидкий ринок, аби зівав на місто як велика стайня.

У такім місті живе маленький панок. Він на пенсії, дітей не має й жінки не має. Сам сивий уже, в сивім капелюсі і сивім одінню. Цілий день він сидить у панськім склепочку й мовчить. Що пани другі пробують з ним говорити, то він на той час тягне зі шклянки пиво і забуває потім відповідати. Найстарший гість, пан староста також не може до нього приступити. Панок мовчить цілий день у склепику й чекає на мужиків. То як часом мужичку хтось справить до панського склепу за таким вином, що від серця від'їдає, або за таким міцним чорним цукром, що від нього пропускає в грудях, то

¹ Склеп — торгова лавочка, крамничка.

вона стає перед склепом і не вагається зайти. Тоді наш панок вибігає із склепику й каже:

— Чому не йдете, але боїтеся, ходіть і скажіть, що потребуєте, то я вам поможу.

— Коли, прошу пана, якось не смію йти межи пани.

— Ти, газдине, дурна, ти за свої гроші маєш право.

Мужичка входить, а панок забігає коло неї, як би вона до нього в гості прийшла. Вона хоче цілувати всіх панів по руках і дуже не смілива.

— Не цілуй, не лижи панам руки, бо ти—газдиня, ти ліпша газдиня, як пані, бо ти маєш свій ґрунт.

Мужичка глядить на панка, дивується й стоїть.

— Кажи, що тобі треба, але сміливо, час вже, аби руські газдині знали свою гідність. Ти панів не цілуй, бо вони з тебе живуть, вони твої слуги.

Пани регочуться, мужичка вже на правду боїться, а панок дивиться на панів і злий, дуже злий. Потім залягоджує мужичці її орудку і виводить її зі склепу. Перед склепом наказує їй, щоб панів ніколи по руках не цілувала, аби раз прийшла до розуму й шанувала себе, бо пани—зłodії, розбійники. Мужичка сміється, дякує йому за вигоду і йде. А панок вертається до склепику й глядить на панів згори й підсвистує собі так весело, що його лице молодіє, очі прояснюються.

— Ви бунтуєте хлопів, я вас скажу арештувати,— каже й сміється староста.

Панок тягне пана і у той бік не глядить.

— І хто би то був надіявся, що то за анархіст з цього пана Ситника!?

Панок мовчить.

— А так ішов разом із нами, бавився, в карти грав, а на старість таки показав московську душу, москаль—москалем¹.

Пани регочуться, бавляться, а Ситникові аж очі кров'ю заходять.

— Коли я не хочу більше кров пити, так як ви, і пополудні затикати подушками вікон, аби спати, я маю вмирати десь цими днями, то я хочу хоч трохи перед богом стати чистий.

— До лазні, пане Ситник, до лазні за двадцять центів², го-го!

¹ В Галичині поляки звали погірдливо галицьких українців москалями.

² Цент — копійка.

— Буде вам лазня колись, то-то буде лазня.

— Що ж, як збунтуєте нарід, як косу візьмете, і хлопці за вами, то могла би бути лазня, але ви не такі знов злі.

Панок метушиться, бо до склепику увійшли два мужики і станули коло порога.

— А ви чого хочете? Не стійте так, як злоді, бо ви — пани собі, газди.

— Ми, проше пана, випили б по шкляночці вина, та кажуть, що тут добре, що в трунку направить, бо крамарі болото дають...

— Ходіть зі мною до другої станції, там сядете, скажете собі дати так, як люди...— каже пан Ситник.

— Нащо, пане, ми отут постоїмо, ще нам сідати треба, нема часу...

— А, видите, який ви темний нарід, а німець також хлоп, але подивіться на нього, як він тут прийде. Просто суне, сідає і баста!

Панок показує, як німець іде, як сідає.

Пани регочуться¹ мужики поставали ні в п'ять, ні в десять. Вони попускали голови й не знають, що діяти.

— Ходіть, не будьте худобою, зараз ходіть; ви боїтеся оцих панів? Та то — ваші наймити, ви їх годуєте, вбираєте, а ви перед ними плячком¹.

Мужики червоніють, пітніють зі стиду і йдуть за панком. Сідають у другім покоїку коло столу й мовчать. Він дзвонить.

— Прошу літру вина нам дати...

— Прошу, пийте, не розглядайтесь так, якби між збув² попали. Я чоловік ваш, я з вашої кості й крові.

— Дай вам, боже, здоров'я, пане!

— Пани мене ймили межі себе, я їм служив, я за вас забув, я грав з ними в карти...

— Пани мають свою забавку, мужики знов свою, кождий має своє.

— То не так, то так тепер є, що як ти русин, то маєш тримати з русином, а як не тримаєш, то ти послідній лайдак, драб і розбійник, розумієте?

— То правда, що най кождий свою віру тримає.

— А, видите, а, видите! Але я не був такий ззамолоду! Я мав один образ у хаті, так я його десь купив

¹ Плячком — падаєте ниць.

² Збуй — розбійник.

та й повісив, руський образ одного митрополіта. Але каже мені раз один пан: „Я до тебе прийду на візиту“. „Прошу, прошу дуже“, — я кажу, та й іду додому, та й той образ із стіни, та й під ліжко. До мене пани часто заходили, а я все той образ ховав за кожним разом.

— То, пане, чоловік боїться, аби не прошкробав¹, аби штерна не втяли², бо то пани не люблять мужиків, ніби руснаків³, що то так називаються...

— То, знаєте, я той образ скидав зі стіни і назад клав зо двадцять років. А прикінці то мені стало його жаль. Отак дивлюся на нього, а він такий, якби злий на мене. Не злий, але отак, якби плакав на стіні. Мені здавалося, що як мене нема дома, то він плаче голосно, на всю хату...

— А це може бути таке, аби образ плакав?

— Ви мене не розумієте, мені так здавалося, що він плакав, і я не раз закрадався під мої вікна та й наслухав того плачу. А одного разу я вийшов з казина вже по опівночі та й іду додому. Прийшов під вікна, слухаю: плаче, слухаю ліпше, таки плаче... Стало мені страшно, не знаю, чи йти до хати, чи вертатися? Стою, стою, дрижу, боюся. Зібрався я на відвагу...

— То сама опівніч, пане, то найнебезпечніша, лихе має тоді міць!

— Але ви не розумієте мене, то мене сумління так пило, так докучало, що мені аж голос причувся. Входжу я до хати, ледве на ногах стою, не чую нічого. Засвітив свічку, боюся на образ подивитися. Лягаю і конче хочу на образ подивитися, а не маю відваги... Глипнув, а він заплаканий. Мене в гарячку, мене в дрож пірвало, клацаю зубами...

— А то ж не страх, пане, самому з таким образом бути в саме опівночі.

— Слабував я тоді довго, гадав, що вже буде капут! Закликав я до себе руського священика, розповів йому, лагоджуся на смерть... Але бог мене помилював. По слабості я зараз виступив з уряду, подався на пенсію й сказав собі, що своїх людей не буду встидатися, що буду з ними жити і буду їх боронити. Я слабій вже, довго

¹ Прошкробати — провинитися.

² Штерно — зірка, військові відзнаки; втяти штерна — покарати, звільнити зі служби.

³ Галицькі українці називають себе русинами, руснаками.

вам не поможу, але доки ще лажу, то я буду за вами ходити, як грішник, і благати вас, не відкидайте мене...

— Дякуємо вам, пане, що з нами так красно забалакали, коби таких панів було багато, дай вам, боже, погідливу старість...

— Ні, то я вам маю дякувати, бо я ходив по вашій кривді, як по м'якій подушці, я не мав того опам'ятання...

Панок розплакався, а мужики дивилися на нього й казали:

— Пане, а дайте ж спокій, не турбуйтеся, ми на вас не гніваємося, а нам що до того, як пани живуть, вони мають своє право, а ми своє.

— Ви мене не розумієте, як ви мене не розумієте, я хочу, щоб ви були людьми...

— Та ми, пане, скільки можемо, то ми стараємося, аби вас слухати, бо ви вчені та можете нам дорогу показати.

— Так, так, дорогу треба знати . . . . .

— Добрий якийсь панок оце має бути.

— Відай, трохи п'ячок, але добрий чоловік.

— Є такі пани, що як нап'ються, та й плачуть, як мужики...

— Є, є і межі ними такі м'які,— балакали два мужики, додому йдучи.

СУД

I

Ковалюк підняв орчик до. ори та й казав музикам:
— Грайте до порядку, як має бути, бо це весілля
буде славне на всю Україну і в Коломиї, і в Станіславі...
Оцей уже не потребує весілля, але ще є два такі, що
мають гуляти.

Він показував на Федька Продана, що лежав із роз-
битою головою на снігу. Коло нього сиділа його жінка,
тримала новий капелюх у руках і питала:

— Та що кажеш робити, що до дітей переказуєш?

І ще щось до нього говорила, ніби на той світ пе-
реказувала.

А Дмитро Золотий ходив поперед ворота з куснем
грубої розвори та казав до громади людей на вулиці:

— Ні один най не вакається¹ поступити отут, бо за-
раз від цієї розвори усне — це вам кажу!

— Кого б'ють?

— Багачів.

— А хто б'є?

— Весілля.

— А Федька вже вбили?

— Він вже на тамтім боці.

— То його смерть, а чий кримінал?

Дзвін на селі почав голосити тривогу.

— Зараз громада збіжиться та й не дасть.

— Дасть, дасть, буде отут чипіти так, як ви, — від-
повів Золотий.

Коло сінешних дверей чинилася нова баталія. Ми-
хайло Печенюк заперся ногами й руками в одвірки: і ані

¹ Вакатися — посміти, наважитися.

Петрик Синиця, ані два Золоті, Іван та Каленик, не могли його витягнути надвір.

— Ви, голодники—голодні, та я дужий, та я щодня м'ясо їм, а ви—бевку незабілену.

— Тепер сиру землю гризтимеш.

З сіней бухав плач жінок, як червона луна.

— Не кажи їм так, Михайле, не кажи, не кажи, але проси їх дуже,—казала жінка.

— Говори, дурна бабо, тут нема просьби, тут смерть.

Та як вони так правдалися, а Петрик Синиця взяв у зуби Михайлів палець і витягнув в одній хвилі надвір.

— Ого, вже Михайлові амінь!

— Михайлихо, сідайте на голову, голова—грунт...

— Ти радиш, ех, як тобі порадою оцим буком.

— Кров із нього садить, як із пацюка, а така червона, здорова кров...

— Мой, аді, хреститься, б'ють, не дають оченаш виговорити.

— Вже по нім Михайлиха дає свічку, але незасвічену.

— Та що, що дужий, вже глина та й кінець!

— А жінка ніц не плаче, змоглася дуже.

З хоромів вибігла купа жінок, і Касіян поміж ними. Золоті і Синиця кинулися за ними.

— Та не виховаєшся, багачу, в підтичках жіночих.

Жінки громадою облягли Касіяна.

— Не дайте мене, не дайте!

— Касіянко боїться, а його найліпше треба обрітувати¹. Він між багачами найгірше в'ідний.

— Боїться, не то, що Михайло, цей не боявся.

— Ади, жінки, біда, ади, як плюють на Золотих.

— Ймили Петрика та й всі лягли на нього.

— Не дадуть таки...

— А ви чого відти мішаєтеся? Ви вмієте жінок добре бити, а як прийде на правду, то стоїте подалеки та й скавулите, як щенюки.

Це вповіла публіці одна з тих жінок, що Касіяна боронила.

— А ви, війте, чому не йдете порядок робити? Дивіться, баби роблять за вас порядок.

— Які ви мудрі! Йди, війте, та й здихай, що лайдаки між собою змовилися бити багачів!

¹ Обрітувати — привести до порядку.

Зробилася цілком днина. Хати на білім снігу стояли, як громади чорних, великих птахів. Ліс найспокійніше шептав. Дзвін іще голосив тривогу.

З громади жінок вийшла Іваниха Золота, ймила скривавленого чоловіка за рукав та й так казала:

— Чоловіче, ти подивися на людей, та на село, та на ліс, та спам'ятайся! Та що ж ти наробив, та люди — не худоба?

За нею вийшла і Каленикова жінка.

— Ти йди, небоже, до криміналу відразу, до хати не приходь, бо я з дітьми геть піду. Не приходи таки!

Музики перестали грати, а Ковалюк стояв із орчиком і не знав, що з ним зробити. Сонце виказало пів золотого ока.

Три Золоті покидали буки та сапи й пішли в ліс. Ковалюк почав плакати, а Петрик Синиця подався до хати, та на порозі впав і почав піну з рота точити. Товпа рушилася й почала здіймати побитих.

II

В хаті Онуфрія Мельника мало судити село убійників. Всі багаті не мали права приходити на суд — судили самі бідні. Онуфрій уложив суд і прокуратора, і оборонця. Сам сидів за столом та й так казав:

— Село струене, люди одні одних бояться, в церкві щонеділі лиш мова за бідних. По селі увихаються жандарми, дзвінки дзвонять, що комісії привозять. Розкидають гроби, ріжуть, поряють, а нам, бідним, нема нівідки ані ради, ані доброго слова. То ми самі судімо їх, а як почуємо, що вони завинили, то будемо їх карати.

Так говорив Онуфрій до всіх бідних. Вони зібралися майже всі з села. Заступили хату, піч, постіль, сіни і подвір'я.

— А якби вїт приходив та хотів розгонити, то ви не пустіть, а якби пхався, то дайте кілька полицників, най тікає. А тепер розкажіть нам, пане прокуроре, акт оскаржений.

З лави піднісся Яків Дідик та й зачав:

— Іван Зуб — бідний чоловік, бо, знаєте, робив своїй донці весілля. Знаєте, яке бідного, все він рад, як до нього прийде багач, бо як прийде багач, то образи ясніші стають, бо є кому під ними сідати. То зійшлися самі бідні, але упросив собі Зуб ще трьох багатів: Федька

Мельникового, Михайла Печенюка та Касіяна Кропивку. „А дай, боже, здоров'я, а жийте здорові, а дякую вам, що ви вступили до хати, мені весілля буде веселіше“,— каже так Зуб та припадає, а бідні сараки, що постулювалися в пороги та слухають. „А прошу, а будьте ласкаві, а досягніть-ко, а покушайте“. А все до багачів. А багачі, мось-пане, все п'ють, а все бідних далі до постелі відсувають. А Зуб забув про гості, лиш коло багачів ходить. Це перший пункт. Але Петрик Синиця каже:

— Ти, Зубе, ти, старий, відай, забув, що в тебе є ще другі гості, не лиш ці три.

А Зуб уже горівчений був та й каже:

— Синичко, ти мені не давай порядок і моїй хаті. Як я хочу, так буде.

— Ой, не буде так, я прийшов на весілля, як другий, я приніс такі дари, як другий, то я маю мати таку честь, як другий!

Каже Синиця оце, а бідні понащурювали вуха та таке їм це слово миле, як мед солодкий. Та й на тім тимчасом стало. Зачали подавати обід. Перед багачами все солонина та м'ясо, а начинки лиш трошки, а перед бідними все лиш начинка, а м'яса кришка. Фукають бідні, їдять або не їдять. А багачі аж лікті собі позамашували.

Але взяв Іван Золотий сперед багачів шклянку з горілкою та каже:

— Пиймо, браття, хоч горівки, як їсти не дають.

— Мой, Золотий, а перед тобою ж що стоїть, не дар божий? — каже Зуб.

— Але чого перед багачами стільки дару божого, а перед нами лиш трошки?

А багачі лиш червоніють, лиш позирають, але мовчать. Відійшла вечеря, зачали музики грати. Гуляють. Але взяв Печенюк Касіяниху в танець. Та все танцює та розтручує. Не витерпів уже Петрик та й лусь у лице Михайла, а Михайло ні дві, ні три та й Петрика.

— Гов! Перестаньте грати!— кричить Зуб.

А Касіяно каже Зубові:

— Знаєте що, Зубе, нате вам п'ятдесят левів, гезди¹ плачу вам усе весілля, але ви геть виметіть це сміття з хати. Це другий пункт.

¹ Гезди — ось - де, тут.

— Прийшло до такого, що аж мусило чиєсь життя йти на смерть. Ех, господи, як Галинюк Золотий не хомне Касіянка в писок, аж повна миска нацюрокотіла. А Михайло Каленика як ухватив за шкіру на потилиці, то й вирвав у пучках, лиш лишилося голе м'ясо.

— Мой, багачі, або зараз відси забирайтеся, або буде з вас саме фалаття¹. Коби ж були послухали! Та й зачалася баталія. Всі, що май² боязливі, повтікали, лиш лишилися три багачі та п'ять бідних, та жінки. Жінки лишилися всі, бо вони знають, що їх ніхто не б'є в бійці. То вперед вивели Федька Мельника. Вивів його Ковалюк, і Петрик, і Іван. І Ковалюк лиш раз свиснув по голові орчиком, та й череп хрус на місці, а Федько уснув на місці, як курча.

— А Печенюка Михайла вже не так було легко. Хлоп дужий, як медвідь, бо, знаєте, а не боязливий. З ним валувалися зо три години по хаті: їх чотири, а він один. Правда, помагали і жінки, але що баби годні. Звалили його в хаті—розкидав з себе чотири хлопцi, як галушки, звалили в хоромах—знов не дався. Приволікли до дверей, та й мився до одвірків. Але Петрик Синиця ухватив його палець в зуби та й випровадив, а як випровадили, та й убили колами. Убив Петрик та й Каленик, та й Іван. Хотіли ще Касіяна вбити, але одно, що дуже просив жінок, то вони тримали його під сорочками, а друге, що зробився день, та й люди спам'яталися.

— То вбили: Іван, Каленик та Дмитро Золоті, та Петрик Синиця, та Никифір Ковалюк.

— Оце прокурор сказав оскарження, а тепер будемо слухати винуватців,— сказав Онуфрій.

— Іван Золотий.

— Тут!

— Ти винен, що вбив Михайла та й Федька Мельника?

— Ні, не винен.

— А хто ж винен?

— Та ми не винні, але багачі.

— Як багачі?

— А так винні, що нас хотіли вигнати з весілля.

— Хотіли, але ви не далися, а їх вигнали на той світ.

¹ Фалаття — лахміття, дрібні шматочки.

² Май — трохи, ще, дуже.

— Або що мене маєте питати?

— Іванку, руй¹, гадино, не підтикай під ніс, бо зараз дістанеш. Кажу, чи убив?

Тут Онуфрієві почала помагати публіка.

— Ти, Золотий, кажи все по правді, бо зараз дістанеш буки,— казали з сіней газди.

— Я, бігме, лиш раз ударив.

— Чим?

— Сапою.

— По чім?

— По плечах.

— Ну, а Каленик?

— Я не знаю.

— Як не знаєш, то сідай.

— Каленик Золотий.

— Я сам!

— Ти вбив Михайла?

— Його вбило його багатство.

— Лиш не з-мудра, Каленику.

— Яке з-мудра, п'яний був, весілля було, музики грали, а багачі хотіли нас вигнати, то ми хотіли набити.

— Добре набили, але хто вбив?

— Я не тямлю.

— Пам'ять коротка якась.

— Чим бив?

— Чим мав.

Онуфрій нічого вже не казав, лиш махнув рукою на парубків. Ці взяли Каленика в руки.

— Дайте йому п'ятнадцять буків та й буде говорити.

І пішли дальші зізнання. Публіка хотіла конче карати, та Онуфрій не дозволяв і випитував дальших оскаржених. Та серед того, як оскаржені не хотіли зізнавати перед Онуфрієм, всі, що стояли в сінях, почали кричати: „Вони вбили, най же відпокутують!“

І витягали одного за другим і подавали в дальші руки. А ті руки, багато їх, хапали їх, мстилися й ревли по селі, а за собою лишали страшний зойк жінок і конаючі хвилі помсти.

1901 — 2 р.

---

¹ Руй — мовчи.

ДИТЯЧА ПРИГОДА

— Васильку, бери Настю та веди до вуйка¹; отуди стежною попід ліс, ти знаєш. Але тримай за руку легко, не сіпай, вона маленька; та й не неси, бо ти ще не годен.

Сіла, дуже боліло і лягла.

— Ніби я знаю, куди вночі її провадити? Ви вмирайте, а ми будемо коло вас, аж рано підемо.

— Видиш, Насте, куля бринькнула та й убила маму. а ти винна; чого ти ревіла, як той жовнір хотів маму обіймити? Це тобі що вадило? Утікали ми, а куля свисну, ла... А тепер уже не будеш мати маму, підеш служити..

— Вже не говорять, вже таки вмерли. Я би тебе міг добре набити тепер, але ти вже сирота. Але що така дівка варта? Як умерла коло нас Іваниха, то її дівки все голосили: „Мамко, мамко, де вас шукати, відки вас визирати?“... А ти не вмієш, а я хлопець, і мені не пасує голосити...

— Видиш, як восько² пускає світло з тамтого боку, як воду з сита, бликне та й зараз видить, де жовнір, та бахне кулею в нього, а він зараз лягає так, як мама. Лягай борзо³ коло маму, бо зараз кулі будуть летіти. А чуй, як бринькають...

— А диви, як за Ністром⁴ жовніри кулями такими вогневими підкидають, шпуряють⁵, але високо-високо, а куля горить-горить, а потім гасне. Граються ними, о, яких багато!..

— Ади, гармата: гу, гу, гу, але вона в люди не стріляє, лиш у церкві або в хати, або в школу.

— Ти гармати абись ніколи не боялася. Куля в неї

¹ Вуйко — дядько.

² Восько — військо.

³ Борзо — скоро.

⁴ Ністер -- Дністер.

⁵ Шпурити — кинути.

така, як я, завелика, а колеса, як млинські. Але ти нічо не знаєш, ти ще лише ходити ледве знаєш, то я вмю брикати як кінь...

— Ховайся за маму, о, знов пускає світло, але біле-біле, як рантух¹, зараз на нас наверне, ади, які ми білі, а вже кулі знов свищуть. Ова, як мене куля трафить, то я ляжу коло мами та й умру, а ти сама не трафиш до вуйка. Ліпше най тебе куля вб'є, то я трафлю сам і дам знати, то вас обое вуйко поховає...

— Вже плачеш, ніби то від кулі болить? Лиш дзенькне та вивертить діру в грудях, а душа тією дучкою утече, та й по вас. То не так як дома, що слабуєш, що горілкою натирають...

— Їсти хочу..., богу дякувати! Я що тобі дам їсти, як нема мами. Най мама дають? Кажи мамі, ану, кажи. А що, говорять мама? Бери, бери за руку, а рука впаде, а що, не казав? Дурна дівка, душа з мами пішла, а то вона, душа, і говорить, і дає хліба, і б'є...

— Насте, бігме, буду бити, що я тобі дам їсти? Ти дивися на війну, яка вона файна, а рано ж підемо до вуйка та будемо їсти борщ... Або чекай, відай мама мають хліб у пазусі. Цить, є хліб у мами в пазусі, на, їж; це то пажерлива дівка...

— Знов пускає рантух, який же біленький, як сніг. Іде на нас, о! Насте, а тобі що? Го-го, цілий рот кєр-вавий і руки? Куля тебе застрілила? Ой, сарака², Настунька, лягай уже коло мами..., що робитимеш...

— Е, то не куля тебе вбила, то хліб замочився в крові, в маминій пазусі. А то погана дівка, все їсть, як свиня, о, замазала лице й руки кров'ю... Як я тебе рано буду провадити в село, таку закровавлену? Але чекай, я буду йти попри потік з тобою, то обмию тебе в такій студєній воді, що ревітимеш не своїми голосами, а я ще й наб'ю.

— Вже паїлася, то лягай коло мами, а я коло тебе, ти всередині, вовк тебе не з'їсть, спи, а я буду ще дивитися на війну, та й грійся коло мене...

— А, може, куля вже й дєдю вбила на війні, а, може, ще до ранку й мене вб'є, і Настю, та й би не було нікого - нікого...

Заснув. До білого дня біле, світляне покривало дрижало над ними й заєдно тікало за Дністер.

1916 р.

¹ Рантух — тонке, біле полотно.

² Сарака — бідлаха.

ПЕСТУНКА

Сидить мала пестунка Парася й держить у подолку дитину; кругом неї такі самі пестунки і пестуни.

Група виглядає так, якби хто стряс із дерева великих лісниць, які на землі повалилися...

Парася каже, щоби гратися в похорон і щоби голосити.

— Та чого в похорон? Та чого голосити?

— Я вам скажу, чого. Я чула, що мої тато вночі казали, щоб ця дитина не находилася в хаті, бо вона не наша дитина, а гусаря зайшого, то кажуть тато до мами: „Або ти її вбий, або закопай, а я її не хочу“. А мама кажуть: „А як я закопаю живу дитину?“— „То ти вперед убий, а потім закопай“.— Та тому так досвіта я з цією дитиною чекаю на вас, що ви це спите, бо тато кричать: „Забирайся мені з цим байстрюком“.

Малий Максим, якого гусари все дуже інтересували, викинув свою дитину з подолка та почав докладно розглядати гусарську дитину.

Він говорить:

— Це така дитина, як кожда, а твій тато якийсь дурний.

— Але, як тато гадає душити цю дитину?

— А то штука таке мале душити? Задушить та й поховають.

— Ото твоя мама буде голосити, ай-ай!

— Голосім, але самі дівчата. Хлопці мовчять, бо ви не голосите.

Дівчата голосять по звичаю жінок, вигін заливається похоронним співом.

А баба Дмитриха кричить ізза воріт:

— Що ви? Подуріли, дівки, з своїм голосінням? Гріх голосити, як нема вмерлого.

— Бабо, ця гусарева дитина має вмерти, її мають задушити, тому не гріх голосити.

Баба хреститься, діти далі голосять...

1921 р.

ВОНА — ЗЕМЛЯ

Присвячую пам'яті мого батька.

То як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ї п'ять кованих возів, набитих усіляким добром, ще й колиска наверху була. Коні коло возів добрі. А на приспі сиділи старі й молоді, самі незнайомі. То Семен, старий і босий, з черевиками через плечі, сказав:

— Слава-йсу Христу, люди добрі! Відки ви, і як вас маю звати?

— Ми буковинські, війна вигнала нас з дому; я є Данило, а це коло мене моя жінка Марія, стара вже; а це мої дві невістки з дітьми, та донька також з дітьми; та хочемо у вас переночувати, як приймете.

— Ночуйте та будьте гостями. Сяду я коло вас та побалакаю з вами, а жінка най варить вечерю. Вона в мене друга, молода і годна, як схоче.

— А це в мене перша, вже п'ятдесят років як за мною, та тепер здуріла, та поховаю я її десь на роздоріжжі, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, то заніміла. Та сидить отут, німа, межі внуками...

— Бадю¹ Даниле, не дивуйте! Вона лишила слова свої на вікнах та на золотих образах у своїй хаті, то вони, як пташечки б'ються по порожній хаті, як сироти. Молитви щебечуть по вуглах, а баба без них німа буде... А підіть ви до великої хати та перед святим Миколаєм проведіть їй молитву; може, народиться в неї слово.

То оба старі затягнули бабу перед образи й голосно говорили молитву. Та баба мовчала.

¹ Бадьо — дядько.

— Загубила вона свої слова коло своїх святих та й там їх відшукає.

Знов на приспі.

— Не моє діло питати, але чого ви кованими возами та вороними кіньми, та з дітьми молодими землю свою покинули?

— Бадю Семене, на вороні коці та на вози ковани я склав свої діти, аби їх на наругу не подати. Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взяли вночі, бог вість куди, а війта повісили серед села і поклали жовніра, аби хто не поховав, то я відрікся землі та й кров свою наклав на ковани вози, аби ніхто її не споганив. Кара божа спустилася на нас за гріхи цілого світу. І від тяжкої руки господа милосердного я пробував кров свою, діти мої, забрати в мир хрещений.

— Кличуть вечеряти, Даниле, а бога не гнівить своїм нерозумним жалем.

* * *

— Їжте та досягайте ви, птахи, що летите, не знати куди. А ми, Даниле, оба покушаймо цієї гіркої, та, може, старі наші плечі від землі відвернуться вгору.

Вечеря не мила була нікому, лиш оба діди попивали горілку та також страви не брали в рот.

— Ідїть ви, діти, спати із своїми дітьми, най вам бог ясні сні намалює, а ми, старі, ще побудемо.

— Даниле, коби-сьте не гнівалися, то я б щось сказав вам.

— Я розум і гнів лишив на своїм подвір'ї, можете мене і вибити, бо я, видите, старий птах та без гнізда.

— Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби його голова в старім гнізді застигла, як у яру при чужій дорозі.

— Правда, Семене, правда, за це слово я вам дякую...

— Та куди ви вибралися? За панамі? Цісар має для них касу отворену, а вам каса заперта. Як увійдете в чужий язик, у великі студені мури, то доля розфуряє¹ вас по каменю, і лиш снитися вам буде наша красна земля, а руки закостенілі будуть з непам'яті сіяти на сміх панам, що спацірують, яру пшеницю по каменю. Бог не прийме вас до себе з того каміння, але вийде перед свої ворота, як вас уб'ють на нашій землі. Вертайтесь на свою м'я-

¹ Розфуряти — розкидати.

кеньку землю, а там буде вас бог благословити і на шибениці...

— Грішний я, Семенку, грішний перед богом і перед вами. А то в мене ниви, як вівці добре годовані, чорні та кучеряві. Я зараз завертаю вози до схід сонця, аби бога не гнівити...

— Наше діло з землею; пустиш її, то пропадеш, тримаєш її, то вона всю силу з тебе вигортає, вичерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбишся, вона з тебе жили висотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату і дітей, і внуків, що регочуться, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина. Не йди, Даниле, з панами, не шукай царя, бо тобі царя не треба; все якийсь прийде до мужика, аби податок брати...

— За ваше слово, Семене, най вам бог дасть усе найліпше; я вертаю додому, най діється божа воля.

Та й баба Марія заговорила:

— Ідм, Даниле, додому, ідм!

— Ат, сука баба, як вийшло на її, то зараз заговорила!

— А тепер пиймо та „будьте здорові“; дай боже, аби ми лиху годину перебули, а як помремо, аби наші кості зогнивали в нашій землі.

І пили оба діди, та й стара баба з ними, та співали. Баба сиділа всередині та кріпко обіймала обох руками, та проводила пісні:

Лишень моя мила,
Як голубка сива,
Вона спати не лягає!
Дитину колише,
Дрібне листя пише,
З буйним вітром розмовляє...

Та так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотили, і Данило вертав додому.

А як сонце сходило, то оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіні через межі далеко по землі.

СИНИ

Старий Максим волочив яру пшеницю кіньми добрими, молодими. Борони літали по землі, як пера. Максим кинув капелюх на ріллю, сорочка розп'ялася і впала аж на плечі. Хмара куряви спід борін засипала його сивий чупер на голові й на грудях. Він галасував, лютився, а люди з сусідніх нив говорили до себе:

— Старий пес, все лютий, але молоді коні ще міцно-міцно тримає; багатир, змолоду добре годований, та втратив обох синів і відтоді все кричить: і на полі, і в селі.

Максим спер коней.

— Старі кості, як стара верба: на вогонь добрі, а з кіньми бігати нідочого. Як ноги погинаються коло коней, а в танці подаються, то такі ноги най не кажу, що варт. Лізь, діду, на піч, пора вже прийшла.

То він потряс сивою головою попід чорні кінські гриви та кричав даліше:

— Та на піч, брате, я ще можу вилізти, але піч студена, облуплена. Образи на стінах почорніли, а святі дивляться на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле життя обтикала їх барвінком та васильком, та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли. Та хоч їх багато, а всі вони до нічого, святці. Синів нема, стару запорпав у землю, а ви, боги, мусите вибачити за барвінок — було ліпше дбати... Ану, звздочолий, поки нам бог пазначив, берімся, брате, до цієї землі.

І ходили вони з одного кінця ниви на другий, затулені курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздряпували її, аби зернові вчинити м'яке ложе.

— Ти, Босаку, ти не є жоден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакові скусав, а скусав. Не

сіпай хоч ти мене, бо так мене життя насіпало, що ледве на ногах стою. Я тобі досвіта сиплю овес, ще сам нічого не ївши; я тебе вичісую; я тебе старими сльозами поливаю, а ти кусаєш. Звіздочоллий у мене чоловік, він чорними очима за мною водить, він мене жалує, він своєю гривною обтирає дідові сльози, а ти, поганий, серця не маєш. Ще недавно ти цілий жмут мого волосся виврав і пустив під ноги в гній. Так не належить робити, бо хоч ти дуже красний хінь, але за це поганий. Нікому тебе не можу продати, але якби прийшов до мене святий Юрій, то, бігме, подарував би я тебе, щоб ти з ним ішов змії розбивати; робити землю ти не здатний, бо в тобі спокою нема.

То він слинив пальці, вимивав рану на плечах та присипав порохом.

— Гей, коні, ідім, ідім!..

А борони притихали, земля подавалася, розсипувалася, Максимові ноги чули під собою м'якість, ту м'якість, яка дуже рідко гостить у душі мужика; земля дає йому ту м'якість, і за те він її так любить. І як він викидав жменею зерно, то приповідав: „Колисочку я вам постелив м'якеньку, ростіть до неба“.

Максим успокоювався, не кричав уже та нагло задержав коней.

— Та якого дідька болиш ти, стара корсо¹, хрупаєш у кожному замку, кривуле?

То він оглянувся позад себе, та побачив попри борони довгу нитку червоної крові і сів.

— Скло залізло, матері твоїй! Тепер волочи, а ниви недоробленої не лишиш, хіба розскочишся в кусні. А ти, небого пиво, малий спасибі будеш мати з цієї старої крові, бо стара кров, як старий гній, ніц не родить; мені втрата, а тобі ніякого зиску.

Криваючи, він випряг коней, повів до воза та наклав перед них сіна.

— Ти, сонце, не захмурюйся на старого, що заборзю робить полудне; старий не має чим ходити...

Він витяг із торби хліб, солонину та пляшку і вимивав рану горілкою; потім відірвав кавалок рукава, завив ногу і зав'язав мотузком від міха.

— Тепер або боли, або переставай, або, як хочеш, а волочити таки будеш.

¹ Корса—передня зігнена частина полоза в санях; скривлена кістка.

Напився горілки, взяв хліб, кусав його та наново, сердитий, вигукував:

— Це хліб? Ним лиш коня паршивого чесати, бо на добрім коні шкіру зідре. Приходять до мене роєм ті підтьопані: „Діду, — кажуть, — ми вам пекти будемо, прати будемо, запишіть нам поля“. Ці подерті суки гадають, що я їм поле тримав? Як умру, то най на моїм полі чічки¹ ростуть, та най своїми маленькими головками кажуть оченаш за діда.

Зі злості шпурив хлібом далеко на ріллю.

— Зуби здригаються від цього макуха; пиймо, Максимку, горілку: вона гладко йде...

— Мой, мовчи, не гавкай над моєю головою; кому взявся співати? Оцьому обдертому та обгризеному дідові? Лети собі геть до неба, скажи своєму богові, що най не посилає мені дурну птаху із співом, бо як він такий потужний, най мені пішле моїх синів. Бо із-за його волі я лишився сам на всій землі. Хай твій бог співанками мене не гулить², забирайся.

І він кинув грудкою землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати над його головою й не хотів летіти до бога.

— Ти, пташко, ти ніц, а ніц не розумієш. Як мій малий Іван вганяв за тобою, аби тебе ймити; як шукав твого гнізда по межах та грав на сопілці, то ти тоді, пташко, розумно робила, що співала, так треба було робити. Твій спів й Іванова сопілка йшли низом, а поверх вас сонце, і всі ви сипали божий глас і надо мною, і над блискучими плугами, і над усім миром веселим. А крізь сонце бог, як крізь золоте сито, обсипав нас ясністю: і вся земля, і всі люди виблискували золотом... Так-то сонце розчинило весну на землі, як у великім кориті...

— А з того корита ми брали калачі, а калачі стояли перед музиками, а молоді в квітках любилися й ішли до шлюбу, і котилася весна, як море, як потопа; та тоді, пташко, твій спів спливав у моє серце, як різка вода в новий збанок...

— Іди ж собі, пташко, в ті краї, де ще калачів не забрали, а дітей не порізали.

Обома руками взяв він свою сиву голову та й схилився до землі.

¹ Чічки — квітки.

² Гулити — манити, приваблювати.

— Встид тобі, сивий волосе, встидайся, що приповідаєш та приспівуєш, як плаксива баба, бо нічо вже тобі на цім світі не допоможе...

— Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені? Не землю всю, але душу продав би, аби кривавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешуть золоті книги по церквах, що ти мав сина, брешуть, що мав! Ти свого воскресив, кажуть. А я тобі не кажу: Воскреси їх, я тобі кажу: „Покажи гроби, най я ляжу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів...“

— Най тобі оця синя баня так потріскає, як мое серце!..

— Та прийдіть котра до старого; ніби ви їх не обіймали, моїх синів, та не лягали в білу постіль? Та вони були, як дуби, кучеряві... Та принеси на руках байстрятко, не встидайся, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байстриюкові порубає все полотно найтонше на пелінки. Бо ти ходиш без вінка та плачеш від наруги.

І дід здіймив обі руки вгору й кликав ними до цілого світу:

— Ходи, невісточко, ходи до тата, нам попа не треба!

Голосно заридав, приляг до землі, і нею, як хустиною, обтирав сльози і почорнів. Та ще благав дальше:

— Або приходи хоч ти, коханко, без дитини, та на твоїй шиї я вздрю його руки, а на твоїх губах зачервоніють його губи, а з твоїх очей, як з глибокої криниці, я виловлю його очі й схочу їх у мое серце, як у коробку. Я, як пес, занюхаю його чупер на твоїй долоні... Коханко, приходи й рятуй старого!

— Ти ще є на світі, а їх нема жодного; то найдіть дорогу до мене та принесіть вістку. Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кожний, як розжарений дріт. Моя голова палиться від того вогню.

І рвав з голови сиве волосся та кидав на землю.

— Сиве волосся, пали землю, я не годен вже тебе двигати.

Дорешти обезсилений приляг до землі, і лежав довго мовчки, а потім лагідно розказував:

— Послідній раз прийшов Андрій; він був у мене вчений. „Тату,— каже,— тепер ідемо воювати за Україну“. „За яку Україну?“— А він підоймив шаблею груди землі та й каже: „Оце Україна, отут,— і справив шаблею в груди,— отут її кров; землю нашу ідемо від ворога відбирати. Дайте мені, каже, білу сорочку, дайте чистої

води, аби обмився, та й бувайте здорові!" Як та його шабля блиснула та й мене засліпила. „Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і його на це діло; він дужий, най вас обох закопаю в цю нашу землю, аби ворог з цього коріння її не виторгав у свій бік“. „Добре,— каже,— тату, підемо оба“.— Та як це стара вчула, то я зараз видів, що смерть обвилася коло неї білим рантухом. Я подався до порога, бо чув, що її очі випали й покотилися, як мертве каміння, по землі. Так мені здавалося, але світло на її чолі вже погасло...

— А рано вони оба виходили, а стара сперлася на ворота та не говорила, але так здалека дивилася, як з неба. А як я їх скидав на колії, то казав: „Андрію, Іване, назад не йдіть, за мене пам'ятайте, бо я сам, ваша мама на воротах умерла“...

До самого вечора Максим водив коней по ниві, та не кричав уже, геть замовк. Діти, що вівці гнали, люди, що плугами попри нього дзвонили, з ляку не поздоровляли його. Замазаний грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западався в землю.

* * *

Пізнім вечером, як Максим пообходив корови та коні, та подоїв вівці, увійшов до хати.

— Ти, небого, геть затихла, замертвіла, як би в тебе хто ніж упхав, не годна слова сказати... Та я в тобі ще розгребу трохи вогню...

Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих.

Потім прикляк до землі й молився:

— А ти, мати божа, будь моєю газдинею; ти із своїм сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох.

1922 р.

ВОЄННІ ШКОДИ

Сивий комісар в'їздив у село форшпаном¹ і дивувався, що воно ще стоїть чисте й біле.

— Цим мужикам,— думав він,— і чорт нічого не вдіє, а не то війна; жеруть, як свині, та заливаються румункою². Цікаво, чи підуть і скільки дадуть заробити. Я їх умію поскоботати³.

Максим Онишук побачив від своєї хати пана та зараз забіг за вугол, аби скритися.

— Відки ця Польща скільки тих підпанків набрала! Возимо та й возимо, та й перевозити не годні. Ліпше сховаюся, а жінка най каже, що я в млині. Вже мені боком лізе оту саранчу возити.

Старий Куфлюк вийшов аж за ворота, бо не мав коней і не боявся.

— Але годований, як пацюк, усі багаті повтікають у хащу, аби не йти на форшпан.

Стара Варвара сказала „слава-йсу“ й шептала:

— Це якесь старе дупло, не буде ландувати⁴ почамі з полицяєм та хапати молодиці за підтичку...

Отець парох, як лошак, побіг до хати, аби комісар його не запримітив.

— Моя пані, лихо вже знов наднесло якогось урядника в село, припрячте в покою та готовте ліпший обід.

— Вже ті ляшки мають добрий апетит...

Учитель низько поклонився комісарові і сказав: „падам до нуг“, бо не боявся, щоби пан комісар загостив до нього.

.....

¹ Форшпан — обов'язкова селянська служба конем і підводою.

² Румунка — румунська горілка.

³ Скоботати — лоскотати.

⁴ Ландувати — вганяти, волочитися.

Коло громадської канцелярії вїйт з байратом¹ очікували комісара. Вїйт каже:

— Люди добрі, я цього не витримаю, стара від хати відгонить, а діти голукають, як на пса. Нема спокою ні вдень, ні вночі. Давай їм їсти, давай горівки; ходи з ними по селі за бунтівниками; шукай гверів², шукай письмів з Відня, розкопуї землю та шукай зради на Польщу. Взимі двері не запираються, так що стара замерзає на печі. Пошукайте собі другого вїйта, бо я довше не годеи цей тягар двигати. От, видите, вже їде; бодай його шлях трафив!

— Вїйте, а де люди? Я ж наказував вам, щоб усі зїшлися коло канцелярії.

— Я через десятників розказав людям приходити, може ще посходяться.

— Мужик все дурний; як платити, то він хапає книжку спід сволока, ховає в пазуху та днями вичікує, аби податок заплатити; а як гроші брати, то мужик па печі. Їй, чорт вас бери, менше буду роботи мати, а пенсія³ одна.

— Прошу пана, вже ми набралися, аж занести не можемо...

— Не перечу вам, газдо, що за Австрії так було, але в нас буде інакше.

— Дай боже!

— Вїйте, їдїть ви перші списувати военні шкоди; хто не прийде, сам собі буде винен.

.....

— Називаєтеся?

— Михайло Вахнюк.

— Кілько моргів?

— Які там морги, діти розїбрали...

— Але кілько ви обробляєте?

— Може десять, може більше, може менше.

— Пишім дванадцять.

— Кілько нема.

— То пишім одинадцять.

— Та най буде...

— Які шкоди военні?

---

¹ Байрат — сільський виборний, член сільської ради.

² Гвер — рушниця.

³ Пенсія — платня.

— Та які шкоди, ніби мені хто шкоду верне? Пусто говорити і писати...

— Ви того не розумієте, начальнику, москалів ми під Варшавою збили на винне яблуко, з Відня й Пешту заберемо все золото, і золотом усі шкоди воєнні поплатимо.

— Бог би з вас говорив...

— Тепер ми ваші, а ви наші.

— О, то ще хто знає, як буде.

— Польща буде, а ви як маєте розум, то наберіть золота від мадьярів, від німців та від москалів, та й жийте в добрі під Польщею, а своїх бунтівників гоніть з села. Ну, начальнику, яка шкода?

— Та пара коней, та віз ще напочатку війни австріяки взяли, коні з возом, тисячу корон. Взяли корову й телицю; за обоє рахую вісімсот корон.

— Що ще?

— Ще мадьяри заробували два пацюки, що варті триста корон.

— І ще що?

— Де я все годен нагадати, та й нащо згадувати лихе; добре, що минуло.

— Ні, все списуйте, ми все заплатимо.

— Та брали подушки, та верені¹; та ціле сало вхопили, та сани, та дрова спід хати; де я все то годен збагнути?

— Отже, видите, ваша шкода разом, пане Вахнюку, виносить дві тисячі шістьсот золотих корон, а перемініть на марки, то маєте жити чим до кінця віку.

— Ей, пане, бог ті корони буде рахувати, а марок мені не треба.

— То подаруйте мені цю шкоду, я вам зараз дам тисячу корон.

— Що буду дарувати більшим панам від мене.

Байрати так само нерадо списували шкоди, а люди, які вже походилися, перераховували вйтові золоті корони на марки, і не одному ставало жаль, що не мав ніякої шкоди. Та аж як Кальман цілу годину диктував свої втрати, не поминаючи найменшої кришки, то мужики загомоніли.

— О паршивий, нарахував аж три тисячі золотих корон; а кривий Дмитро увесь маєток йому в себе переховав, і дивіть, кілька грошей набере.

¹ Вереня—рядно.

— Я в Карпатах їв два місяці сиру бараболю, стратив коні і віз, ледве добився додому, і півроку відлежав, та аби я нічого не мав...

Поки говорили, а врешті розбіглися по селі кликати свояків і сусідів, аби не втратили золотих корон. За годину ціле село стояло на вигоні. Комісар так до них сказав:

— Бачу, люди, що ваше село розумне, і всі шкоди вам напишу, але піду їсти, бо я голоден.

І разом із вітом та радними пішли до Кальмана, там довго перекушували, і повиходили червоні, як раки. Радний Корч вже знав, що комісарові треба румунки, масла, курей та яєць. За те, що людей про ці потреби комісара повідомить, радний Корч мав дістати відшкодування воєнне найдалше за місяць. І заки пан писав у канцелярії, то жінки до комори поліцай наносили всілякого добра, а чоловіки в рукавах таскали румунку. Поліцай і Корч незабавки також почервоніли, так само їх кривні. Цілий вигін заворушився, звеселився, і любо гутдріз аж до опівночі, поки комісар писав шкоду. Радний Корч був того переконання, що курей і яєць забагато для комісара, а особливо забагато румунки.

В опівночі мужики, як бджоли матку, обступили нана та відпроваджували до Кальмана на вечерю. На зорях висадили комісара на форшпан, обложили курми, яйцями й румункою, і так, бажаючи йому та Миколаєві щасливої дороги, вернули веселі додому.

У Кальмана лишився лишень Свиц. До сходу сонця гукав п'яний:

— Най тих москалів шлях трафить, що мене не обрабували!

А Миколай добрими кіньми, як переїздив через хащу, то на нього і комісара напали парубки, забрали всі дари, а їх попарили. Коням дали по доброму батогові, і аж під містом пан і Миколай отямлися та обтирали кров з лиця: Миколай рукавом, а комісар хустишкою.

— А то хами здеморалізовані, а то бидло, вони гадають дістати відшкодування? Чорта в зуби!

І так було.

MORITURI¹

Ще до сходу сонця сходилися вони до голяра Тимка щонеділі і свята, аби голитися і підстригати чупер. Приносили з дому то хліб, то солонину, то інший харч, а грошей ніколи. Їх було вже небагато в селі, що держалися Тимка, бо одні повмирали, а другі пропали на війні. Але від тридцяти ліг вони привикли мати оцей схід і не покидали його.

* * *

— Коби-сьте не курили такі тютюни, що я гину від них, та не рзали, як коні, бо я глухну.

— Сиди, Насте, тихо, а глуха — то ти давно.

— Як не глухнути в такім млині, встидайтеся, старі пайташі².

— Та чого ви слухаєте музику з беззубого гребеня? — каже Тимко.

— О, якого газду маю, видите, ступня! І він ще храпливий та слинавий...

— Ти питлюєш язиком, як у млині...

— Тьфу на тебе, старий!

— Вона би ще хотіла, так як давно, аби її попліскувати по м'якім, але, небого, вибачай, м'якого вже давно нема.

— І це ти таке в неділю говориш, окаяннику, таже сьогодні-завтра до дучі маєш забиратися³...

— Най і до дучі, а таки старих бабів не буду плескати.

Регіт, сміх, Настин кашель.

¹ Morituri — смертники.

² Пайташ — дідуган.

³ До дучі забиратися — збиратися на той світ.

— Тимку, бери, мой, кліщі та тягни зуб, та я цієї ночі по стінах дрався.

— Котрий зуб?

— Та на, дивися.

Василь розняв рот і показав цілий ряд білих зубів.

— Та який дідько з зубами, з твоїми? Зуби такі, що залізо перекусиш.

— А я не годен витримати.

— Я, небоже, не буду до служби божої тягнути. Терпи, як можеш, до після служби, бо я тепер кров не буду пускати.

— І-і, кілька ти нам крові вже пустив, перед службою з борода та лиця.

— То нехотячи, а це інше.

— Васи, а пробуй горівки.

— Сходили діти ціле село, та й нема.

— Нешті румунешті¹.

— А я зараз найду, але аж на кінці села.

— А кілька нас є?

Порахували.

— Літерку як купиш, та й буде.

Всі шукали грошей, поволі, ніби невдоволені, але раді, що буде забава.

* * *

— Розробляйте мило, котрі голитеся, а котрі стрижетеся, то сідайте, бо сонце сходить.

— Тимку, небоже, ти тримай уже трафіку з папірками², бо як котрий вийде з твоїх рук, то мусить цілу книжечку виліпити, аби кров з нього не зійшла.

— Та в тебе, Николо, така тверда борода, що я борше би дику свиню виголив та пустив до церкви, ніж тебе.

— Тобі все недогода, а на Юрка нарікаєш, що має м'який волос.

— Бо також пустий волос, такий як у дівки меж пахами... Мені вже рука дрижигь, я не знаю, як я вас доголю до кінця, а як ще котрий з вас вивернете ратиці³, то таки не знаю, як його на лаву покласти.

¹ Нешті румунешті—чи нема румунки (горілки)?

² Трафіка з папірками — тютюнова крамниця, де продається й папіросний папір, папірки.

³ Вивернути ратиці — вмерти.

Сонце вже добре зійшло, як Тимкові гості сиділи обліплені папірцями та чекали на горілку. Микита врешті прийшов із пляшкою і, заки ще обголився, то на столі була горілка і пакроєний хліб з часником.

* * *

— Пиймо, бре¹, бо гони наші короткі! Що будемо собі жалувати?

— Та нам, коби цеї нехтолиці² хто доносив, то ще бис-мо дубали³ поволі. Війта вже не кладемо, ради не вибираємо, послів не посилаємо.

— Все перейшло на читальню там тепер ред⁴.

— От, ред, дівки перебираються на парубків, парубки на дівок, обіймаються без встиду та сорому, весілля справляють та беруть гроші за білета.

— Така тепер у них настала забава, але вони мають розум, не бійся; молоді, світом бували, Польщі ані-ані не хотять, а панські ґрунти хотять розділити.

— Бігме, добре, ніц не кажіть, тепер з цею Польщею ніхто не годен витримати: і маєткове, і доходове, і ґрунтове, і від псів, і від гноївки... але де що на світі є!

— Та коби могли вибороти. От дай, боже, здоров'я, Насте, та й не кричи на нас, бо небого, вже ми на розході.

— Та що я вам кажу, дай, боже, і вам здоров'я, лиш не заґрійте голови, як котрих зелених свят: люди йдуть до церкви, село обмаєне, а ви лежите, як дуб'є під любистком...

— Тоді був гелт⁵, де ті часи?..

Довго ще балакали, і Васи́леві на хорий зуб лишили зо два келішки.

— Та йдіть вже додому, та коли вас жінки зберуть до церкви, і коли я вимету оце волосся кіньські гриви з білих коней...

І вони виходили з хати із спеченими обличчями, які сонце довгі роки пражило; воно й тепер зараз увіссалося в них, та й вони його несли до своїх домів.

— Зараз буде біда, — казав Никола Максимові.

— Та яка біда, а дітям від тебе зась!

¹ Бре — братці.

² Нехтолиця — ледащо, повія (тут — горілка).

³ Дубати — жити, ходити по світі.

⁴ Ред — уряд, провід, порядок.

⁵ Був гелт — були гроші, був гарний час, гарно велося.

— Та дітям зась, але стара. Вже чекає аж очі види-
вила, аби мене чесати.

— Сам чешися.

— А де ж би вона дала, вона ціпко любить полювання
робити в чупрі, та зараз занюхає, що пив горілку. Та
й казання: не маєш стиду, старий, ні від сонця, ні від
людей.

— То сховайся десь у стодолі.

— То пропало, вона би мене з гребенем шукала
до завтра.

1925 р.

НИТКА

Присвячую Іванові Семанюкові.

У хаті тихо, вікна чорні. Матір божа ледве освітлена і кужіль.

Її чоловік Семен, він як спить, то ще її любить. А коло нього Марія та Василь. А коло неї колиска з Юрком, найменшим. Образи на стінах і велика радість, що вона любить і її люблять.

У хаті чисто, сідати би до кужілі.

— Він у мене дужий, я ще буду мати діти.

— Кілько дітей я не народжу..., то він усіх погодує.

— Мушу їх накривати, любити і на них робити.

— Нитка довга та предовга, без кінця, ніхто не скінчив нитки. Їх треба убирати, а бог мені дав їх любити. Хочу, аби мій чоловік чув на своїм тілі всі мої пальці, всі десять. А Марію убирати треба на Великдень, а хлопчиська все роздеруть, бо знають, що мама наново нашіє.

Чоловік спить, як камінь, Марія вже не закрита, а Юрко в колисці коло неї в неспокою. Понакривала і прилягла грудьми коло Юрка.

І кужіль, і очі, і нитка рівна та безконечна.

— А як на них понапрядаю та убілю полотно, як папір, та повишиваю їм усе.

— Та з воріт за ними буду дивитися, за моїм чоловіком та за м'їми дітьми. Вони всі мої, як ідуть по сонцеві.

В опівночі очі слабнуть, пальці умлівають, а нитку мусить прясти далше. Та й вона своїм молодим тілом хилиться до кужіля.

— Не можна слабнути, вони на мене чекають, всі оті, що сплять; свою нитку я доведу до кінця.

Але прийшла на поміч матір божа з образів.

Та не хотіла довго помагати. Одної ночі прийшла та й сказала: „Більше тобі помагати не буду. Ходи зі мною“.

1926 р.

М Е Ж А

— Господи боже, із замолоду то ти рідше до мене приступав із моїм гріхом, а тепер ні годину не відступаєш. А я тобі кажу, що ніц не жалую.

— Що ти, старий, говориш, та не гріши!

— Забирайтеся всі з хати!

Вийшли, і мати розповідає донькам, що їх тато вже сімдесят років має, що ослаб, що вже десять літ, як ледве чути говорить, а тепер гримить, як грім, та з богом правдається. Плаче мама і доньки плачуть. За хвилину тихенько всуваються до хати.

— Гріх гріхом, а я землі і тепер не дам. То він багатир, у нього лани, та йде в мене брати ґрунт, хоче прожерти мою ниву. Та я коло неї працюю та з кожного боку поглядаю. А де будяки, та згинаюся і виполюю. Хребет тріскає, руки горять від будяків. А я вночі не годен розправитися та язиком вилизати руки, як собака рану.

Стара коло нього хреститься.

— Мої ниви на весну зелені, із вітром шепчуть. А я прилягаю на ниву і дякую вітрові, що він є на землі, і землі, що вона родить. А розмова їх обоїх родила в мені молитву до тебе, боже, таку, що ти ніколи не чув і за цю молитву то ти повинен мені дарувати.

— Ей, тату, не говоріть таке!

— Говорю з богом, забирайтеся мені з хати.

Знов виходять і знов потихеньку вертають.

— Та як вона засне змордована, як та мама, що нагодувала діти та вкрилася білими пеленами, як лебідь крилом, то я гріхувався прокидати сніг, аби не змерзла і не пробудилася. Земля—твоя донька і ти повинен мені простити.

Стара плачучи похитує головою.

— Бере та й бере. А я косу під паху та йому у саме серце. Іж тепер землю. Відсидів, то відсидів у мурах, мій туск¹ за землею не заржавів. Я прийшов і обіймав свої ниви, але богачі обходили мене здалеку, а ти, боже, приходив до мене ще і з своєю карою. Я не відсварювався, але я мав рихт².

Стара і доньки зачали голосити.

— Суки, винесіть мене надвір, а самі лишайтесь в хаті.

І суки вийшли.

— То не мені рівня, як за межу наші справляли ворогові кулі і гармати. Молоді, як пінка, співають, як ідуть на смерть. А ми позаду збираємо наших співаків та плачемо. Кров'ю обкипіли вони, чорні від грязі, гвера з мертвої руки не мож вирвати... Лиш очі сміються, бо нема мами, щоб їх затулила. А я плачу та гадаю: „Доки ми ці сміючі очі, як перли, закопуємо, то й наша межа буде. І чому ти, боже, не благословив їх?“

— І відгоді я тебе, боже, не боюся!

— Ой, діти, моліться за грішного тата, він конає.

— Зараз буду конати. Аби-сьте мені до деревища насипали землі і не вбирали. Я хочу лиш з нею бути, так як наші. А ти, боже, як можеш, то прости, а не воля твоя—то жбурни мене в твій вічний кримінал. Ти ж маєш пекло. А я вищому від тебе скарги не занесу...

— Здійміть мене на землю, най її ще раз поцілую.

— Ой, діти, наш тато вже сконав у грісі...

1926 — 1927 р.

---

¹ Туск — туга.

² Рихт — право, рація.

ДАВНЯ МЕЛОДІЯ

Я з сестрою у білих сорочках сиділи на печі. Мама, ще дуже молода, чекала на братів. Її біломережані рукави радіються, що покривають її міцне тіло.

— Діти, як придуть браття, то не пустуйте, а тихонько сидіть, там на горні є медівники і цукор. Беріть собі кілька хочете, лиш будьте чемні.

Небавом перед вікнами ми почули скрегіт великих чобіт на морозі. Гураган давньої мелодії вирвався з дужих грудей. Іде коляда про лицаря, як йому дорікає його вірний кінь:

— Продаш ти мене, згадаш ти мене...

І оповідає той кінь своєму лицареві, з яких то побоїв він його виніс: і з половецького, і з турецького...

Рефрен української історії мужньо звучав у того коня:

— За мною гармати, як грім гриміли...

Тих гармат я збоявся та засунувся назад на піч. Але з жалю за конем я розплакався, а Марія казала: „Ти все дурний“. За це дістала від мене попід ребра і сама зачала ревіти.

Мама ледве нас успокоїла.

Увійшли браття до хати, на столі стояли калачі такі великі, як вони. Колядують мамі, колядують Марії, а за мною на печі все гармати, як грім, гримлять, і я гину побачити того коня, бо то був кінь інший, як оці наші, що тягають плуг.

— Брате Семене, то ще ми заколядуємо твоєму хлопцеві.

— Прошу, панове браття.

Ой рано - рано пан Василь устав,
При першій свічці личенько вмивав,
При другій свічці суконки вбирав,
При третій свічці коника сідлав.

Я чув себе вже в сідлі і твердо постановив ніколи свого коня не продавати.

— Ходи дякувати браттям.

Взяв мене на свої руки і я цілував кожного з них у залізну руку. Як заплату, я діставав від кожного грейцер, а як моя долоня вже не могла змістити кілька грейцерів, то моя мама забирала їх у червону хустку.

Мені від цілування аж губи спухли, та я таки всіх доцілував, а тато заніс мене на піч.

Я щасливий заснув, з кулачка розгубив братні гроші, але гармати, як грім, гримлять до сьогодні за мною.

1926 — 1927 р.

Г Р І Х

Думає собі Касіяниха, що то буде. Чоловік вчора вернувся з фронту, напився води, і спить. Чути від нього сажу із колійового вугля. На горні блимає каганчик. Коло неї з одного боку раз-по-раз розкривається величенька дівчинка шлюбна, сперед війни. А солдатський байстриук раз-по-раз шукає грудей. На стіні відбивається її кругла груди, як гора, а губи байстриука виглядають на стіні, як пажерливий змії. Думає вона собі: „Цей хлопець, як опир, витягнув в себе всю мою жіночу честь і ще всю мою кров витягне“.

* * *

— Як же ж то буде, як чоловік встане, тото буде ці довгі кіски обмотувати коло своїх рук, тото буде волочити моє біле тіло попід лави та попід сішки. А потім притягне до порога, і тіло лишиться в хаті, а голова брикне до хорім, аби кров з неї пси лизали. Так, суко, будеш покутувати гріх. А це моє щенятко пропаде у бруді й нарузі, ніхто йому сорочини не дасть, а як, не дай боже, виросте, то буде блукати без мене наймитюгою, навіть не буде чути про свого батька, який на широкім степі нічо про нього не буде знати. Мій боже, чого ти мене так тяжко скарав, що відобрав мені розум, як він дивився в мої гарні очі і моїми косами напихав свої пазухи у шинелю. Ти, боже, вишен, бо ти відобрав мені розум. Моргаєш на мене ясними зорями і смієшся. Будь такий проклятий, як я!

* * *

— То моя мама стояла два дні коло одвірка смутна і скривджена на своїй честі, а мої сестри сльозами прали пелінки байстриукові. А батько не входив тижнями до хати, лиш надворі їв свій сухий кавалок хліба. Піп у

церкві прокляв мене, люди минали мене. Такого тягару скала на собі не здержала би. І я лиш тому не скочила в Дунай, бо мій байстрюк шовковими очима сміявся до мене.

Вона вхопила дитину, притиснула її до себе та повідала:

— Хто би мені дав таку міць, аби я тепер вийшла на двір, аби виостирила ніж та встромила йому в саме серце. Ой, боже, ти даєш принуку до гріха, але не даєш сили зчити гріх. Не вб'ю тебе, небоже, хоча чую в собі мус, моє серце трясеться, як павутина на вітрі, ох, коби я могла вийняти своє серце і захвати тобі його в горло, аби ти вмирав з двома серцями, а я без одного.

* * *

Рано.

— Це чия дитина?

— Ти знаєш, що не твоя, лиш моя.

— Та й цю вигодуємо.

— Ні, я не хочу, аби ти мої діти годував, я собі сама погожую.

Вона притулила до себе хлопця залізними руками, думала, що бахне сокирою і воліла, щоби вперед сама загинула, щоби не дивитися на судороги маленьких ручок.

— Ага, то ти баба, чоловіче, то ти не жартуєш, то тобі легко нести ганьбу своєї жінки.

— Ти знаєш, що відколи я стала курвою, то до мене дзвонять у вікна всі хабалі, я тобі більше не жінка, такої жінки тобі не треба.

— Лишаю тобі Катерину, вона величенька, вона твоя, я собі піду геть з моєю дитиною.

Із скрині вибирала своє віно. Для себе взяла дві сорочки і кожушину.

— Це решта,— каже,— для Катерини, вона дуже розумна і чемна, тобі з нею буде дуже добре.

Вона йшла вулицею з дитинкою.

За нею мати і батько, і сестри, і сусіди всі кричали:

— Не йди, не йди!

Але вона майже бігла, і як вийшла на гору, і забачила стовни високих гір і ясні ріки, то глибоко відітхнула, дала грудь синові, і шептала:

— Гріху мій, гріху, я тебе відпокутую, і ти в мене виростеш великий, мій синку.

РОСА

Старий Лазар досвітком сапав грядки. Досвітні пасма витягали сонце на землю, а Лазар потрясав сивим волоссям і, спершись на сапу, усміхався, бо дуже любив цей ярий переддень. В сутінках світанку він все малював будучність своїх дітей, внуків і правнуків.

Тихо, птахи співають, а роса їсть ноги. Але цю росу кожда стеблинка так радо двигает на собі, мов божий трунок.

— Ей, ти росо, їла ти мене від дитини; я коло овець плакав від тебе. А як був молодий, то мусів підкочувати білі штани, йдучи від дівки, щоби мама не сварила, а як став газдою і заходив в збіжжя косити, то ти жерла мене і кусала і боронила перед косою кожде стебло, аби їх ще завтра напоїти своїм різким напитком, але восени ти найгірша, бо забирають від тебе все, кому ти щодня лице мила. Ти так як мама, що не дає своїх дітей.

— Ото ж, росо, находився по тобі, ото ж мене наїлася, але твоя їдь була як мід, що щипает і смакує. Я тебе сімдесят років не проминув ані одного дня, я все чекав ясного сонця і воно велике та ласкаве висушувало мене, а тебе, росо, забирало до неба, щоби вечером зливати, як умліває вся травинка. Ти, боже, поливаєш всю землю росою, так як ми розсадник. Ех, ти, божа водице, ти давала дужість і здоровля пшеницям та житам, але і я був від тебе дужий та різкий. Баную¹ дуже, що ти мене не будеш заросювати, як ти, святе сонце, родишся.

.....
Глянув на свою білу хату.

— О, я з тебе, мій палацу, тихенько дуже виходжу, аби не будити купи внуків. Вони так файно сплять,

---

¹ Банувати — тужити, жаліти, наркати.

порозкидаються, що гріх рипнути дверима; їх сон святий, бо їх бог взяв на свої коліна, на колінах божих вони ростуть. А стара зараз за мною встає, накриває діти і ходить тихо, як кітка, та лагодить їм сніданок. Мій ласкавий боже, чим я годен відплатити твою ласку? Ти мене своїм сонцем, дощем і бурею тримав у силі довгі роки, аби мої діти і їх діти жили і росли!

— Але внуки інші, як давно були, в них книжки, в них співанки інші. А дурна стара радується ними та будує Україну; здуріла стара від внуків. Видурюють від неї гроші на театр та на книжки та тягають стару коробку по читальнях, а вона вертає з ними додому та радується, як дівка. „Мой, старий, каже, але аби ти видів, який козак наш Гома, у сивій кучмі, у синіх гачах, а люди плещуть йому в долоні, а він так говорить, як у книжці, а ворочка горить на нім. Ей, якби ти хоть раз подивився на них“.— „Я, кажу, старий, щоби дивитися на таке і не винен тому, що ти з своїми внуками наново дівочиш. Але ти мені скажи, відки ти гроші маєш на кучми та на сине сукно, та на вогневі сорочки, бо ти така сліпа, як кертиця¹, ти їм не вишила, відколи ти здуріла з тою Україною, то мені в мошенці все гроші хибують“.

— Але внуки не п'ють, не гуляють і до корчми не йдуть, а гудуть, як бджола: Україна, Україна. Малий Кирило підходить мене, як дитину: „Діду, діду, я прочитаю таке файне“.

— Та читає, та добре там написано, але я письма не знаю, а лиш через охоту малого сідаю з ним та потакую.

— Вони в мене чемні, най їх бог благословить з їх надіями. Вони хотять нового, на те вони і молоді.

З цих дум вирвало його сонце, що зійшло, як золото, і стара, що кликала на сніданок.

— Ти вічне сонце, ти знов благословиш мене на сніданок. Та я слабкий; роса, твоя донька, не має вже на мені що пити, самі кості. Але в мене внуків багато. Роса має кого обливати своїми перлами. А ти мамо наша, ясне сонечко, все благослови їх до сніданку.

Старий Лазар росяним листком обтер свої мокрі очі і пішов до хати між внуків.

1927 р.

¹ Кертиця — кротиця.

ДУРНІ БАБИ

Як то сталося, що жінки на ринку зробили недозволені збори, того ніхто добре не знає. Почалося від того, що стецівська жінка приїхала люта з Коломиї від сина, що сидить у криміналі.

— Мало під тими мурами не замерзла, не пускають та й решта. Хожу по морозі, душа в мені стигне, коби хоть споза ґратів уздріла його...

Жінок коло неї вже більше.

— Питаєте, за що сидить. А лихо його знає — за газети. Уздрів через вікно жандаря та й зашхав мені в пазуху якісь папери. А жандар обшукав його до голого тіла, перевернув хату догори ногами та й сів. Надумав, надумав та й каже моему чоловікові: „Ідіть за цею жидівкою через дорогу, най зараз прийде“. Прийшла жидівка, а жандар каже: „Обшукай цю жінку, чи нема коло неї яких паперів“. І рихтіг¹, витягла з пазухи ті папери, що мені син дав. Жандар урадувався, поперебирав ті папери та й каже хлопцеві: „Ходіть зі мною на постерунок²“. Та й як пішов, то й до сьогодні. Питала я, питала, розвідувала, аж чую, а він у криміналі в Коломиї.

Жінок щораз більше.

— А хогь би й замерзла, то їду до нього, то в мене наймиліша дитина, може він голоден, може його нендза³ їсть, може за ґратами замерзає. Старий кричить, на кого решта дітей мають лишитися. А я кажу йому: „Як не хочеш завезти ід колії, то я, бігме, на колінах піду“. Вздрів що нема зо мною що робити, запряг коні та й

¹ Рихтіг — справді.

² Постерунок — помешкання поліції.

³ Нендза — мужа, нечисть.

повіз. Сіла я в ту колю, пудить¹, гадаю, зараз буду його видіти...

Жінок уже зібралася велика громада, вже й чоловіки позаду з батогами поставали і полціай уже підслухує.

— Та нім я найшла тот кримінал, заки я там доби-лася, то най вас бог боронить. Але трафився якийсь добрий панок та й каже до мене: „Чо ти, жінко, під цим муром замерзаєш?“ А я плачу. Розповіла я йому, що так і так, і він завів мене в середину до криміналу. Стягнули з мене протокул, як я називаюся, як він називається, відки...

Жандарм пробував розгонити, але з бабами то так легко не йде.

— Та-м виділа сина, відай ним так, від коли він є, не тішилася. „І не журіться, мамо“, і веселий він і каже: „Тут нас сидить таких багато, нічо нам не буде; як який рік-два дістану, то ми молоді, та й відсидимо“. Отак він мене розважує. Дивлюся на ті мури, на малі вікна з ґратами та й кажу йому: „А де ж ти тут, сину, годен два роки витримати?“. Отак я з ним минуточку побула та й „гай, бабо, забирайся“. Але мені і це добре...

Тут уже зробилася баталія, жандармів щораз більше, жінки не хочять розходитися, крик. Якась карлівська жінка кричить:

— Ви хочете всі наші діти, що в школах вчяться, зогноїти по криміналах, аби потім мужиків запрягти в ярем.

— Ви наші діти порозгонили по всім світі, мій утік на Україну та й не знаю, чи жиє він, чи пропав.

— А мій гине десь у Чехах...

— А мій у німця, аби вам так легко конати, як мені оплакувати мою дитину.

Жандармів щораз більше, крик росте. Чоловіки вже пробують успокоювати жандармів, що це дурні баби, що вони не знають припису...

— То най лиш ті дві жінці виступіть, ми з ними зробимо протокул, а ці решта най розходяться.

— Ех, ми знаємо ці протокули. Беріть нас усіх!

Чи там довго, чи коротко правдалися жінки з жандармами, але за яку годину рушив похід жінок під магістрат, а по боках жандарми. Мороз скрипів і скреготів під ногами, а ззаду йшли чоловіки з батогами.

¹ Пудити — гонити, летіти.

Та кожда з них у червоній платині. Де вони годні пізнати та й який дідько з кількома бабами годен собі дати раду?

І це була правда. До самого вечора жінки мерзли на магістратськiм подвір'ю, перемінювали на собі хустки, аби їх не пізнати, і не можна їх було вигнати. Треба було аж просьби, щоби їх відти позбутися.

А як розсипалися вулицями то реготалися, як з весілля йдучи.

Звичайно, дурні баби...

1928 р.

ШКІЛЬНИК

В громадській канцелярії купа неспокійних, крикливих жінок. Лише жандарм із карабіном сидить коло стола спокійно, і віїт; на долівці за віїтом у кутичку сидить дуже обдертий хлопчина й оглядає чорненькими очима публіку.

— І чого ви, жінки, хочете від цього бахура?

— Ми хочемо, аби його приперли, бо через нього ані нам, ані дітям нашим нема в цім селі життя...

Закричали, заломили руки.

— Та кажіть. Тофанко, та же ви бігали до шандаря...

— А вам ще багато вповідати треба за цього байстриюка? Він збирає малі хлопці по лугах та годує їх мухами та черваками. Писки їм напухають, спати через ті плачі не можна. Діти йому виносять, що де в хаті подислють. Він їсть із циганами здохла мнесо. Такогоб ще світ не видів. Відколи мама його вмерла, то він здичів, ніхто його не годує, ніхто не обночовує, ніхто не обтирає...

А хлопець з землі каже:

— Це якась дурна Тофанка, та як маму прикидали глиною, то хто мене має годувати та обтирати? Що де йму в руки, то з'їм, та й не голоден, що де вкраду з плота, та й вбираюся. Б'ють мене, і добре б'ють, але я терплю. Як нема мами, то мус терпіти.

— Дивіться лиш на нього, аби скривився, аби плакав, аби покаявся, а він ще змудра вповідає...

— Та кажіть уже, Тофанко, що він наробив?

— Та вирядила я свого Лукинка до школи, обмила, нагодувала, дала білу сорочку, а він собі каламарчик узяв та торбинку з книжками та й хліба в пазушину. А я чистю ковну перед хатою, нічо не гадаю. За якусь там годину, чи пів убігає в ворота таке, як чорт, всіля-

кими фарбами помальоване і плаче, аж крізь вуха промикається... Лиш по голосі пізнаю, що це мій хлопець. Вхопила на руки, занесла до хати, мию, б'ю, а він кричить. Рукави і пазухи в мене, як видите, закрашені всілякими красками...

Жінки оглядають фарби на сорочці Тофанки і міркують, чи фарба дасться відіпрати.

— Дитина захрипла від плачу та й вповідає мені, що, як ішов до школи, цей копилюк перейшов його лугами та й каже: „Так і так, Лукине, скинь сорочку, я тобі тіло намалюю всілякими фарбами. Хлопці будуть за тобою бігати та й сміятися“. Хлопець скинув сорочку, а він його обмалював коло ставка всілякими фарбами. „А ну, побігай“, каже, „по лузі; як мотиль будеш“. А сам хапнув його сорочку і поясок і все, та й втік в кукурудзи. Убрався, розілляв по собі атрамент і пішов байстрило до школи...

Тофанка по цім нагнулася до хлопчини і хотіла бити, та жандарм заступив його.

— А я вам кажу, що ця Тофанка дурна. То вона гадає, що я її боюся, як тут є шандар та війт? А на дорозі я також не боюся, бо втечу, як вітер. А на ставу також не боюся, бо тругю в став. Та же я доста набрав буччя, доки навчився розуму. Та мені кров йшла з очей, з вух, з горла, нім¹ я навчився розуму та нім ноги дужі стали. Я тепер можу від кожного втечи...

— Це, люди добрі, покаяніє. Та ви, війте, робіть що з цим чомбараном. Та він нам діти розволочує. Та дивіться, як він мрігає очима, він нас всіх на сміх побирає. О, який з себе контетний!!!

— Хлопче, но, а є в тебе вуйко, або тітка, або якась фамілія?

— Та є. Є багато, але як в похорон забирали гобортки² та полотна, то ще брали мене до себе, а потім били та й нагонили, та й не давали їсти. То я мусів красти. Та як було тепло, то я собі спав в збіжжі, або в кукурудзах, а як студено було, то я ховався в ясла перед худобу, а худоба має гарячий дух та й дихала на мене. А хлопці давали їсти, а професорка дала кафтан, такий довгий...

¹ Нім — доки.

² Гобортка — спідниця.

— А піді-ко до його тітки, тої там під лісом. Кажі, аби зараз прийшла сюди до канцелярії.

— Но, та й що ви будете з цим байстрюком робити? Та карайте його, замикайте його, та же ми невірні діти з хати пустити.

— То карайте, я видержу. О, який зад збитий. Дивіться, та же тут всіякі буки поприсихали...

І хлопчина підняв сорочку і показував жінкам своє тіло.

— Дивіть, дивіть. Ні естиду, ні сорому...— загуділи жінки.

— Йде вже його тітка...

В цей мент малий хлопчина заліз між ноги жандармові.

— Ой, пані шандар! Ця тітка буде бити. Ця дуже б'є. Я все вижу в селі та й видів якось, що до неї ходить тот Басок. То як я сказав, то вона бігла за мною аж у сіножаті та таков ковнєв¹ в мене попудила, що мнесо вирвало. Ця би мене вбила. Бо жінки за ніц так не гніваються, як за то, що до них хтось ходить. Я за це доста буччя набрався, а найірше від свої тітки. Як від них украсти сорочку, або солонину, то так не б'ють...

Усі жінки звернулися до тітки байстрючка, почали шептати між собою, підсміхатись.

— Пане шандар! Я всьо знаю, де є в селі. Я знаю, де солонина стоїть; знаю, де карабіни закопані; знаю, де в шинку дзигарок стоїть, бо мене ніхто до хати не приймає, то я мусю ходити та й дивитися. Ви можете мене й підвісити. Та я видів, як підвісив Лесь свого хлопця ногами догори. Але потім таких було шандарів та доктор рубав та потім файно поховали. Лиш цій тітці мене не дайте, бо вона за того Баска дуже люта. Як до криміналу, то до криміналу, як шибениця, то шибениця, а я мусю сам давати собі раду...

1931 р.

---

¹ Таков ковнєв — такою ковніською.

ЧЕРВОНІЙ ВЕКСЕЛЬ

Треба розповісти про смішну подію Івана Гусака, колійовця¹. Чи він не вдався, чи прокрався, ніхто в селі добре не знає, але всі знають, що службу стратив та дістав кількесот злотих відхідного. Молодий був, вуси добре підкручував вгору, убрання мав панське, синє, подобався жінкам та вмів говорити по-польськи та, кажуть, по-німецьки і в селі мав свою повагу. А була ще в селі вдова, вже старша, пряха добра; мала хатину і недавно піч перебрала, та було тепло взимі. До кожівки² треба теплої печі. А що перше, то мала вузли з грішми. То Іван пішов у комірне до неї, зимою старав вуголь і трохи горілки і булок, а пиво вже пив сам на стації.

Робив таку політику, що мужиків не мав згніщо, попам не кланявся та мав великий жаль до Польщі і до начальника стації. Та, видко, гроші мав невеликі, бо зачав присватуватися до своєї господині, Парасочки, аби цим способом дібратися до вузлів з грішми. Але у вдови — сім розумів, годила, забігала, до шлюбу повитягала зі скрині т кого плаття, що багачки зеленіли по снігові із зависті, бо це було по різдві. Вони казали, що все це добро від них набрала, а весілля було гучне. Медових місяців довгих не було, бо Парасочка і вдова і тверда з натури та грошей не розв'язувала, а навіть не показувала. Щоправда, то нашила на чоловіка два селянські одіння, на свята і на будень, бо мала амбіцію, щоби свого чоловіка зробити газдою, аби не був ленкою³, що все смердів олієм від ліхтарки та замазаний був вуглем, та все ходив пити пиво. Він молодий, можна з цього зробити ще господаря та привернути до людей.

¹ Колійовець — залізничник.

² Кожівка — кужіль.

³ Ленка — панок, ледар.

Та це Парасці не пощастило, і вона свої надії сховала в скриню між вузли. Давала чоловікові щораз менше їсти, не дуже допирала сорочку, відпорювала гарні прошивки та пришивала старі до сорочки, і на весну Іван вже не хотів сидіти дома, а Парасочка надумала інакше. Аби гроші не пропали, то купила в межу кавалок города, позичила в лихваря дві сотки і з узору підписала вексель з ручителями. Поправиться Іван, то буде мати на чім робити, а ні, то її на старість хтобудь обійде за город.

Одного разу Парасочка вночі забила в п'яту такий заржавілий цвях, що спухла, як дуда, а треба нести векселеву рату¹ до міста; вона брата не має і сестри не має, то вже кілька день перед ратою годувала Івана ліпше. Вона би намалювала вексель дома, а він пішов би з ручителями і заплатив би. Іван покмітив, що стара вертиться коло нього і був цьому радий. Стара дасть гроші на рату, дасть на тринкар², налагодить добре їсти, а як лихвареві скаже, що стара не мала цілої рати, бо не встаралася, то може і пива випити і добре забавитися і стару за старі прошивки добре виріхтувати.

Осіннього досвітця Парасочка налагодила їди доброї і багато: хліб білий, п'ять злотих для ручителів і чоловіка на горілку, та ще для кожного по шклянці пива. Гроші для лихваря стояли на столі купками, добре пороховані. Парасочка зав'язала їх у вузлик, а гроші на трактament³ всипала йому в кишеню, бо вбрався в колійницьке одіння. Харчі гарненько склала в писану тайстру, додала чистий шматочок сала і, як зачало розвидатися, пустила чоловіка в дорогу. Має повернути за ручителями і з ними йти до міста. Він так зробив, ручителі сказали: „Гай, гай, ідемо, ти наперед іди“, і так Іван подався лугами до міста.

Ішов, ішов, аж надибав двох жовнірів з гвєрами; якби не та писана тайстра, нічого би й не було, а так сталося паскудне й болюче.

— Марш, кабане, назад додому.

Іван зачав говорити по-польськи, що має платити вексель, що через те мусить іти до міста. Витягнув вексель з кишені, показував до очей жовнірам і не вертався. Та жовнір жовніром, чогось має гвер..., як відвернув руку, як загатив у зуби, то мало Іван ними не вдавився; виплював у долоню і зуби і кров. Зачав

¹ Рата — частина сплачуваного боргу.

² Тринкар — могорич.

³ Трактament — гостина, частування.

кричати і, з червоним векселем у руках та з писаною тайстрою на плечах, зачав утікати. Сам не знав, чи взад, чи вперед тікає. Аж оглянувся коло моста і спам'ятався, що він вже під містом. В роті пекло, зуби тримав у кулаці разом з векселем, та, боли¹, вузол з грішми був у пазусі, лише треба було якось обмити кров та затамувати. Зліз до ріки, мив лице і полоскав рот та намацував язиком порожні ясна. Став беззубий. Але відпочив на ріці, віддихався та й зараз думкою потішився: болить та переболить, в роті крім тих трьох зубів є ще багато, а гроші старої пропали, бо він не дурний признатися, що втік з грішми: жовніри забрали та й решта.

Він чоловік інтелігентний, то повернув до доктора Подюка, аби дав йому свідоцтво лікарське. Навіть заплатив за лікарську пораду, докладно оповів, як то було, показував на долоні зуби, та лікар піджартував з нього, бо, видко, подібний до інших людей, яким все смішно, як ближньому висиплюють кілька зубів з рота. На свідоцтві лікарським нічого не було написано, лише, що Іванові вибили, як казав, три зуби і що доктор більше нічого не знає. Як лихвар прочитав йому в місті це свідоцтво, то Іван сказав, що кинув гроші в болото, що таке свідоцтво пусте.

І побавився Іван в місті добре. Трактував і напоював знайомих ще ліпше, оповідав багато про свою пригоду і цілком вдоволений вертав додому. Але як доходив до села, то дізнався, що тої днини били ціле село. Йому лишилося ще трохи грошей, то він вернувся в луг, запорпав їх під корч і так з писаною тайстрою, але без трьох зубів вернувся додому. Оповідав старій довго страшну історію, як його тяжко позбиткували, як забрали всі гроші, роззявляв рот аж по вуха і показував пальцем порожнє місце, де рано ще були зуби, презентував кривавий вексель, а тайстру дідько знає хто спорожнив. Тому всьому лиш Парасочка винна, бо їй забагається міста, векслів. Парасочка зарюмала за грішми, але збоялася виходити з плачем перед хату, аби люди чули, так як треба би робити.

Вона цілий день надивилася на таке, що най і гроші пропадають. Але й вона була вдоволена потихоньки, що її пан так добре дістав від других панів.

1933 р.

¹ Боли — слава богу.

У НАС ВСЕ СВЯТО

Як почали просити старого Палату та й врешті упросили, аби оповів їм, молодим товаришам, яку цікаву історію з селянського життя. З його білих вусів куркалася іронія.

— Я вже маю вісімдесят літ та й живу мабуть вісімдесят літ отут на однім місці. Були такі часи, коли я був паном, тоді, як служив у дворі писарчуком під рукою економа. А були такі часи, що я не вилазив з церкви, як був дяком, і тоді говорив так, як всі попи говорять, боявся потім всіляких духів. Як був музикантом, чи то нечищена горілка, чи то нервові заняття по ночах з циганами, все те наводило перед очі всіляку нечисту силу. Отак сидиш допізна з молодими парубками, байка іде така безконечна і страшна, що святі на образах ховаються у свої яскраві шати. А сопілка висотує з грудей такий сум, що молоді парубки хилять дуже широкі плечі додолу і брудними рукавами обтирають сльози, а потім складаємося на око горілки та посилаємо найсміливіших двох або трьох до корчми. За ними тягнуться всі чорти, визвані в хаті, там їх так багато, як на весіллю. А по дорозі пристають до них страхи слід мостів, з нечистих місць, злітають з тих деревин, де повісився хто, йде з парубками ціла банда. То вже як отворить орендар, то розливає зо страху горілку, бо руки йому трясуться, бо цих парубків ловила нечиста сила аж під його двері. Розповідають так докладно про тих дитьчиків, що все були існіські такі, як орендар. Шинкар рахує гроші або й без грошей вигонить їх з хати і засуває двері на всі спусти. Нераз заходили, як шинкар дуже скоро гасив, до його курника та що попало, тому крутили відразу в'язи. Гуска — не гуска, курка — не курка. З горілкою і добиччю приходили веселі, бадьорі,

здається, що чорти не хотіли брати участі в каригіднім ділі і вже не приходили з парубками до хати. Заслонювали веретами вікна, на сопілці не грали, ані не співали, але ломили сусідські плоти, і піч незабавки гуділа від червоної полуміні. Господиня і сусідські дівки поралися та варили м'ясо, господар хати шукав келішка, але великого, і все йшло скоро вперед. За півтори години сиділи всі коло стола, пили та їли, але байок не вповідали. Дисципліна була коло стола велика, найдужчий мав власть і карав, хто лиш голосніше крикнув. Як різне по морді, то й кров лється в порцію. Так мусіло бути, бо буки тоді ще давали. Піде злодюга-шинкар до віята, нанесе горілки йому, а той збере радних і, як знайдуть в хаті при забаві, то найменше по двадцять п'ять буків дістане кожний. Як бачите, дисципліна мусіла бути, небезпека перед ворогом велика...

— Та пийте ж цей чай, горілки тепер нема та й не можу пити, а ви не парубки, але учителі з високими пенсіями.

* * *

— А за теперішні часи, панове колеги, дійсно тяжко вам до забави розповісти. Я учителював по своїй кар'єрі музиканта довго, тридцять п'ять років, привик до неписьменних мужиків, то були діти і їх міг хто-будь повернути в свій бік. Ще боялися дуже панщини і панів отак не мали за ніщо, сміялися з них. Потім зачали заводити товариства тверезості, бо дуже стали ґрунти тратити. Зайдуть до мене, до школи, війт та й радні та й пленіпотенти¹, повиганяють дітей зі школи, порозсідаються в лавки і п'ють та співають, що аж заля шкільна, п'ять метрів широка і п'ять довга, вилазить з вуглів. Досвітком приходять жінки шукати чоловіків, намовляють їх додому і намовляючи сідають та п'ють горілку з ними і знов на двадцять чотири години є мішане товариство. То тут аби вже був професор університету, то не видержить довше, як добу, так, що я не раз вставав спід лавки, а на лавках, на каталозі валялися недоїдені оселедці, кавалки сала, а чути було горілкою каталоги ще з місяць. Не то, що тепер, панове колеги. Збереться бувало рада і ухвалить: „Так і так, це професор нелюдяний, він дітей нам не вчить добре“

¹ Пленіпотент — уповноважений.

зберуться до старости, вернуть з папером, но і дадуть пару волів, заладують тебе з родиною і їдъ в інше село годитися: кілька корців збіжжя дістанеш, кілька дров, чи маєш псалтир читати в церкві, чи цілу службу спірати. Мұка була, і тому треба було і пити і терпіти, і воїтувати¹ разом. Та, як кажу, прийшла тверезість, а потім парасолі, а як підросли хлопці ті, що навчилися читати, то й книжечки і газета, наука Наумовича, змінювався селянський світ та поволі. А потім вибори та хрунівства² та „Січі“, вже ні панів, ні підганків ніхто не боявся. Йшла така велика лава в червоних стяжках, що всі вступалися з дороги.

* * *

А найновішого інтересного я небагато годен розповісти. А отут дивіться через вікно. Це такий кутик мого села, навіть має назву. Цей кутик під панським лісом. Ліс шумить, навіває в душу всілякі забаганки; то платви треба, то оглоблів до саней, то молоді смерічки на деревце весільне, багато люди потребують лісу. А з того ревізії по хатах, процеси, кошти і кримінали. Там ті кути села не мають тих лісових навичок, а ці одідичили³ по предках. Дідичність, як знаєте, річ тяжка, аби її злизати параграфом. Десь давно по другім кінці села, того вже відси не видите, то був великий став, то там довгі роки, і я пам'ятаю, ще валялися сіті та неводи, але то давно, здається, що і той кут ставовий мав свою дідичність, але став висох та й дідичність також. А тут ліс росте і дідичність. Через то цей кутик, перед вікнами в мене, дивний є, розпроцесований, розжертий, щодня ліцитації⁴, бо такої зажертості між властями і мужиками я не тямлю. Селяни всі ненавидять від маленького урядничка аж до великого, я того, що тепер, ніколи не бачив. Йде боротьба безпощадна і отаку вам забавну історію скажу: я вже і очей добрих не маю, але дивувало мене то, що майже щодня бачу вулицями людей святочно вбраних. І хлопці, і жінки, і діти. Чи пам'ятка, чи яке церковне свято, забагато свят. Питаю свого старого сусіда: „Даниле, а кажіть, чи таких багато свят у вас настало?“ — „Ге, пане навчитель, такі

¹ Воїтувати — ригати.

² Хрунівство — зрадництво.

³ Одідичити — успадкувати.

⁴ Ліцитувати — спродувати з торгів.

святошні часи настали, бо видите приходять з дзвінками пани та всю одежину хапають, котра добра, а коло церкви стоїть наш вартівник. Як лиш вздрить бричку з панами, то біжить щодуху на цей кутик. Все, що жиє, кидає з рук роботу і вбирається в святошне, а на постелі та й на лаві все дрантя стоїть так, що пани то в руки не хочять брати. Отож пани спацірують та й мужики спацірують, та й таких свят у нас кілька раз на тиждень, бо бог знає до кого прийдуть. Один за кримінал, один ручав, тепер межі людьми нема реду. Зразу то ховали в такого газди, що він без мотилиці, але прийшли такі зрадники, то як напали пани на того газду, то вивезли відти щось сім фір найкращої одежини. А що млинків, січкарень і возів. Зойк під небо був, але не помогло, то від тогди, наше навчитель, як гани є в нас, то мужики святкують і ходять по-святошному. А ви фасуєте пенці¹, то можете ходити подерті“.

Так, панове колеги, це є найцікавіше, що я вам мав вповісти, а більше нічого не знаю, бо вже-м дуже старий, но, і дурний.

1933 р.

---

¹ Фасуєте пенці — дістаєте пенці.

Г Р І Х

Вдова Марта давно хора, хоче вмирати, бо закликала до себе свої дві сестри і приятельки. Гості посідали на лаву коло постелі і під вікнами, а Марта з подушок каже:

— Не набулася на цім світі, не натішилася, а нагрішила... Доктор каже, що кожда моя година дарована, та тому вибачайте, що вас закликала від роботи.

Відкинула від рота жмут сивого волосся, роззявила білі губи, аби надихатися.

— Смерть, сестри, болюча, а моя смерть проклята буде навіки межи людьми. Гріх маємо такий, що ні мій чоловік негоден був витримати, ані я, жилага баба, негодна його донести до краю.

Роззявила рот і пальцями хльопала з миски воду в нього, аби могли своє сказати.

— Знаєте, що кликала ксьондза вже кілька раз, аби сповідатися, та й сповідалася, але правди не сказала, відай, тому, що шелестить на нім риза, або тому, що дуже дивиться в очі, або тому, що язик не повертається... Сказати другому свій гріх, людський гріх, такий гріх, що всі люди ним грішні, але аби мій сказати, то треба зуби розважити червоними кліщами, аби палахкотіли, як ладан на різдво...

Її сестра Марія підоймила голову з подушок та заспокоювала, приятельки поспирали руки на коліна і пігнулися.

— То вже вам буду сповідатися, бо видите, яка суха, то в найбільше деревище не влізуся і таке гірке тіло земля не годна пролигнути... Хлоп все від баби слабший, то мій чоловік лиш рік витримав, а я вже роки. Ми мали спільний гріх, та він по році лишив мене саму,

аби 'го двигала без нього, а то й моя пайка така тяжка, що залізо під нею пішло би в порох...

— Ми обоє спалили село, знаєте? В саме полудне пішло кров'ю попід небо, кров заслонила ясне сонце. Нашої хати якось не досягнуло. Він, аби не кричати, сипав порох у рот з землі, але зойк з серця роздував порох з рота, то він сів коло коновки з водою та й тримав заєдно повний рот води, а потім викидало з нього воду, а він знов пив, аби не кричати... Село курилося, почорніло, чорні люди голосили, а він сидів коло води добу, чорний, мокрий, склонився та й заснув в болоті. Хотіла його стягнути на сухе, та як мене вдарив коновкою, то й я лягла в болото коло нього; так належалосся.

Всі жінки посхоплювалися з лав, гляділи на Марту здурілими очима, стояли, як з дуба витесані. Сестра не втримала голови, пустила. А хора носила долонею воду з миски в рот та не доносила. Розливала по пазухах.

— То ви лиш від цієї мови ніби дурієте, що тверді мужики, а як таку сповідь перед чужим ксьондзом тримати... А хоть би про мене і зараз всіма дорогами по селу порозбігалися, то я вже не боюся, а хоть дзвонить на гвалт в дзвони, то я також не боюся, хоть мене тягнуть всіма дорогами по грудді та закогайте розтрянені кісточки по нечистих місцях селом, то вже я легшу муку буду мати, як тепер. Цей гріх я вже двигати не годна. Маріє, душуся, підопри голову, най докінчу сповідь. Чи пече ця голова, як смола, в руки?

Жінки мовчали. Від цієї тиші оглух би навіки дзвін.

— А зайшло з цього. Як прийшли до села вже по війні, то повісили чоловічого брата, що десь був довго на Україні. Ми його відрубали з чоловіком та привезли в рантухах додому та спорядили парубка, як паву, але язик негодні були заправити в рот. А мій дурний вхопив ніж та хотів відрубати. Добре, що рукою сперла, розрубав аж по кістку, а як закривала лице його братові червоною платиною, та моя кров закровавила платину, то дала другу. Ви знаєте, що мій чоловік від похорону замовк, не сказав відтогди ані одного слова, ходив селами та розшукував братніх товаришів з тої війни, а потім тоті товариші приходили до нас та гостилися. То якісь такі люди, що револьверами грають до танцю, що в кожній кишені мають бомби, що якісь блискучі ножі ховають помежі ребра, таких ніхто не видів. Кажуть, що нагнали нас з нашої землі, що будем

мститися на смерть, а жите наше фурети¹ будем ворогові під ноги, як вошиву сорочку на війні.. Та тут і нахвалили, аби спалити двір. Та й підпалили з моїм чоловіком. Та панові нічо, а половина села розсипалася на сажу.

Марта простягнулася і заперла очі, жінки приступили до постелі, обливали водою, та вода спливала з лица, як з каменя. Марія здоймила з сволюка жовту свічку, і всі шукали сірників, а як засвітили, то поклали до Мартиних рук, і вона ожила.

— Я ще не вмерла, але зараз буду вмирати. Коби вмерло зі мною і сумління моє. Це бог добре вчинив, що сумління не говорить голосно. Най сховаються товариші мого чоловіка з бомбами і револьверами. О, то як сумління заговорить, то такі слова палючі в кожді жилці, що ті слова скалу розсиплють на дрібен порох. Найстрашніше то слово від сумаління. Я тих слів ніколи не знала, ніколи не чула. Відки вони в мені взялися, це лиш бог міг пустити своїми руками в мене. Блискавка по небі не така страшна. То слово, то проклин, який задушить всьо, що на землі жне.

— Марійко, буду вмирати. Кажі людям, най собі розберуть мій маєток і мого чоловіка. Я їм нічо поповнити не годна, а на споді в скрині є карточка від товариша мого чоловіка. Десь з далеких країв пише, що прийде до нас двох, уже вольних. Там є знак до нього. Напиши йсму, що такого, як ми наробили, ніхто не здержить на собі, що від того повмирили. Тепер давай свічку, я вже не ожию.

1933 р.

---

¹ Фурети — кидати.

З М І С Т

	Стор.
Від редактора	5
Василь Стефаник. Критико-біографічний нарис . .	7
Автобіографія	27
Синя книжечка	33
Виводили з села	36
Стратився	38
У корчмі	41
Побожна	44
Сама саміська	47
Лист	49
Діти	52
Портрет	54
Вечірня година	56
Засідання	59
З міста йдучи	65
Лесева фамілія	70
Мамин синок	73
Майстер	77
Катруся	81
Ангел	86
Осінь	89
Шкода	92
Новина	94
Святий вечір	97
Камінний хрест	101
Підпис	112
Лан	115
Скін	116
Моє слово	119
Дорога	122
Давнина	125
Палій	130

	Стор.
Кленові листки	143
Вістуні	151
Май	154
Похорон	158
Сон	160
Басараби	162
Озимина	170
Злодій	172
Такий панок	178
Суд	183
Дитяча пригода	189
Пестунка	191
Вона — земля	193
Сини	196
Воєнні шкоди	201
Morgturi	205
Нитка	209
Межа	210
Давня мелодія	212
Гріх	214
Роса	216
Дурні баби	218
Шкільник	221
Червоний вексель	224
У нас все свято	227
Гріх	231

52 4-
1911

Редактор С. Крижанівський
Художник Л. Засенко

Василь СТЕФАНИК. Избранные произведения

(На украинском языке)

БФ 0.611. Зам. 1191. 1,3/4 друк. арк. В одному друк. арк. 8.000 знаків.
Підписано до друку 5-IV 1946 р. Тираж 15.000. Харків. Друкарня ім. Фрунзе.

188764

2

188764

10 крб.

B-2764

B 2.764

**ВАСИЛЬ
СТЕФАНІЙК**

**ВИБРАНІ
ТВОРИ**

**УКРАЇНСЬКЕ
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО**

ВАСИЛЬ СТЕФАНІЙК
ВИБРАНІ ТВОРИ

ВАСИЛЬ СТЕФАНІЙК
ВИБРАНІ ТВОРИ